Νικ. Γ. ΜΑΚΡΙΔΟΥ, Ἰατροῦ

Ὁ ΑΛΥΤΡΩΤΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ
Η ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΠΟΛΥΤΕΛΗΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1922

Ο ΔΙΑΦΩΤΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

ΚΑΙ

Η ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ

Νικ. Γ. Μακριδου, Ἰατροῦ

Ὁ Ἀλυτρωτος Ἑλληνισμος
καὶ
Ἡ Ἁγια Σοφια

1027

ΑΘΗΝΑΙ—ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΣ

ΠΑΡΘΕΝΩΝ—ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ

Μετὰ προλόγου

τοῦ καθηγητοῦ κ. ΤΖΑΝΗΝΗ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

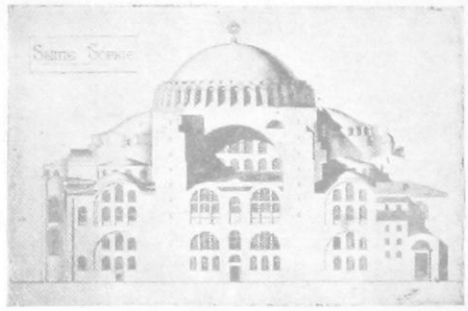

Ἡ ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ

Τὸν δὲ περικαλλῆ καὶ θεῖον ναὸν τῆς Θεοῦ σοφίας, τὸ περιβόητον κειμήλιον, τὸν οὐρανὸν τὸν ἐπίγειον καὶ τὸ ξένον ἄκουσμα, ἐποίησεν ὁ ἁλιτήριος εἰς ἴδιον αὐτοῦ προσκύνημα...

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΠΟΛΥΤΕΛΗΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1922

ΑΦΙΕΡΟΥΤΑΙ ΕΥΛΑΒΩΣ

Τῃ Α. Θ. Παναγιοτητι τῳ Οικουμενικῳ Πατριαρχῃ

ΜΕΛΕΤΙΩι τῳι Δ΄,

Τῳι Πνευματικῳι,

Και τῳι Κυριῳι ΕΛΕΥΘΕΡΙΩι ΒΕΝΙΖΕΛΩι, τῳι Πολιτικῳι

Αρχηγῳι του αλυτρωτου Ελληνισμου

Ο ΣΥΓΓΡΑΨΑΣ

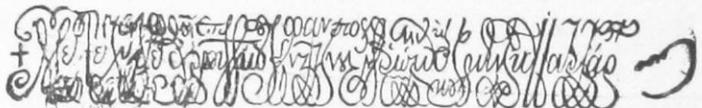

1892

Εὐγενέστατε κύριε Ν. Μαχρίδη, τέκνον ἐν Κυρίῳ ἀγαπητὸν τῆς ἡμῶν Μετριότητος, χάρις εἴη τῇ αὐτῆς Εὐγενείᾳ καὶ εἰρήνη παρὰ Θεοῦ. Μετὰ πολλῆς τῆς εὐχαριστήσεως λαβόντες γνῶσιν τῆς παρασκευαζομένης ὑπὸ τῆς περισπουδάστου ἡμῶν Εὐγενείας αὐτῆς ἐκδόσεως συγγράμματος αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν "Ὁ Ἀλύτρωτος Ἑλληνισμὸς καὶ ἡ Ἁγία Σοφία", προαγόμεθα ἀσμένως κατ' ἀπόφασιν καὶ τῆς Ἁγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου ἐπιδαψιλεῦσαι αὐτῇ διὰ τοῦ παρόντος εὐχετικοῦ ἡμῶν πιττακίου τὰς εὐχὰς τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας, ἐπευχόμενοι αἰσίαν τὴν διεξαγωγὴν τῆς ἐκτυπώσεως καὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἐπικαίρου καὶ ἐνδιαφέροντος ἔργου αὐτῆς τούτου, ὅπερ οὐκ ἀμφιβάλλομεν ὅτι ἔσται ἀντάξιον τῆς συγγραφικῆς ἀξίας καὶ τοῦ ἐννοουμένου ζήλου τῆς Εὐγενείας αὐτῆς. Προσαπονέμοντες δὲ ἐπὶ τούτοις καὶ τὰς ἐγκαρδίους ἡμῶν πατρικὰς εὐχὰς καὶ εὐλογίας, αἰτούμεθα τὰ κράτιστα παρὰ Θεοῦ, οὗ ἡ χάρις καὶ τὸ ἔλεος εἴη μετὰ τῆς Εὐγενείας αὐτῆς.

ἐν Κ/πόλει τῇ 3ῃ Μαρτίου ,ς'.

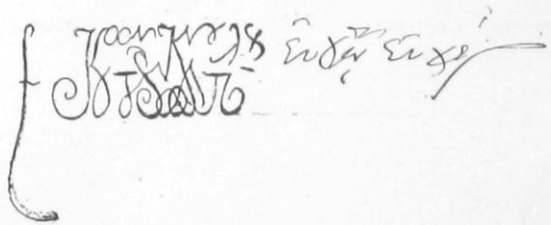

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ Κ. ΤΖΑΝΝΗ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Πρό τινων ἐτῶν εἶχε δοθῆ εἰς τὸ ἀμφιθέατρον Μνημα-τακίων κινηματογραφικὴ τῆς Ὀδυσσείας παράστασις χάριν τῶν μαθητῶν. Ἡ ἀχανὴς αἴθουσα ὑπερεπληρώθη ἀπὸ χιλιάδας μικρῶν μαθητῶν, οἵτινες παρηκολούθουν τὰ ἐπεισόδια τὰ γνωστὰ ἤδη εἰς αὐτούς, μετὰ σχετικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἀλλ' αἴφνης! Ὢ! δὲν θὰ λησμονήσω ποτὲ τί συνέβη κατ' ἐκείνην τὴν στιγμήν! Αἴφνης ὅλοι, ὅλοι ἠλεκτρίσθησαν αὐτομάτως καὶ ἤρχισαν νὰ χειροκροτοῦν καὶ νὰ ἀλλαλάζουν, αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς των ἀνωρθώθησαν καὶ μέσα εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς των ἀπήστραψε τὸ θεῖον τῆς φυλῆς των πῦρ! Τί συνέβαινε;

Εἰς μίαν δυσχερῆ περίστασιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ὅλεθρος τοῦ Ὀδυσσέως ἦτο ἄφευκτος, ἐπεφάνη παρ' αὐτῷ ἡ θεὰ Ἀθηνᾶ. Καὶ τὴν ἀνεγνώρισαν οἱ μικροὶ ἑλληνόπαιδες καὶ ἠλλάλαξαν ἀπὸ χαρὰν καὶ ἀνακούφισιν, διότι ἡ σωτηρία τοῦ Ὀδυσσέως ἦτο πλέον ἐξησφαλισμένη.

Τὴν ἀνεγνώρισαν οἱ μικροὶ ἑλληνόπαιδες! Ἦτο ἐκεῖ ἀπέναντι των πάνοπλος καὶ ἱλαρὰ ἡ προσφιλεστάτη θεὰ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὅστις, πολύπλαγκτος ὡς ὁ Ὀδυσσεύς, αὐτὴν ἔχει καὶ κηδεμόνα καὶ ποδηγέτιδα καὶ διὰ τοῦτο εἰς αὐτὴν ἀφιέρωσεν καὶ ὡς εἰδωλολάτρης καὶ ὡς χριστιανὸς τὰ κράτιστα μνη-

μεῖα, τὰ ὁποῖα συνέλαβεν ἡ δαιμονία φαντασία του καὶ ἐξετέλεσεν ἡ ἀριστοτέχνις δεξιά του: ***Τὸν Παρθενῶνα καὶ τὴν Ἁγίαν Σοφίαν.*** Διὰ μέσου τῶν χιλιετηρίδων, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς παρέμεινεν ὁ αὐτός, μὲ τὰ ἴδια αἰσθήματα, μὲ τὰ ἴδια ἰδανικὰ καὶ ἀντλῶν ἀπὸ τὴν ἰδίαν πάντοτε καλλίρροον πηγὴν ἐπορίσθη τὰς δυνάμεις του, συντελῶν τὰ μεγαλουργήματά του ἢ ἀποσοβῶν τοὺς κινδύνους.

Ποῖος, μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ρωμαίων ὑποδούλωσίν του, τὸν ἀνηγόρευσεν ἐπὶ τῆς κοσμοκρατορικῆς ἕδρας τοῦ Βυζαντίου; Ποῖος ἐπὶ ἕνδεκα συναπτοὺς αἰῶνας ἐξησφάλιζεν εἰς τὰς χεῖράς του τὴν ἀπέραντον ἐξουσίαν;

Ἡ παιδεία του καὶ μόνον ἡ παιδεία του.

Ἰσχυρίσθησαν ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ τὸ πολὺ τὸ ὁποῖον κατώρθωσαν νὰ πράξουν ἦτο νὰ διαφυλάξουν τοὺς πνευματικοὺς τῆς ἀρχαιότητος θησαυρούς. Ὄχι, δὲν εἶναι τοῦτο ὀρθόν. Καὶ εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῆς Δύσεως ὑπῆρχον ἑλληνικὰ χειρόγραφα, ἀλλ' ἐκεῖ οἱ ἀμαθεῖς μοναχοὶ τὰ ἀπέρριπτον ἰταμῶς, ἀναφωνοῦντες graeca sunt non leguntur . . , ἐνῷ ἐν Βυζαντίῳ τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἀρχαιότητος ἐμελετῶντο, ἐσχολιάζοντο, ἐξωνιχίζοντο καὶ πρὸ πάντων ἐδιδάσκοντο εἰς τοὺς νεαροὺς ἑλληνόπαιδας. Ἅπαντα τὰ σωζόμενα χειρόγραφα τῶν συγγραφέων τῆς ἀρχαιότητος εἶναι σχολικαὶ ἐκδόσεις τῶν Βυζαντινῶν.

Χάρις εἰς τὴν παιδείαν αὐτὴν διεμορφώθη ἡ πεφωτισμένη ἐκείνη δραστηριότης, τῆς ὁποίας ἐκφάνσεις θεσπεσίας ἔχομεν καὶ εἰς τὴν νομοθετικὴν ἐργασίαν, δι' ἧς ἐπεζητήθη ἡ βελτίωσις τῆς πασχούσης ἀνθρωπότητος, καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας, θαύματος τόλμης ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ἑδραιότητος, τοῦ ὁποίου τὸν ἐπὶ τεσσάρων κιόνων στηριζόμενον κυκλικόν, τριάκοντα καὶ ἑνὸς μέτρων διαμέτρου, θόλον ἐφαντάζοντο οἱ Βυζαντινοὶ ὅτι χρυσῆ ἅλυσις κρατεῖ ἀπηωρημένον ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ!

Καὶ ἄλλοι λαοὶ ἐκέκτηντο καὶ χρυσὸν καὶ ἔβενον καὶ μέταξαν, ἀλλὰ ποῦ ἠδύναντο νὰ ἐπεξεργασθῶσι ταῦτα κάλλιον ἢ ἐν Βυζαντίῳ; Τὰ προϊόντα τῶν καλλιτεχνικῶν καταστημάτων τῆς Πόλεως ἦσαν περιζήτητα εἰς ὅλον τὸν κόσμον, μυθώδη δὲ πλούτη προσεπόριζον εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν. Ἀλλὰ πρὸ παντὸς τοῦτο θέλω νὰ ἐξάρω, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ φαεσφόρος πυρσός, ὁ καταυγάσας τοὺς ὁμιχλώδεις καὶ ζοφεροὺς τῶν δυτικῶν χωρῶν ὁρίζοντας, ἐν Βυζαντίῳ ἔλαβε τὸ πρῶτόν του ἔναυσμα, ὁπότε ὁ μέγας Ψελλὸς κατὰ τὸν ἑνδέκατον αἰῶνα, συντρίβων πέδας προαιωνίας, ἔδωκε τὴν προτίμησίν του εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ παρεσκεύασεν οὕτω βραδέως μὲν πλὴν ἀσφαλῶς τὴν ***Ἀναγέννησιν***, ἐπὶ τῆς ὁποίας θεμελιοῦται ὁλόκληρον τὸ τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ οἰκοδόμημα.

Ὄχι, δὲν ὑπάρχουν ὅρια μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τῶν διαφόρων ἐποχῶν! ***Δὲν ὑπάρχουν ὅρια μεταξὺ Παρθενῶνος καὶ Ἁγίας Σοφίας***!.... Ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός, εἰς τὸ μεσουράνημα τῆς δόξης καὶ τῆς δυνάμεώς του εὑρισκόμενος, ἐκεῖ, εἰς τὸν Παρθενῶνα, μετέβη καὶ ἐτέλεσε τὸν μέγαν θρίαμβον ἐπὶ τῇ ἐξολοθρεύσει τῶν Βουλγάρων!

Ἀλλὰ τίς δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι μέσα εἰς τὴν ψυχὴν ἡμῶν τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων μόνον ἡ Ἁγία Σοφία ὁμιλεῖ καὶ ὅτι εἰς αὐτὴν καὶ μόνον εἶναι προσηλωμέναι καὶ αἱ διάνοιαι καὶ αἱ καρδίαι μας;

Πολὺ ὀρθῶς ὁ φίλος κ. Μακρίδης μὲ τὴν χάριν τοῦ ἀριστοτεχνικοῦ καλάμου του πειρᾶται νὰ ἐξηγήσῃ τὰ αἰσθήματά μας ταῦτα καὶ νὰ καταδείξῃ ὅτι ὁ Ἑλληνισμός, ἐφόσον δὲν ἐπιτυγχάνει τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ πολυθρυλήτου ναοῦ, δὲν θὰ θεωρῇ τοὺς ἀγῶνάς του περατωθέντας.

Ὄχι διότι ὁ νεώτερος Ἕλλην ἤλλαξε νοοτροπίαν. Ὄχι! Μεταξὺ Παρθενῶνος καὶ Ἁγίας Σοφίας ὅρια οὔτε ὑπῆρξαν, οὔτε θὰ ὑπάρξουν ποτέ!

Ἀλλ' ἡ Ἁγία Σοφία συμβολίζει τὴν Πόλιν, τὴν Πόλιν

τὴν ὁποίαν μακρὰ πεῖρα ἔνδεκα αἰώνων κατέδειξεν ὡς τὸ μοναδικὸν κέντρον τῆς ἑνότητος τῆς φυλῆς μας, τὴν Πόλιν, ἥτις **αὐτὴ καὶ μόνη** ἔσωσε πλειστάκις τὸ κράτος καὶ ἐπὶ Ἡρακλείου καὶ ἐπὶ Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ καὶ ἐπὶ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ. ***Ἑλληνισμὸς θὰ εἰπῇ Πόλις***! Δι' αὐτὸ καὶ ὁ τελευταῖος Βασιλεύς μας κατέβαλεν ὑπεράνθρωπους, πλὴν φεῦ ματαίας, προσπαθείας διὰ νὰ τὴν σώσῃ, ἀνακηρύττων αὐτὴν πρὶν γράψῃ μὲ τὸ αἷμά του τὰ ἀπαράγραπτα δίκαια τῆς φυλῆς μας, ***ἐλπίδα καὶ χαρὰν πάντων τῶν Ἑλλήνων.***

Ἂν ὁ νοῦς καὶ ὁ λογισμός μας εἶναι καθ' ὁλοκληρίαν ἐστραμμένοι πρὸς τὸν θόλον τῆς Ἁγίας Σοφίας, εἶναι διότι ποθοῦμεν νὰ ἴδωμεν ἀποτελειουμένην τὴν διακοπεῖσαν λειτουργίαν, εἶναι διότι περὶ τὸν αἰθέριον ἐκεῖνον θόλον διεπλάσθησαν ὅλαι αἱ προσφιλεῖς τῆς φυλῆς μας παραδόσεις καὶ περιίπτανται ἐκεῖ, ἀλληλοκρατούμεναι μὲ τὰς γλυκυτάτας ἐκείνας ἐλπίδας, αἱ ὁποῖαι ἐβαυκάλισαν καὶ ἐπαρηγόρησαν κατὰ τοὺς ζοφεροὺς τῆς δουλείας χρόνους τὰς τυραννισμένας γενεὰς τῶν πατέρων μας, μὲ τὸ καλλίμολπον ᾆσμά των «***Πάλιν μὲ χρόνους μὲ καιροὺς πάλιν δικά μας θᾶνε***»

Ι. Παπαδοπουλος, καθηγητής

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

Τὸ ἔργον τοῦτο συνέγραψε μὲ αἱμάσσουσαν καρδίαν ὁ ψυχικὸς πόνος καὶ ἡ ὀδύνη ἀλυτρώτου Ἕλληνος μετὰ τὴν ἐθνικὴν συμφορὰν τῆς 1ης Νοεμβρίου 1920. Ὁ ἀναγνώστης θὰ γνωρίσῃ ἐν αὐτῷ ὅλον τὸ μέγεθος τῆς ἐθνικῆς καταστροφῆς, ἣν ἀπειργάσατο διὰ τὸ δύσμοιρον ἔθνος ἡ ἀποφρὰς ἐκείνη ἡμέρα, σκοτεινοτέρα καὶ ἀπαισιωτέρα τῆς 29 Μαΐου 1453 γενομένη, ταὐτοχρόνως ὅμως θὰ ἀντλήσῃ ἐξ αὐτοῦ θάρρος διὰ τοὺς περαιτέρω ἀγῶνας τῆς φυλῆς μας πρὸς ἀνάκτησιν καὶ ἀπολύτρωσιν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας.

***

Ἐνδέχεται οἱ ὑπότιτλοι τοῦ ἔργου κακῶς νὰ προδιαθέσωσι τὸν ἀναγνώστην, διότι ἴσως οὗτος, ἐν τῇ ἀντιπαραθέσει τῶν δύο ἐποχῶν, τῶν ὀνομάτων τῶν δύο αἰωνίων πόλεων καὶ τῶν δύο αἰωνίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ μνημείων νὰ διίδῃ διάκρισίν τινα. Διὰ τοῦτο πρὶν ἢ χωρήσω περαιτέρω ὀφείλω νὰ δηλώσω κατηγορηματικῶς ὅτι πᾶν ἄλλο μὲ ὤθησεν εἰς τὴν δημοσίευσιν τῆς μελέτης ταύτης ἢ ἡ ἰδέα τῆς φυλετικῆς διαιρέσεως. Εἶναι ἐντελῶς ξένη πρὸς τὸ πνεῦμά μου ἡ πρόθεσις διακρίσεως μεταξὺ Ἑλλήνων, πλειότερον δὲ ξένη πρὸς τὴν ψυχήν μου καὶ ἡ φιλοδοξία τῆς ἀνασυστάσεως τῆς βυζαντινῆς αὐ-

τοκρατορίας μὲ πρωτεύουσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὸ ἀρχαῖον Βυζάντιον. Καὶ πρὸς πρόληψιν πάσης πιθανῆς παρεξηγήσεως αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκην νὰ διακηρύξω ὅτι ἐπιθυμῶ διακαῶς τὴν ***ἀπόλυτον καὶ ἄνευ ὅρων ἕνωσιν τοῦ ἔθνους μου,*** ~~***τὴν ἀπελευθέρωσιν πάσης γωνίας ἑλληνικῆς γῆς,***~~ ὅπου ἡ ἑλληνὶς γλῶσσα λαλεῖται καὶ ~~ὅπου ἡ ἑλληνικὴ συνείδησις~~ μετ' ἀγανακτήσεως ἐξεγείρεται ὁσάκις διαμφισβητεῖται ἡ ἑλληνικὴ τῶν κατοίκων καταγωγὴ καὶ ἡ ἑλληνικότης τῶν πόλεων, ***τὴν πλήρη, ὁλοκληρωτικὴν καὶ ὁριστικὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς*** ἐντὸς τῶν ἱστορικῶν, γεωγραφικῶν καὶ ἐθνολογικῶν ὁρίων, τῶν χαρασσομένων ὑπὸ τῆς ἱστορίας, τῶν παραδόσεων καὶ τοῦ μόνου ἀψευδοῦς τεκμηρίου τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ὑπερόχου αὐτοῦ δράσεως, ***τῶν ἑλληνοχριστιανικῶν δηλ. μνημείων,*** καὶ ***τὸ ἑνιαῖον καὶ ἀδιαίρετον*** τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς. Εἰ καὶ ἡ μελέτη τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλλ. ἔθνους ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον πᾶν ἄλλο ἢ ἐνθαρρυντικὰ ἀναγράφει γεγονότα, ἐμφαίνοντα ὅτι ἡ σημασία τοῦ ἀδιαιρέτου τῆς φυλῆς καὶ τῆς ἑνότητος τοῦ ἔθνους ἐπαρκῶς κατενοήθη καὶ ἐξετιμήθη, οὐχ ἧττον ἐπιβάλλεται σήμερον, εἴ πέρ ποτε ἄλλοτε, ἡ συνεργασία πάντων τῶν ὁπουδήποτε ἑλληνικῆς καὶ ξένης γῆς ζώντων τέκνων τῆς κοινῆς πατρίδος Ἑλλάδος πρὸς μίαν καὶ ἑνιαίαν κατεύθυνσιν, διότι ἐν τῷ πολυκυμάντῳ ὠκεανῷ τῆς δράσεως, ἀντιδράσεως καὶ συγκρούσεως τῶν διαφόρων ἐθνῶν, καὶ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα μακρὰν ἔχουσι νὰ ἐπιδείξωσιν ἱστορίαν καὶ δρᾶσιν, καὶ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα, ἄρτι συμπαγέντα, ἁλματικὰς καὶ ἐπιφόβους προβάλλουσιν ἐν τῇ ἐπικρατήσει καὶ τῇ προόδῳ ἀξιώσεις, θὰ ἐπιπλεύσωσι καὶ πάλιν μεταξὺ τῶν συντριμμάτων τοῦ ναυαγίου τῶν εἰς ἐξάλειψιν προοριζομένων ἐκεῖνα τὰ ἔθνη,* ἅτινα θὰ κατορθώσωσι νὰ ἐπιβληθῶσι διὰ τοῦ ὄγκου τῆς ἠθικῆς των δυνάμεως καὶ τὴν ἠθικὴν ταύτην δύναμιν μόνον ἡ ἑνότης τῆς φυλῆς καὶ ἡ ἑνιαία πρὸς ὡρισμένον σκοπὸν καὶ καθ' ὡρισμένον πρόγραμμα κατεύθυνσις ἐξασφαλίζουσιν ἀναμφισβητήτως.

Ἐάν, ὑπὸ τὴν σειρὰν ταύτην τῶν σκέψεων πραγματευόμενος τὸ

θέμα μου, κατορθώσω νὰ συμβάλω κατά τι πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ, ὃν ἐπιδιώκω, τὴν ***ἀποκατάστασιν δηλ. ἑνιαίας ἐθνικῆς κατευθύνσεως*** ἐν τῇ ***μεγάλῃ δοκιμασίᾳ τῶν περαιτέρω ἀναποφεύκτων ἐθνικῶν μας περιπετειῶν*** καὶ τὴν ***στενωτέραν καὶ εἰλικρινεστέραν ἐπαφὴν καὶ συνεργασίαν ὑπὸ κοινὸν ἐθνικὸν πρόγραμμα καὶ κοινοὺς παλμοὺς*** μεταξὺ τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων καὶ τῶν ἔξω τῶν γεωγραφικῶν ὁρίων τοῦ ἐπισήμου βασιλείου καὶ ἀπανταχοῦ τοῦ κόσμου, ἐν Τουρκίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, διεσπαρμένων ἑλληνικῶν κοινοτήτων, θὰ θεωρήσω τοῦτο ὡς τὴν τιμιωτέραν ἠθικὴν ἀμοιβήν, ἧς ἠξιώθη ποτὲ διανοούμενος Ἕλλην, εἰς μόνον τὸ ἐθνικὸν συμφέρον καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς φυλῆς του ἀποβλέπων. Διότι θέλω νὰ πιστεύω ὅτι τὸ σημερινὸν ἐθνικόν μας κατάντημα καὶ τὰ ἀπὸ τῆς 1ης Νοεμβρίου 1920 ἐξελισσόμενα ἐπονείδιστα γεγονότα προέρχονται οὐχὶ ἐκ κακοβουλίας ἢ διεστραμμένης φύσεως, ἀλλ' ἐξ ἐλλείψεως πολιτικῆς διαπαιδαγωγήσεως καὶ ἐξ ἀγνοίας ἀπὸ μέρους ἐκείνων, εἰς οὓς παρεχωρήθη δικαίωμα ψήφου, πάντων ἐκείνων τῶν ἱστορικῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα διὰ πάντα Ἕλληνα ὤφειλον ν' ἀποτελῶσι τὸ δεύτερον σύμβολον τῆς πίστεώς του— τῆς ἐθνικῆς. Καὶ πρέπει ν' ἀνομολογήσωμεν μετὰ πόνου ψυχῆς — ἄνευ δ' ἐγωισμοῦ— ὅτι δυστυχῶς τὸ σύμβολον τοῦτο ἐγνώριζον καὶ γνωρίζουσι καλλίτερον οἱ ἐστερημένοι ψήφου ἔξω Ἕλληνες, ἐλεύθεροι καὶ ἀλύτρωτοι, οἵτινες ὅμως ἀνεδείχθησαν ἀνέκαθεν ὡς ἔχοντες ὑγιεστέραν τὴν ἀντίληψιν περὶ τῶν ἐθνικῶν μας ὑποθέσεων. Καὶ ἐνῷ τούτους ὤφειλον ν' ἀκολουθῶσι πάντοτε οἱ ἑκάστοτε κυβερνῆται τῆς Ἑλλάδος, προσαρμόζοντες τὴν γενικωτέραν ἰδεολογίαν των πρὸς τὴν τοῦ ἔξω Ἑλληνισμοῦ καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ συμβόλου τούτου τῆς ἐθνικῆς μας πίστεως νὰ ρυθμίζωσι τὰς σκέψεις καὶ τὰς πράξεις των, —ὡς ἔπραξαν ἀρχαιότερον μὲν ὁ ἀείμνηστος Χαρίλαος Τρικούπης, προσφάτως δ' ὅλως ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος— μοίρᾳ κακῇ οἱ τελευταῖον ἰδίᾳ εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου κληθέντες πολιτευταὶ ἀπεμακρύνθησαν τελείως τοῦ ἐθνικοῦ τούτου προγράμματος κατὰ τὴν κρισιμωτέραν μάλιστα ψυχολογικὴν στιγμὴν, εἰς μικρά, εὐτελῆ

ἐπιτόπια, προσωπικά, κομματικὰ συμφέροντα θυσιάσαντες μετ' ἀναλγησίας καταπλησσούσης τὸν κόσμον τὰ γενικώτερα ἐθνικὰ συμφέροντα, τὰ ***τιμαλφέστερα ἰδεώδη*** τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς. Οὐδόλως λοιπὸν ἄπορον ἐὰν οἱ ἔξω Ἕλληνες καὶ γενικῶς οἱ ἀλύτρωτοι, ἀπὸ ἁπλῆς καὶ ἀγνῆς ἰδεολογίας καὶ τῶν εὐγενεστέρων ὠθούμενοι πάντοτε ἐλατηρίων, ἠγάτησαν καὶ ἐξετίμησαν τὸν Τρικούπην, τὸν πρόδρομον τοῦ Βενιζέλου καὶ ἐλάτρευσαν καὶ λατρεύουσι φανατικῶς τὸν τελευταῖον τοῦτον, διότι μόνον οἱ δύο οὗτοι διαπρεπεῖς πολιτευταί, ἀρχηγοὶ συστημάτων γενόμενοι καὶ εἰς ἀρχὰς καὶ οὐχὶ εἰς πρόσωπα δουλεύοντες, ἠκολούθησαν τὸ γενικώτερον ἐθνικὸν πρόγραμμα τῆς ἑλλ. ψυχῆς καὶ διότι μόνον αὐτοὶ ἐφάνησαν ἀντάξιοι τῶν προσδοκιῶν τοῦ ἔξω Ἑλληνισμοῦ, πρὸς ***τὰς σκέψεις τοῦ ὁποίου καὶ μόνον ὤφειλον νὰ ἐναρμονίζωσι τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τοῦ ἐλευθέρου βασιλείου ἀπὸ τοῦ ἀνωτάτου ἀνευθύνου ἄρχοντος μέχρι τοῦ τελευταίου ὑπευθύνου κυβερνητικοῦ ὑπαλλήλου οἱ ἑκάστοτε κυβερνῶνται τῆς Ἑλλάδος***. Καὶ εἶναι ἐκτὸς πάσης συζητήσεως καὶ ἀμφισβητήσεως σήμερον ὅτι ὁ κ. Βενιζέλος εἶχεν ὑγιεστάτην τὴν ἀντίληψιν περὶ τῶν ἐθνικῶν ὑποθέσεών μας, ἐν τῇ ἐκτιμήσει τῆς σοβαρότητος καὶ τοῦ ἐπικαίρου τῶν περιστάσεων ἀναδειχθεὶς ὄντως ἀπαράμιλλος, θετικὸς ἐν τῇ ἰδεολογίᾳ του, ἰδεολόγος ἐν τῇ θετικότητί του.

***

Δὲν πιστεύω καὶ δὲν θέλω νὰ πιστεύσω ὅτι οἱ συνεχεῖς τῆς φυλῆς μας ἀγῶνες, ἡ ὑπόκωφος πλὴν διαρκὴς πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ ζυγοῦ τῆς δουλείας προπαρασκευαστικὴ ἐργασία καὶ ἡ τῶν ἡρώων τῆς ἐπαναστάσεως ἐπιθυμία, ὅταν ἐσάλπιζον τὸ κήρυγμα τῆς ἐξεγέρσεως κατὰ τῆς τυραννίας τοῦ ἀσιάτου κατακτητοῦ, εἶχον ὡς μόνον σκοπὸν τὴν ἀπελευθέρωσιν μικρᾶς μοίρας ἑλληνικῆς γῆς, τῆς αὐχμηροτέρας καὶ ὀρεινοτέρας, ***τὴν ἀναβίωσιν δηλ. τῆς κλασικῆς μόνον ἀρχαιότητος καὶ τὴν ἵδρυσιν μικροῦ βασιλείου μὲ ἕδραν τὰς Ἀθήνας, τὴν ἀρχαιολογικὴν καὶ φιλολογικὴν μητρόπολιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ***. Φρονῶ ὅτι ὕβριν μεγαλειτέραν πρὸς τὰς ἁγίας ψυχὰς ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι μὲ ὀλίγα ἐσκωριασμένα ὅπλα καὶ μὲ τὰ κενὰ ἢ καὶ ἀνύπαρκτα ταμεῖα τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας ἀνέλαβον τὸ παράτολμον ἐγχείρημα τῆς ἀναμετρήσεώς των πρὸς τὴν κραταιὰν καὶ πανίσχυρον τότε ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν καὶ τῆς μετουσιώσεως τῆς Μεγάλης Ἰδέας εἰς ***μεγάλην δύναμιν***, ἥτις θὰ ἐτίθετο ἀργότερον εἰς ἐξυπηρέτησιν καὶ πάλιν τῆς Μεγάλης Ἰδέας, δὲν δυνάμεθα ν' ἀπευθύνωμεν, ἐὰν ὡς ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης παραδεχθῶμεν μόνον τὸ ἔργον τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς ἐλάσσονος μοίρας τῆς ἑλληνικῆς γῆς καὶ τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ ἱεροῦ βράχου, ἐφ' οὗ κεῖνται τὰ ἀτίμητα μνημεῖα καὶ τὰ ἀρχαιολογικὰ ἐρείπια τῆς προγονικῆς μας δόξης. Ἐὰν οἱ τὰς γενεὰς τῶν προμάχων τῆς ἐπαναστατικῆς κινήσεως διαδεχθέντες ἐνόμισαν ὅτι τοῦτο καὶ μόνον ἦτο τὸ ὄνειρον τῆς ἀφυπνισθείσης ἑλληνικῆς ψυχῆς ἀδικοῦσι προφανῶς τὴν ἰδεολογίαν τῶν ἡρώων τοῦ 1821, μολύνουσι κακοήθως τὸ πνεῦμα τῆς ἐπαναστάσεως, ἀσεβοῦσι πρὸς τὴν μνήμην τῶν πρωτομαρτύρων τῆς ἐξεγέρσεως, μιαίνουσι τὸν τάφον τοῦ ἐθνομάρτυρος Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε', ἀπαρνοῦνται τὴν ἱστορίαν καὶ τὰς παραδόσεις τῆς ἑλλ. φυλῆς, φωρῶνται κυλιόμενοι ἐν κύκλῳ ἀντιλήψεως τῶν καθηκόντων των ἀπελπιστικῶς στενῷ, ἐγκληματικῷ, ἀναρμόστῳ πρὸς τὸ μεγαλεῖον τῆς φυλῆς, καταβιβάζουσι δὲ τὸν ἱερὸν ἀγῶνα εἰς εὐτελὲς καὶ ἐγωιστικὸν ἐγχείρημα, ἀποσκοποῦν τὴν ἀπελευθέρωσιν ὀλίγων στρεμμάτων γῆς, ἐκείνων δηλ. τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν ἴσως τὴν ἰδιοκτησίαν καὶ τὴν εἰς ἔκτασιν γῆς περιουσίαν τῶν μεγάλων καὶ ἱστορικῶν οἰκογενειῶν, ὧν οἱ ἡρωικοὶ βλαστοὶ ἀπετέλεσαν τὴν ψυχὴν τοῦ κινήματος. Πάντα δ' ἄλλον ὅθεν ἢ τοπικιστικὸν χαρακτῆρα ἔφερε τὸ παράτολμον ἐκεῖνο ἐπιχείρημα, ἐὰν δ' ἀντίθετον ἔννοιαν πρὸς τὴν πραγματικὴν αὐτοῦ σημασίαν ***ἀπέδωκάν τινες ἐκ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, πολιτευτῶν καὶ μή, νομίσαντες ὅτι ἐδικαιοῦντο νὰ ἐπαναπαυθῶσιν ὑπὸ τὴν σκιὰν τῆς δάφνης, ἥτις ἔστεψε τοὺς πρώτους ἀγῶνας τῶν πρωτομαρτύρων*** καὶ ἐὰν ἐξεδηλώθησαν ἐνίοτε τάσεις ***ἀψικορίας; καὶ αὐτο-***

τελεία:, ἐπαρκείας εἰς τὰ κτηθέντα, ὀλιγωρίας δὲ καὶ ἀστοργίας πρὸς τὰ ὑπολειφθέντα ὑπὸ δουλείαν τμήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὸ φαινόμενον τοῦτο ἦτο παροδικόν, διότι ταχέως, ταχύτατα κατενοήθη τὸ ἐγκληματικὸν τῆς σκέψεως, τὸ ἐπικίνδυνον τῆς θέσεως, τὸ ἐγωιστικὸν τῆς τοιαύτης ἐπιχειρηματολογίας καὶ τὸ ἀσυμβίβαστον πρὸς τὰς παραδόσεις ἱστορικῆς, ἐνδόξου καὶ μεγάλης φυλῆς, ἐννοούσης νὰ καταλάβῃ τὴν ἐμπρέπουσαν αὐτῇ θέσιν ἐν τῷ κύκλῳ τῆς μεγάλης οἰκογενείας τῶν πεπολιτισμένων ἐθνῶν καὶ νὰ πρωτοστατήσῃ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐν τῷ τιμητικῷ ἀγῶνι τῆς ἐκπολιτίσεως ἡμιβαρβάρων λαῶν. Ἐὰν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος τὸ φαινόμενον τῆς ἀψικορίας καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἐπικουρείου φιλοσοφικῆς σχολῆς δὲν εἶναι ἀσυνήθη, δὲν εἶναι ὅμως ἄηθες οὐδὲ σπάνιον καὶ ἕτερον φαινόμενον, ἐκ παραλλήλου πρὸς τοὺς μεγάλους σταθμοὺς τῆς ἐξελίξεως τοῦ νεωτέρου ἐθνικοῦ μας βίου βαῖνον, ***τὸ ἐπακολουθοῦν τὴν φαινομενικὴν ὁδράνειαν τοῦ νεωτέρου Ἕλληνος στάδιον τῆς ὁρμητικῆς ἐξεγέρσεως καὶ τῆς ἅλματικῆς του προόδου ἐν τῇ διεκδικήσει τῶν προαιωνίων δικαίων τῆς φυλῆς του.*** Ὁ Ἕλλην ἄλλως τε καθ' ἅλματα πάντοτε προωθήθη ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς ἀπελευθερώσεώς του, διαγράψας κατὰ περιόδους μεγάλας εἰς ὕψος γραμμὰς ἐν τῇ ἀνάντει ὁδῷ τῆς δημιουργίας τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος. Διαβλέπει τις βεβαίως συνέχειαν καὶ ἀλληλουχίαν εἰς τὰ διάφορα γεγονότα, τὰ ὁποῖα πληροῦσι τὰς ἡρωικὰς καὶ ἐνδόξους σελίδας τῆς νεωτέρας μας ἱστορίας, διεπόμενα πάντοτε ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ πρὸς παλιγγενεσίαν πνεύματος, τῆς αὐτῆς ἀκαθέκτου πρὸς μεγαλουργίαν ὁρμῆς καὶ τῆς αὐτῆς πρὸς ἐδραίωσιν τῶν κτηθέντων ἐπιθυμίας, ἀλλ' ἐν τῇ συνεχείᾳ καὶ ἀλληλουχίᾳ ταύτῃ διαβλέπει τις ἅμα οὐχὶ συστηματικήν, μεθοδικήν, ἐπιστημονικήν, μαθηματικῶς τρόπον τινὰ καθωρισμένην προπαρασκευαστικὴν ἐνέργειαν, ἀλλὰ μᾶλλον δρᾶσιν ἐθνικὴν ἀμέθοδον, ἀσυστηματοποίητον, στιγμιαίας ἐμπνεύσεως ὥθησιν, ὀλίγον τι βεβιασμένην, πάντοτε ὅμως μὲ τὸ ἀνώτατον ὅριον τῆς προσπαθείας καὶ τῶν θυσιῶν, ἐκδηλουμένην πάντοτε κατόπιν μικρᾶς ἢ μεγάλης περιόδου νεκροφανείας διὰ τῆς ἀνανήψεως τῆς παροδικῶς

θαρθανούσης ψυχῆς του καὶ δι' ἐκρήξεως θορυβώδους τοῦ λέβητος τῆς Μεγάλης Ἰδέας, ἐν ᾧ ὑπὸ φοβερὰν πατριωτικὴν πίεσιν ἐχώνευεν τὰ ἐθνικά του ἰδεώδη. Τὸ ὑλικόν, ἔξοχον εἰς ποιότητα, ἄφθονον εἰς ποσότητα, οὐδέποτε ἔλειψεν ἢ θὰ λείψῃ. Ἀπῃτεῖτο καὶ ἀπαιτεῖται πάντοτε νὰ εὑρεθῇ ἐκεῖνος, ὅστις θὰ ἐγνώριζεν ἢ γνωρίζει νὰ κρούῃ εἰς τὴν ἐπικαιροτέραν καὶ καταλληλοτέραν ψυχολογικὴν στιγμὴν τὴν εὐαισθητοτέραν χορδὴν τῆς ψυχικῆς του λύρας καὶ νὰ ἐμπνέῃ εἰς αὐτὸν τὴν ἐπὶ τὴν ἠθικήν του δύναμιν ἐμπιστοσύνην καὶ νὰ χρησιμοποιῇ τὸ ὑπέροχον τοῦτο ὑλικὸν πρὸς μεγαλουργίαν. Καὶ ὁσάκις ὁ κυβερνήτης οὗτος εὑρέθη, ταχύτατα ὁ Ἑλληνισμὸς σύμπας ἐκινητοποιήθη καὶ ἐν τῇ ἁλματικῇ του πρὸς τὰ πρόσω καὶ ἀκαθέκτῳ ὁρμῇ ἐσημείωσε σημαντικὸν σταθμὸν ἐν τῇ ἀνάντει πρὸς ὁριστικὴν ἀποκατάστασίν του σταδιοδρομίᾳ καὶ κατέπληξεν ἐχθροὺς καὶ φίλους μὲ τὰ ἔξοχα κατορθώματά του καὶ τὰ περιφανῆ μεγαλουργήματά του. Καὶ αὐτοὶ οἱ ἥκιστα φιλέλληνες, αὐστηροὶ τοῦ ἔργου τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ κριταί, καὶ αὐτοὶ οἱ σκεπτικῶς πρὸς τὰς νεωτέρας γενεὰς τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν ἐπάρκειαν αὐτῶν διατεθειμένοι δὲν ἐβράδυναν ν' ἀνομολογήσωσιν ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν εἶναι μᾶζα περιφρονητέα, ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς εἶναι ἀκόμη ἱκανὸς νὰ μεγαλουργήσῃ, ὅτι εἶναι ἱκανὸς νὰ ἐπιτελέσῃ ἔργα σοβαρὰ καὶ ν' ἀναλάβῃ τὸ κατ' ἐξοχὴν τιμητικὸν δι' αὐτὸν ἔργον τῆς εἰρηνεύσεως καὶ ἐκπολιτίσεως ἐν τῇ ἐγγὺς Ἀνατολῇ κατόπιν τῆς πολιτικῆς καὶ διοικητικῆς χρεωκοπίας τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ὡς ἀνικάνου καὶ ὁριστικῶς ἀδιορθώτου. Περὶ τῶν ἰδιοτήτων καὶ τῶν ἀρετῶν τούτων τοῦ Ἕλληνος συνηγόρησεν ἀποτελεσματικῶς παρὰ τοῖς φίλοις καὶ συμμάχοις τῆς Ἑλλάδος μόνον ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, προβαλὼν ἑαυτὸν ὑπόδειγμα καὶ πρότυπον τῆς ἐνεργητικότητος, ἱκανότητος, ἐπαρκείας καὶ νομιμοσύνης τῆς φυλῆς του. Καὶ ἐπέτυχε νὰ γίνῃ πιστευτὸς εἰς βαθμὸν μάλιστα ν' ἀνατεθῇ τῇ Ἑλλάδι ἡ ἐντολὴ τῆς δράσεως ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ***ἐν ὀνόματι καὶ κατ' ἐντολὴν τῶν Συμμάχων***. Τιμή, ἧς ὀλίγοι ἠξιώθησαν μεταξὺ τῶν πεπολιτισμένων ἐθνῶν, ἀλλ' ἣν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐκτιμήσωσι δεόντως καὶ κατ

ἀξίαν οἱ ἐκλογεῖς τῆς 1ης Νοεμβρίου 1920. ***οἱ μόνον εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ζητήματα ἀποβλέψαντες, ὡσανεὶ εἶχεν ἤδη ἐπιτευχθῆ ἡ ὁλοκληρωτικὴ ἀποκατάστασις τῆς ἑλλ. φυλῆς καὶ διακανονισθῆ ἡ ἐξωτερικὴ διεθνὴς ἡμῶν θέσις.***

***

Ὁ Ἕλλην ἔχει πράγματι πολλὰς καὶ μεγάλας ἀρετάς, ἔχει ὅμως καὶ οὐκ ὀλίγα μειονεκτήματα, συμφυᾶ τῇ καταγωγῇ του καὶ τῇ τοῦ χρόνου διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἐπηρείᾳ. Ἐὰν ἐν τῷ μακρῷ μετὰ τὴν εἰς τὸν ἀσιάτην ἐπιδρομέα ὑποταγήν του βίῳ, βίῳ περιπετειώδει, βίῳ παρακμῆς, στασιμότητος, ἐξεγέρσεως, νέας πρὸς δρᾶσιν ὁρμῆς, νέας ἀκμῆς, νέας δόξης, διαβλέπῃ τις ὑπερόχους ἐθνικὰς ἀρετάς, διαβλέπει ὅμως ἀτυχῶς καὶ πολλὰ ἐλαττώματα, καταβιβάζοντα αὐτὸν εἰς ἐπίπεδον χαμηλότερον ἐκείνου, ἐφ' οὗ ὤφειλε λόγῳ τοῦ ἐνδόξου παρελθόντος του καὶ τῆς εἰς τὰ γράμματα καὶ τὴν παιδείαν καὶ τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας καὶ τὸ ἐμπόριον ἐπιδόσεώς του καὶ τῆς λοιπῆς πολυμεροῦς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς του μορφώσεως νὰ ἵσταται καὶ τῶν μειονεκτημάτων του τούτων ἐκτάκτως ἠλιθίαν καὶ ἐγκληματικὴν χρῆσιν ἔκαμε κατὰ τὰς τελευταίας ἐν Ἑλλάδι βουλευτικὰς ἐκλογάς, παραπλανηθεὶς παρ' ἐπιτηδείων δημοκόπων, οἵτινες κατώρθωσαν νὰ ἐκμεταλλευθῶσιν ἀνηθίκως τὴν ἐκ τῆς παρατάσεως τοῦ πολέμου καὶ τῆς στρατιωτικῆς θητείας δυσφορίαν τοῦ ἑλλ. λαοῦ. Διότι, ὡς ἄλλος ἐπικούρειος φιλόσοφος, τὸ ἀτομικὸν αὐτοῦ συμφέρον καὶ τὴν προσωπικὴν αὐτοῦ εὐημερίαν καὶ ἡσυχίαν ὑπεράνω τῆς ἐθνικῆς εὐδαιμονίας θέμενος ἐν τῇ μᾶλλον κρισίμῳ τοῦ ἐθνικοῦ μας βίου στιγμῇ καὶ ***ἀπολέσας τὴν μοναδικὴν διὰ τὴν ὁλοκληρωτικὴν καὶ ὁριστικήν του ἀποκατάστασιν εὐκαιρίαν, ἧς ὁμοία τις οἶδεν ἂν θὰ παρουσιασθῇ πλέον***, ἀπέπεμψε ἀγνωμόνως τῆς ἐξουσίας τὸν μόνον πολιτικόν του ἄνδρα, τὸν καταπληκτικῶς ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν μεγεθύναντα τὴν Ἑλλάδα, τὸν κατορθώσαντα νὰ συνάψῃ τοὺς ἰσχυροτέρους μετὰ τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς δεσμούς, τὸν θέσαντα τὰς βάσεις τῆς ἀναγνωρίσεως καὶ τῶν ἐπὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ πολυπαθοῦς Πόντου δικαίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἵνα ἐπαναφέρῃ ἐκ τῆς ἐξορίας ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον ἀπέστεργον οἱ κραταιοὶ τῆς Ἑλλάδος σύμμαχοι καὶ πρὸς τὸν ὁποῖον, ἐν τῷ συμφέροντι καὶ μόνῳ τῆς Ἑλλάδος, ὁ μέγας κυβερνήτης ἐτόλμησε νὰ θέσῃ ἑαυτὸν ἀντιμέτωπον. Καὶ ὁ λαὸς τοῦ ἐλευθέρου βασιλείου, ἐκδηλῶν ἄκρατον, ἀδικαιολόγητον καὶ ἀκατανόητον διὰ τοὺς ἀλυτρώτους Ἕλληνας καὶ τὸν ἔξω ἐν γένει Ἑλληνισμὸν λατρείαν πρὸς πρόσωπον, τὸ ὁποῖον καὶ λόγῳ αἵματος καὶ λόγῳ συγγενικῶν δεσμῶν καὶ λόγῳ νοοτροπίας μηδὲν τὸ κοινὸν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ψυχὴν ἔχει, ὄχι μόνον κατεψήφισε τὸν διαπρεπέστατον τῶν νεωτέρων πολιτικῶν, ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον ***πᾶν ἄλλο ἔθνος — πλὴν τοῦ ἑλληνικοῦ δυστυχῶς — θὰ ἠὔχετο νὰ ἔχῃ διαρκῶς πρωθυπουργόν***, νυχθημερὸν δεόμενον ἐν εἰλικρινεῖ γονυκλισίᾳ ὑπὲρ τῆς πολυτίμου ὑγιείας του, ὄχι μόνον ὤπλισε τὰς χεῖρας δολοφόνων, ἵνα βιαίως κόψῃ τὸ νῆμα τῆς ζωῆς τοῦ τιμιωτέρου καὶ ἐκλεκτοτέρου τέκνου τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ δι' ἀλλόφρονος δημοψηφίσματος ἰσχυρότερον ἐπανήγαγεν ἐπὶ τοῦ θρόνου ἡγεμόνα, ὅστις καὶ ***φιλέλλην*** τοὐλάχιστον ἐὰν ἦτο θὰ ὑπεβάλλετο εἰς προσωπικὴν θυσίαν, ἵνα περισωθῇ ἡ ἑλληνικὴ ὑπόθεσις. Ἑνὸς δ' ἀτόπου τεθέντος πολλὰ ἕπονται, λέγει ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ σοφία. Διότι στερηθεὶς τῆς πεφωτισμένης καὶ ἐμπνευσμένης διανοίας τοῦ τὸν κόσμον ὅλον καταπλήξαντος κρητὸς πολιτευτοῦ, ὅστις νέαν εἰσήγαγεν εἰς τὰς διπλωματικὰς μεθόδους ἀρχήν, τὴν τῆς παρρησίας, ἐπηνθισμένης μὲ τὸ μάγον καὶ γοητευτικὸν μειδίαμα τῆς εἰλικρινείας, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς παρέδωκε τὴν διακυβέρνησιν τῆς ***Μεγάλης Ἑλλάδος***, οἵα καθωρίσθη διὰ τῆς Συνθήκης τῶν Σεβρῶν, ***εἰς μικροὺς ἀνθρώπους***, καθ' ἣν μάλιστα στιγμὴν πᾶς γνήσιος Ἕλλην καὶ ἀληθὴς πατριώτης θὰ ἠὔχοντο νὰ ἔχωσι κυβερνήτην ἄνδρα, ἀνώτερον, ἐὰν ἦτο δυνατόν, τῆς δυνάμεως, τοῦ κύρους καὶ τῆς περινοίας καὶ αὐτοῦ τοῦ Βενιζέλου, καὶ ἐπὶ τοῦ θρόνου ἐπανέφερεν ἐν παραφόρῳ παραληρήματι ἡγεμόνα ἀπολύτως ἀντιπαθῆ εἰς τὰ ἀνακτοβούλια τῶν Μ. Δυνάμεων, αὐτῶν ἀκριβῶς τῶν Δυνάμεων, παρὰ τῶν ὁποίων

ἀνεμένετο ἡ εὐνοϊκὴ ψῆφος διὰ τὴν διακανόνισιν πάντων τῶν ἐκκρεμῶν ζητημάτων, αἱ ὁποῖαι ὑπῆρξαν ἀνέκαθεν αἱ ἰσχυραὶ προστάτιδες Δυνάμεις τῆς μικρᾶς Ἑλλάδος καὶ τῶν ὁποίων πάντα λόγον εἶχε νὰ μὴ θίξῃ τὴν εὔθικτον φιλοτιμίαν. Χαράσσω τὰς γραμμὰς ταύτας μὲ αἱμάσσουσαν ἐκ ψυχικῆς ὀδύνης καρδίαν, ὁμολογῶ δὲ ὅτι δὲν ἠδυνήθην ἀκόμη νὰ ἐννοήσω πῶς καὶ διατὶ ὁ Ἕλλην, ὁ τόσον καλῶς γνωρίζων τὸ ἀτομικόν του συμφέρον, δὲν κατώρθωσε, τελείως δυστυχῶς τυφλωθεὶς ὑπὸ κομματικῶν παθῶν, νὰ ἐννοήσῃ τόσον ἐπισης καλῶς καὶ τὸ ἐθνικόν του καὶ διατὶ ἐπολιτεύθη κατὰ τρόπον, ***ὥστε νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς τὸν πεπολιτισμένον κόσμον νὰ σχηματίσῃ ὅλως διάφορον περὶ τῆς διανοητικῆς του ἀκεραιότητος καὶ ἰσορροπίας*** καὶ τῶν στοιχειωδεστάτων τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἠθικῆς ἀρχῶν καὶ ἀντιλήψεών του γνώμην. Καὶ ἐὰν δὲν ἦτο ἀκόμη εἰς θέσιν ν' ἀναμετρήσῃ τὰς συνεπείας τῆς παρακρούσεώς του κατὰ τὴν 1ην Νοεμβρίου 1920 ἀπὸ ***διεθνοῦς ἀπόψεως***, θὰ ἠδύνατο ἴσως, ἐκ φανατισμοῦ τοὐλάχιστον καὶ προαιωνίου ἐθνικοῦ μίσους, νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς προαιωνίους τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐχθρούς, Τούρκους καὶ Βουλγάρους, ν' ἀλλαλάξωσιν ἐκ χαρᾶς διὰ τὴν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ἀποπομπὴν τοῦ κ. Βενιζέλου καὶ εἰς τοὺς καὶ ἥκιστα πρὸς τὴν ἐπάρκειαν καὶ ἱκανότητα καὶ σοβαρότητα τοῦ ἑλλ. λαοῦ εὐμενῶς διατεθειμένους νὰ ἐδραιώσωσι τὴν πεποίθησιν, ὅτι ὁ Ἕλλην εἶναι ὅλως ἀνίκανος νὰ βαδίσῃ παρὰ τὴν οἰκογένειαν τῶν μεγάλων συμμάχων καὶ φίλων του καὶ ἀκατάλληλος νὰ ἐκπολιτίσῃ καὶ νὰ διαπαιδαγωγήσῃ καὶ ἄλλους λαούς, ἀφοῦ αὐτὸς στερεῖται τῆς στοιχειωδεστέρας τῶν ἀρετῶν, τῆς πρὸς τοὺς εὐεργέτας του εὐγνωμοσύνης. Καὶ ἐὰν αἱ Δυνάμεις ἀπέσυραν, εὐθὺς μετὰ τὸν ἐξοστρακισμὸν τοῦ Βενιζέλου καὶ τὸ ἀπαίσιον ἐκεῖνο δημοψήφισμα, τὴν εὐμένειάν των, ἐὰν ἐτήρησαν ἐφεκτικὴν —ἀνάγνωθι ἐχθρικὴν— στάσιν καὶ ἐὰν προεκήρυξαν οὐδετερότητα ὁλεθρίαν διὰ τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα εἰς τὰς μετέπειτα πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις καὶ πολιτικὰς περιπετείας, ἐγκαταλιποῦσαι τὴν πτωχὴν καὶ μικρὰν Ἑλλάδα εἰς τὰς ἰδίας αὐτῆς ἠθικάς, πολιτικάς, οἰκονομικὰς καὶ στρατιωτικὰς δυνάμεις, ἐπὶ πλέον

δ' ἐστερημένην καὶ ***τῶν φώτων, τῆς πολιτικῆς συνέσεως καὶ τοῦ διεθνοῦς κύρους*** τοῦ κρατίστου τῶν συγχρόνων πολιτικῶν καὶ τῆς μεγαλειτέρας πολιτικῆς φυσιογνωμίας, τὸ ἔπραξαν βεβαίως καὶ διὰ λόγους ὑψίστης δι' αὐτὰς πολιτικῆς ἀνάγκης, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀποδείξωσιν εἰς μὲν τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ὅτι δὲν δύνανται νὰ ἐλπίζωσι πλέον παρ' αὐτοῦ εὐγνωμοσύνην καὶ ἀναγνώρισιν εὐμενῶν ὑπηρεσιῶν, ἀφοῦ τοιαύτας ἀρετὰς δὲν ἐπέδειξεν οὗτος πρὸς τὸν μέγαν του εὐεργέτην, τὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλον, εἰς δὲ τοὺς νάνους πολιτικοὺς τῆς Ἑλλάδος, τοὺς ἀναλαβόντας ἄνευ πολιτικῆς πυξίδος καὶ ἄνευ ἠθικῶν κεφαλαίων, ἀπαραιτήτων διὰ τὰς μεγάλας πολιτικὰς ἐπιχειρήσεις, νὰ συνεχίσωσι τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον καὶ ὁ Βενιζέλος μετὰ πολλῆς ἴσως δυσχερείας θὰ ἔφερεν εἰς πέρας, ἔχων ἀκόμη καὶ ἀμέριστον τὴν ἀντίληψιν καὶ ἐκτίμησιν τῶν κριτῶν τῆς οἰκουμένης, ὅτι δὲν περιφρονεῖ ἀποινεῖ μικρὸς λαὸς μεγάλους λαούς, ***οὐδ' ἰσχύει σήμερον τὸ δόγμα τῆς μεγαλοπρεποῦς ἀπομονώσεως ἢ τῆς πολιτικῆς αὐτοτελείας***, ἀφοῦ δὲν ἴσχυσε μέχρι τέλους καὶ δι' αὐτὴν τὴν κοσμοκράτειραν Μεγάλην Βρεττανίαν. Καὶ πρὶν ἀκούσω ἄλλους νὰ ἐπιρρίπτωσι κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τὴν εὐθύνην τῶν πράξεών του καὶ ν' ἀποδίδωσιν εἰς αὐτὸν τὸν μόνον χαρακτηρισμόν, οὗτινος εἶναι ἄξιος, θὰ τολμήσω νὰ βροντοφωνήσω μὲ ὅλην τὴν ψυχικήν μου ὀδύνην, ἀλλὰ καὶ μὲ ὅλην τὴν παρρησίαν τοῦ ἑλληνικοῦ μου χαρακτῆρος, παρῳδῶν τὸ παράδοξον λόγιον «ὁ ἄνθρωπος ἀγαθός, οἱ ἄνθρωποι κακοί», ὅτι ὁ Ἕλλην εἶναι εὐφυής, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες εἶναι μωροὶ καὶ ἠλίθιοι.

***

Ὁ Ἕλλην εἶναι δυστυχῶς καὶ εἰδωλολάτρης καὶ προσωπολάτρης, ἴσως δὲ καὶ ὀλίγον μοιρολάτρης. Δὲν θέλω νὰ ἐπιμείνω πλειότερον ἐπὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τούτου, διότι δὲν πιστεύω ὅτι ὑπάρχουσι πολλοί, οἱ ὁποῖοι ἀρνοῦνται τὸ βάσιμον τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου. Διότι πρόσφατα ἔτι γεγονότα ἐξεδηλώθησαν ἐπανειλημμένως, ἐξ ὧν καταφαίνεται ἡ πρὸς τὴν εἰδωλολατρείαν καὶ τὴν προ-

σωπολατρείαν τάσις του. Ἐὰν ἐλάτρευσε καὶ λατρεύει εἴδωλα,συμβολίζοντα τὰ ὄνειρα τῆς φυλῆς του,ἐλάτρευσεν οὐχ ἧττον καὶ λατρεύει καὶ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα θεωρεῖ ὡς ἀπαραίτητα διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἰδεωδῶν του. Ἐὰν τὸ πρῶτον συνετέλεσεν ἴσως πρὸς διατήρησιν ἀσβέστου τῆς φλογὸς τοῦ πατριωτικοῦ του πυρὸς— καὶ ἔχω ὑπ' ὄψει ἰδιαιτέρως τὴν Ἁγίαν Σοφίαν—τὸ δεύτερον ἀπέβη πρὸς ζημίαν του ἐθνικήν, ὡς συμβαίνει πάντοτε ὁσάκις προσκολλᾶταί τις εἰς πρόσωπα— καὶ οὐχὶ εἰς ἀρχὰς καὶ συστήματα — καὶ αὐτοῖς τυφλῶς δουλεύει, καὶ τῆς προσωπολατρείας του ταύτης βαρύτατον καταβάλλει σήμερον φόρον, ὁπότε τόσαι συμφοραὶ δίκην σκιερῶν μολυβδοχρόων νεφῶν ἐπισωρευθεῖσαι ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ τῆς Ἑλλάδος ὁρίζοντος ἀπειλοῦσιν ἔκρηξιν θυέλλης, ἱκανῆς νὰ ἐπιφέρῃ ἀνεπανορθώτους συμφοράς. Τὸ πρῶτον ἀνέδειξεν ἴσως αὐτὸν λαὸν ἰδεολόγον, γνωρίζοντα νὰ ἐξαρθῇ εἰς σφαῖραν ἰδεώδη—φαινόμενον τιμητικὸν δι' αὐτὸν—τὸ δεύτερον καταβιβάζει αὐτὸν εἰς ἐπίπεδον πολὺ χαμηλόν, διότι ἀπὸ προσώπων ἐξαρτήσας τὴν ἀτομικήν του εὐημερίαν καὶ μετὰ προσώπων—οὐδεμίαν ἄλλως τε ἀξίαν ἐχόντων— συνδέσας μίαν ἀκατανόητον διὰ τὸν ἀλύτρωτον Ἑλληνισμὸν ἰδεολογίαν, πεζήν, πεζοτάτην, ἀναχρονιστικήν, οὐδὲν τὸ κοινὸν πρὸς τὰς δημοκρατικὰς ἀρχὰς καὶ τὰς παραδόσεις τῆς μεγάλης φυλῆς του ἀφ' ἑνὸς καὶ τὴν μόρφωσίν του καὶ τὴν διανοητικήν του ὑπεροχὴν καὶ τὴν πνευματικὴν του ἀνεξαρτησίαν ἀφ' ἑτέρου ἔχουσαν, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἡ μικρὰ Ἑλλὰς δὲν εἶναι Μεγάλη Δύναμις, ὅτι ὁ ὀμφαλὸς τῆς Γῆς δὲν εὑρίσκεται εἰς τὰ καφενεῖα τῆς Πλατείας τοῦ Συντάγματος ἐν Ἀθήναις, ὅτι ἡ Ἑλλὰς ὑφίσταται ἐλέῳ τῶν μεγάλων προστατίδων Δυνάμεων καὶ ὅτι τὸ γενικώτερον συμφέρον τῆς Πατρίδος ἀπαιτεῖ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ν' ἀπομακρυνθῇ τῆς θερμῆς συμμαχικῆς αὐτῶν ἀγκάλης. Εἶναι ἀρά γε τὸ φαινόμενον τοῦτο ἀποτέλεσμα ἐκφυλισμοῦ, ἀναποδράστου ἄλλως τε εἰς φυλὴν ἀρχαίαν, ὑποστᾶσαν τὴν ἐπήρειαν τοῦ χρόνου καὶ τῶν δοκιμασιῶν, ἃς ἐπὶ τόσους αἰῶνας ὑπέστη, διαρκῶς ἀγωνιζομένη; Ἴσως.

Δὲν γνωρίζω ἐὰν ἡ εἰδωλολατρεία καὶ ἡ προσωπολατρεία τοῦ

ἑλληνικοῦ λαοῦ δέον νὰ θεωρηθῶσιν ὡς μειονεκτήματα, σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὴν ἰδιότητα ταύτην τῆς φυλῆς του· διὰ τὴν μοιρολατρείαν του ὅμως δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ αἰτιασθῶμεν τὴν ὑπὸ ἀσιατικὸν λαόν, φυλὴν κατ' ἐξοχὴν μοιρολατρικήν, μακροχρόνιον αὐτοῦ παραμονὴν ἐν τῷ ὑποκόσμῳ τῶν διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου κατακτηθέντων λαῶν. Καὶ διὰ νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν εἰδωλολατρείαν καὶ προσωπολατρείαν του, δέον ν' ἀνομολογήσωμεν ὅτι πολλοὶ εἶναι οἱ ὑπεύθυνοι παράγοντες τῶν μειονεκτημάτων του τούτων, σχετιζόμενοι πρὸς τὸ πρόσφατον παρελθόν του καὶ τὰς ἐξαιρετικὰς συνθήκας, ὑφ' ἃς ὡς ὑποτελὴς ἐν δουλείᾳ ἔζησεν, ὁπότε ὄχι μόνον ἡ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ λόγου καὶ τοῦ τύπου εἶχον τελείως ἐκλίπει, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ βουλητικὸν καὶ ἠθικόν του εἶχον τελείως μειωθῇ καὶ ἀλλοιωθῇ. Ἐν πάσῃ ὅμως περιπτώσει δὲν εἶναι ἄμοιροι εὐθύνης καὶ οἱ ὅροι, ὑφ' οὓς ἀνατρεφόμεθα καὶ διαπαιδαγωγούμεθα ἐν ταῖς ἑλλ. οἰκογενείαις καὶ τοῖς ἑλλ. σχολείοις ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων, ἐξ αὐτοῦ τοῦ παιδικοῦ λίκνου, τρεφόμενοι καὶ ἐντυφῶντες κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς διαπλάσεως τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως εἰς τὸ παραμῦθι τοῦ ***παππού***, τὸ ὁποῖον στερεοτύπως καταλήγει εἰς τὸν θρυλικὸν βασιλέα, ὅστις θ' ἀνακτήσῃ ἡμέραν τινὰ τὰς κλεῖδας τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἵνα συνεχισθῇ ἐν αὐτῇ ἡ διακοπεῖσα καὶ ἔκτοτε ἡμιτελὴς παραμένουσα θεία καὶ ἱερὰ μυσταγωγία. Καὶ ὁ ἑλλ. λαός, ἰδεολόγος κατ' ἐξοχήν, εὐφάνταστος τὰ μάλα, θερμόαιμος εἰς ἄκρον, ἀνέκαθεν ἐθώπευσε τὰ ἰδανικὰ ταῦτα, ἀφοῦ ὑπὸ τὸν φοβερὸν τοῦτον ἐθνικὸν ἐφιάλτην ἐπὶ αἰῶνας ὁλοκλήρους σύννους καὶ μελαγχολικὸς ἔζησε καὶ ἀφοῦ διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἐθνικῶν του πόθων ὤφειλε νὰ ἔχῃ ἓν ***εἴδωλον,*** τὴν Ἁγίαν Σοφίαν καὶ ἕν ***πρόσωπον***, ἕνα βασιλέα, τὸν ὁποῖον καὶ ἐθεώρει ὡς ἀπαραίτητον διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ὁλοκληρωτικῆς του ἀποκαταστάσεως. Διότι ἡ λαϊκὴ ψυχὴ δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ ἀνάστασιν τῆς φυλῆς ἄνευ ἀπολυτρώσεως τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ ἀπολύτρωσιν τοῦ ἱεροῦ τούτου ναοῦ ἄνευ τοῦ θρυλικοῦ ***βασιληᾶ***. Ἰδού, κατ' ἐμὴν γνώμην, ὁ λόγος, δι' ὃν ἑλλ. λαός, ὁ πολὺς λαός, οἱ μεγάλοι λαϊκοὶ ὄγκοι

θεωροῦσιν ἀπαραίτητον τὸν θεσμὸν τῆς βασιλείας, ἰδοὺ δὲ καὶ διατὶ ὁ πολὺς ἑλλ. λαὸς τόσον ἔχεται τοῦ προσώπου τοῦ βασιλέως, τρέφων πρὸς αὐτὸν πραγματικήν, τυφλήν, ἀπεριόριστον λατρείαν, δυσκόλως δυναμένην νὰ ἐκριζωθῇ ἀπὸ τῆς ψυχῆς τοῦ νεωτέρου Ἕλληνος, ζῶντος ἔτι μὲ τὰς παραδόσεις τῶν ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν καὶ τρεφομένου ἔτι μὲ τὰς γοητείας τοῦ παραμυθιοῦ. Ἐὰν ὁ ἑλληνικὸς λαός, ὁ ἐλεύθερος λαός, ἐν τῇ μεγάλῃ πλειοψηφίᾳ του ἠμοίρει περισσοτέρας παιδείας, σχετικῆς πειθαρχίας καὶ μεγαλειτέρας πολιτικῆς διαπαιδαγωγήσεως, βεβαίως ἅμα τῇ ἀναγεννήσει του τῇ ἐθνικῇ θὰ ἐρρήγνυε πάντα δεσμόν, προσβάλλοντα καὶ περιορίζοντα αὐτὴν ταύτην τὴν φιλοτιμίαν, ὑπερηφάνειαν καὶ πνευματικήν του ἀνεξαρτησίαν καὶ θὰ κατεδίκαζεν ὁριστικῶς τὸν θεσμὸν τῆς βασιλείας, ἵνα ἀσπασθῇ ἐγκαίρως τὰς καλῶς ἐννοουμένας δημοκρατικὰς ἀρχάς, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν ἐξιδανίκευσιν τοῦ μᾶλλον φιλελευθέρου πολιτεύματος, πρὸς ὃ καὶ ἐξ ἰδιοσυγκρασίας καὶ ἐκ παραδόσεων καὶ ἐκ καταγωγῆς κλίνει ἀναμφισβητήτως. Διότι ἡ δημοκρατία ἀποτελεῖ τὸ ἰδεῶδες αὐτοῦ, ἐνισχυομένη ὁσημέραι ἐν τῇ συνειδήσει του διὰ τῆς προσκτήσεως περισσοτέρων γνώσεων καὶ εἰς τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα θὰ καταλήξῃ ἀσφαλῶς ἡμέραν τινά, ὅταν συνέλθῃ ἐκ τοῦ ληθάργου του καὶ κατανοήσῃ ὅτι εἶναι δουλικὸν καὶ ἀνάρμοστον πρὸς τὸν χαρακτῆρά του καὶ τὴν ἀξιοπρέπειάν του νὰ θεωρῇ τὸν πολιτικόν του βίον ὡς ἀρρήκτως συνδεδεμένον καὶ στενῶς συνυφασμένον πρὸς τὸν ἀναχρονιστικὸν θεσμὸν τῆς βασιλείας καὶ ἂν αὕτη, κατ' εὐφημισμὸν ἀλλὰ κατ' εἰρωνείαν, ἀποκαλῆται βασιλευομένη δημοκρατία. Ἡ ἐξέλιξις ἀσφαλῶς θὰ ἐπιτελέσῃ ἡμέραν τινὰ τὸ ἔργον της.

Δὲν θὰ ἐπεκταθῶ πλειότερον, ἵνα ἐξηγήσω, ἀπὸ καθαρῶς ἀντικειμενικῆς ἀπόψεως ἐρευνῶν τὰ πράγματα, τὸ φαινόμενον τῆς 1ης Νοεμβρίου 1920, καθ' ἣν ἡμέρος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἄλλως σκεφθὲν κατεδίκασε συστήματα καὶ ἀρχὰς ἵνα προσκολληθῇ εἰς πρόσωπα χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψει τὴν φοβερὰν εὐθύνην, ἣν διὰ τῆς ψήφου του ἀνελάμβανε καὶ τὴν καταστροφήν, ἣν ἐπεδίκαζεν εἰς τὴν πα-

τρίδα του καὶ εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὑπόστασιν. Τοῦτο θὰ ἠδύνατο νὰ ἀντιληφθῇ ἐγκαίρως, ἐὰν εἶχε διάφορον πολιτικὴν πίστιν, τὴν ὑποσυνείδητον δηλ. λογικὴν ἐκείνην, ἧς δὲν στεροῦνται λαοὶ πολιτικῶς διαπαιδαγωγημένοι, ὁσάκις προβάλλονται εἰς αὐτοὺς τὰ μεγάλα ἐθνικὰ ζητήματα, τὰ ἐνδιαφέροντα τὴν ὁλότητα τῆς φυλῆς των. Διότι ἐνῷ αὐτοί, πειθαρχικοὶ κοινωνικῶς, διαπαιδωγημένοι πολιτικῶς, μεμορφωμένοι πνευματικῶς, ἠθικοποιημένοι ψυχικῶς ἔχουν ἀρκετὴν συνείδησιν τῆς σημασίας τῆς ψήφου των ἐν στιγμαῖς δημιουργίας τῆς ἐθνικῆς των ἑνότητος καὶ διαπλάσεως τοῦ ἐθνικοῦ των μεγαλείου, γνωρίζοντες τὴν μεθόριον γραμμήν, ἥτις χωρίζει τὴν ζώνην τῶν μεγάλων ἐθνικῶν συμφερόντων ἀπὸ τῆς ζώνης τῶν ἰδιωτικῶν καὶ τῶν προσωπικῶν, ὁ ἑλληνικὸς λαός, ἄπειρος, ἀδιαπαιδαγώγητος, εὐέξαπτος, ἀτελῶς παρεσκευασμένος πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν μεγάλων ἐθνικῶν προβλημάτων τῆς φυλῆς του, τῇ μοναρχικῇ λεγομένῃ πίστει, τῇ πρὸς τὸν ἀνώτατον καὶ ἀνεύθυνον καὶ ἀνεξέλεγκτον ἄρχοντα τυφλῇ καὶ ἀπεριορίστῳ λατρείᾳ δουλεύων, ὑπέπεσεν εἰς τὴν φοβερὰν πλάνην νὰ σκεφθῇ κατὰ τρόπον ἰδιάζοντα μόνον ἐπὶ πρωτογόνους καὶ ἀμορφώτους λαούς, μὴ ἀντιληφθεὶς ἐν τῇ ἀτελείᾳ τῆς ψυχοδιανοητικῆς του καταστάσεως τὰς συνεπείας τῆς μεταβολῆς, ἣν ἡ ψῆφός του, ἀβασανίστως καὶ ἐλαφρᾷ τῇ συνειδήσει διδομένη, ἠδύνατο νὰ ἐπενέγκῃ εἰς τὴν ὅλην ἐθνικήν του ὑπόθεσιν, ἥτις δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ στηριχθῇ εἰ μὴ μόνον ἐπὶ τῆς εὐμενείας τῶν φιλελευθέρων συμμαχικῶν κυβερνήσεων, παρὰ τῇ συνειδήσει τῶν ὁποίων ὁ θεσμὸς τῆς βασιλείας καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ βασιλέως ἀπὸ πολλοῦ εἶχον καταδικασθῇ. Καὶ βεβαίως θὰ συνέλθῃ ἐκ τῆς πλάνης του, ὅταν ἐκ τῶν πραγμάτων πεισθῇ ὅτι ἠδίκησε καὶ τὴν πατρίδα του καὶ τὸ ἔθνος του καὶ τὸν ἑαυτόν του, ἵνα καὶ πάλιν διὰ μιᾶς βιαίας ἀνατροπῆς τῆς καταστάσεως, ἣν αὐτὸς ἐδημιούργησεν, ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ὁδὸν ἐκείνην, ἀφ' ἧς, ἐὰν δὲν εἶχε τὴν μοναρχικὴν πίστιν, ἀλλὰ τὴν καθαρῶς δημοκρατικὴν καὶ φιλελευθέραν μόρφωσιν, οὐδέποτε θὰ παρεξέκλινε. Διότι πρὸς ἐπανάστασιν καὶ πάλιν φέρεται καὶ ἐπανάστασις καὶ πάλιν ἐγκυμονεῖται. Καὶ τοιαύ-

τας μεταπτώσεις πολλὰς καὶ πάλιν θὰ παρουσιάσῃ ἐπί τινα ἔτι ἔτη μέχρις οὗ ὡριμάσῃ παρὰ τῇ συνειδήσει του ἡ ἔννοια τῆς δημοκρατίας καὶ μέχρις οὗ διαπαιδαγωγηθῇ πολιτικῶς ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ διακρίνῃ ποῦ παύουν τὰ ὅρια τῆς ἰδιωτικῆς του εὐημερίας ἢ κακοδαιμονίας καὶ πόθεν ἄρχονται τὰ σύνορα τῆς ἐθνικῆς του εὐτυχίας ἢ δυστυχίας.

***

Ὅταν τὸ κήρυγμα τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἐσαλπίζετο ὑπὸ ὀλίγων ἰδεολόγων, ἐπικροτοῦντος καὶ χειροκροτοῦντος καὶ ὁλοκλήρου τοῦ ὑποδούλου τότε ἔθνους ὑπὸ τὰς εὐχὰς καὶ εὐλογίας τῆς Μ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, δεινῶς καὶ πικρῶς δοκιμασθείσης ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ μεγάλου ἐθνομάρτυρος Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε΄, ἡ ἀπολύτρωσις τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀκροπόλεως βράχου, ἐφ' οὗ κεῖνται τὰ αἰώνια τοῦ αἰωνίου πολιτισμοῦ μνημεῖα, δὲν ἀπετέλει τὸν ἀντικειμενικὸν οὐδὲ τὸν μόνον σκοπὸν τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὁλοκλήρου κατὰ τῆς τυραννίας τοῦ ἀσιάτου δυνάστου. Τὰ ἀρχαιολογικὰ ἐρείπια τῆς προγονικῆς μας σοφίας, συμβολίζοντα τὸ ἄκρον ἄωτον τοῦ κλέους τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς καὶ τὸν ἀνώτατον βαθμὸν τῆς ἐκδηλώσεως τῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, συνεκίνουν μόνον τοὺς ἀρχαιοφίλους ἢ τὸ πολὺ πολὺ τοὺς διανοουμένους, τοὺς ἐπιστήμονας, τοὺς ἀνθρώπους τέλος τῶν γραμμάτων καὶ τοὺς καλλιτέχνας, Ἕλληνας καὶ φιλέλληνας. Τὴν πολὺν λαὸν καὶ τὴν καθόλου ἑλληνικὴν ψυχὴν συνεκλόνιζον καὶ συνεδόνουν ἡ τῆς Πατρίδος ἐλευθερία καὶ τοῦ Χριστοῦ ἡ πίστις ἡ ἁγία. Ὅταν ἔψαλλον τὰ θούρεια ἐκεῖνα ᾄσματα οἱ ἥρωες τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐκάλουν τοὺς πάντας πρὸς ἐξέγερσιν κατὰ τῆς τυραννίας εἶχον τὰ βλέμματα ἐστραμμένα πρὸς τὴν μητρόπολιν τῆς Ἑλληνικῆς Χριστιανωσύνης, πρὸς τὸ αἰώνιον μνημεῖον τῆς λατρείας τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, πρὸς τὴν ***Ἁγίαν Σοφίαν***, διότι αὐτῆς καὶ μόνης ἡ ὑποδούλωσις, συμβολίζουσα ὅλον τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἔκτασιν τῆς ἐθνικῆς συμφορᾶς, αὐτῆς καὶ

μόνης ἡ εἰς τέμενος ἀλλοθρήσκων μετατροπὴ καὶ βεβήλωσις ἠλέκτριζε τὴν ψυχήν των καὶ ὤθει αὐτὴν πρὸς ἐκδίκησιν, διότι αὐτὴν καὶ μόνην, φέρουσαν ἐπὶ τοῦ θόλου της ἀντὶ σταυροῦ ἡμισέληνον, ἐθεώρουν ὅτι ἀπετέλει τὸ αἰώνιον στίγμα, ἀλλὰ καὶ τὸ αἰώνιον μαρτύριον καὶ κριτήριον τῆς δουλείας τοῦ χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἂν ὁ Παρθενὼν ὑπενθυμίζῃ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ τὸ ἄκρον ἄωτον, εἰς ὃ ἐξίκετο τὸ δαιμόνιον—ἰσόθεον—ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ καλῇ αὐτὸν πρὸς μίμησιν, ἡ Ἁγία Σοφία ἀποτελεῖ δι' αὐτὸν ἅγιον καὶ μαρτυρικὸν μνημεῖον, τὸ ὁποῖον καλεῖ αὐτὸν πρὸς διαρκῆ δρᾶσιν καὶ διηνεκεῖς θυσίας διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν ὑπὸ τὸν ζυγὸν παραμενόντων ἀδελφῶν μας. Ὁ Παρθενὼν κράζει ἀπὸ τοῦ ὕψους τῆς Ἀκροπόλεως πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαόν: «Μιμήθητέ με. Ἀποτελῶ τὸ ἀψευδέστερον εἰρηνικὸν μαρτύριον τῆς ὑπεροχῆς καὶ δράσεως τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου. Ἐργάσθητι ἵνα φθάσῃς καὶ σὺ ἐκεῖ, ὅπου ἔφθασαν οἱ πρόγονοί σου.» Ἡ Ἁγία Σοφία ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ μελαγχολικοῦ καὶ σκυθρωποῦ θόλου της, τὸν ὁποῖον ὡς αἰχμάλωτον καὶ κατάδικον ἄγρυπνοι φρουροῦσι τέσσαρες μιναρέδες, δίκην ἀνεστραμμένων πελωρίων λογχῶν—δεῖγμα τῆς διὰ τῆς σπάθης κατακτήσεως—στρυκτικὴν ἀφήνει κραυγὴν ὀδύνης καὶ βροντοφωνεῖ πρὸς τοὺς χριστιανικοὺς λαοὺς καὶ τὸν χριστιανικὸν πρὸ παντὸς Ἑλληνισμόν: «Ἀπελευθερώσατέ με πλέον! Εἶμαι μάρτυς, εἶμαι σκλάβα! Σώσατέ με ἀπὸ τὴν βέβηλον φωνὴν τοῦ μουεζζίνη.» Διότι τὰ πάντα ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ ναοῦ ὑπενθυμίζουσι τῷ ἑλληνικῷ λαῷ ὅτι δικαιώματι κατακτητικῷ παρακρατεῖ σήμερον ὁ Ἰσλαμισμὸς τὸ μεγαλείτερον καὶ ὡραιότερον ἱστορικὸν μνημεῖον τῆς ἑλληνικῆς χριστιανωσύνης καὶ ὅτι ἡ παράνομος, ἄδικος καὶ ἀσύγγνωστος αὕτη κατοχὴ συμβολίζει τὸ κράτος τοῦ ἀσιάτου ἐπιδρομέως, διακρίνουσα κυρίαρχον λαὸν καὶ κυριαρχούμενα, βίᾳ κατακτηθέντα, ἔθνη, ἀναγνωρίζουσα ἐλευθέρους προνομιούχους πολίτας καὶ ὑποδούλους κοινωνικὰς τάξεις καὶ βεβηλοῦσα ὑπὸ τὰ ὄμματα τῆς πεπολιτισμένης Εὐρώπης, χριστιανικῆς ἀτυχῶς καὶ αὐτῆς, τὴν ὡραιοτέραν τῶν χριστιανικῶν καὶ ἑλληνικῶν πόλε-

ων, τὴν μητέρα τῆς οἰκουμένης, ὡς ὠνόμασαν αὐτὴν οἱ Ἄραβες, τὴν μητρόπολιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὴν ἕδραν τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τὴν πρωτεύουσαν τοῦ κόσμου, ***τὴν πραγματικήν, αἰωνίαν καὶ μόνην πρωτεύουσαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ.***

***

Ἐν τῷ ἔργῳ λοιπὸν τούτῳ θέλω ἐνδιατρίψει ἰδιαιτέρως περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὄχι τόσον ἀπὸ ἀπόψεως ἱστορικῆς ἢ ἀρχιτεκτονικῆς—διότι περὶ ταύτης πολλὰ κατὰ καιροὺς ἐγράφησαν παρά τε τῶν ἡμετέρων καὶ τῶν ξένων σοφῶν καθηγητῶν καὶ ἀρχαιολόγων, τῶν ἰδιαιτέρως περὶ τὰ βυζαντινὰ καταγινάντων—ὅσον ἀπὸ ἀπόψεως ἐπιδράσεως τοῦ θαυμαστοῦ καὶ περιβοήτου τούτου κειμηλίου ἐπὶ τῆς πρὸς ἀπολύτρωσιν τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς κινητοποιήσεως ὁλοκλήρου τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἐπὶ τῆς πρὸς συνέχισιν τῶν ἀγώνων του ἐθνικῆς δράσεως κατὰ τὴν σκληρὰν δοκιμασίαν, ἥτις τῷ ἐπιφυλάσσεται καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, ἀφοῦ καὶ ὁ τελευταῖος γενικὸς πόλεμος, ὁ κηρυχθεὶς ἀποκλειστικῶς διὰ τὴν δῆθεν ἀπελευθέρωσιν παντὸς ὑποδούλου, διέψευσε τὰς ἐλπίδας πάντων τῶν ἀτυχῶν πλασμάτων, τὰ ὁποῖα εἶχον τὴν ἀφέλειαν νὰ πιστεύσωσιν ὅτι ἔληξαν ὁριστικῶς τὰ δεινά των. Διότι καὶ καὶ ἂν πάντα τὰ ἄλλα τμήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀνακτήσωσι τὴν ἐλευθερίαν των καὶ ἐπανεύρωσι τὴν θερμὴν καὶ φιλόστοργον ἀγκάλην τῆς κοινῆς μητρὸς Πατρίδος καὶ ἂν ἁπανταχοῦ ἑλληνικῆς γῆς, ἐν τῇ Μικρασίᾳ καὶ τῷ Πόντῳ, ἐν Θράκῃ καὶ Μακεδονίᾳ, ἐν Ἠπείρῳ καὶ Δωδεκανήσῳ πνεύσῃ ὁριστικῶς ἡ ζείδωρος τῆς ἐλευθερίας αὔρα, ἂν ἀναστηλωθῇ ἁπανταχοῦ ἑλληνικῆς χώρας ἡ τῆς θρησκείας καὶ τῆς συνειδήσεως ἐλευθερία, ἂν τιμηθῇ ἴσῃ πρὸς θρησκείαν ἡ ἰσονομία καὶ ἡ ἰσοπολιτεία καὶ ἂν τέλος πραγματοποιηθῶσι πάντα τὰ ὄνειρα τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς, μείνῃ δὲ ἡ Κωνσταντινούπολις ὑπὸ ξένον ζυγὸν καὶ μετὰ τῆς πρωτευούσης τοῦ Ἑλληνισμοῦ αἰχμάλωτον καὶ τὸ κοσμοϊστορικὸν τῆς ἑλληνικῆς χριστιανωσύνης μνημεῖον, ἀσφαλῶς τὸ μὲν περιβόητον Ἀνατολικὸν

ζήτημα δὲν θέλει εὕρει τὴν μόνην ἁρμόζουσαν καὶ δικαίαν λύσιν του, ἡ δ' Εὐρώπη καὶ ὁ πεπολιτισμένος καθόλου κόσμος δὲν θὰ ἀπαλλαγῶσι τῆς δικαίας αἰτιάσεως, ὅτι ἐπιτρέπουσι καὶ σήμερον ἔτι νὰ παρακρατῆται ὑπὸ βέβηλον ζυγὸν τὸ κυριώτατον μνημεῖον τῆς χριστιανικῆς λατρείας. ***Μόνον ἡ ἀπολύτρωσις τῆς Ἁγίας Σοφίας θὰ σημάνῃ τὴν ἀπαρχὴν διαρκοῦς εἰρήνης ὄχι μόνον μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων, ἀλλὰ καὶ ἀνὰ τὸν κόσμον ὅλον.*** Ὅταν σεμνὸς καὶ εὐσταλὴς διάκονος, ἱστάμενος εὐλαβῶς πρὸ τῆς Ὡραίας τοῦ ὡραίου ναοῦ Πύλης, ἐπισημοποιήσῃ τὸ γεγονὸς τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ἁλυτρώτου ναοῦ καὶ δεηθῇ ἐν αὐτῷ ὑπὲρ εἰρήνης τοῦ σύμπαντος κόσμου, τότε καὶ μόνον ἡ δέησίς του θὰ γίνῃ εὐπρόσδεκτος καὶ ἀσπαστὴ παρὰ τῷ Θεῷ, τότε καὶ μόνον πραγματικῶς ἡ εἰρήνη θέλει ἀποκατασταθῇ διαρκὴς ἐν Ἀνατολῇ καὶ Δύσει καὶ τῷ κόσμῳ σύμπαντι, τότε καὶ μόνον θέλει ἐπανέλθει ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία καὶ τότε μόνον θέλει ἐπιτευχθῇ ἡ σύλληψις τῆς ἀεὶ φυγαδευομένης θεᾶς Εἰρήνης, ἣν ἐπὶ τόσους αἰῶνας μάτην προσπαθοῦσι νὰ περιορίσωσιν εἰς μεγαλοπρεπῆ μέγαρα οἱ τὴν πρωτοβουλίαν τῆς συγκλήσεως συνδιασκέψεων εἰρήνης λαμβάνοντες ἑκάστοτε πολιτικοὶ ἄνδρες τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς. Ἂς μὴ ματαιοπονῶσιν οἱ μεγάλοι πολιτικοὶ νόες τῆς Ἑσπερίας. Τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα δὲν λύεται ἄλλως . . . Ἡ εἰρήνη θὰ ἐπέλθῃ μόνον ὅταν τὸ μυστικὸν τοῦτο, τὸ ὁποῖον τόσῳ πεισμόνως ὑπὸ τὸν μυστηριώδη πέπλον της κρύπτει ἡ πλάνης θεά, ἀποτελέσῃ τὸν γνώμονα τῶν σκέψεων καὶ τῶν πράξεων τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς.

***

Τὸ ἔργον μου ἐν ὀνόματι τῆς συνειδήσεως τοῦ ἁλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ, τῷ ἐν πόνῳ καὶ ἀγωνίᾳ καὶ πικρίαις καὶ δοκιμασίαις καὶ σφαγαῖς καὶ διωγμοῖς καὶ ἀπαγχονισμοῖς ζήσαντος καὶ ζῶντος καὶ σήμερον ἔτι οὐχὶ βεβαίως πρὸς ἔπαινον τῶν προστατῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀφιερῶ εὐλαβῶς καὶ εὐγνωμό-

νως πρὸς τὴν Α. Θ. Παναγιότητα τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Μελέτιον τὸν Δ', τὸν λαοπρόβλητον πνευματικὸν ἀρχηγὸν καὶ ἐθνάρχην τοῦ ἀλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ καὶ πρὸς τὸν λυτρωτὴν μέρους τῶν ἀλυτρώτων Ἑλλήνων Ἐλευθέριον Βενιζέλον, τὸν πολιτικὸν ἀρχηγὸν τῆς φυλῆς μας, τὸν μέλλοντα ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ ὑπερόχου εἰς σύνεσιν, φρόνησιν, ἱκανότητα καὶ χαρακτῆρα ἀρχιθύτου τῆς Μ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ ὑπάτου ἐν Ἀνατολῇ ἀρχηγοῦ τῆς Ὀρθοδοξίας, ν' ἀπολυτρώσῃ ἡμέραν τινὰ καὶ τὴν ἀλύτρωτον Ἁγίαν Σοφίαν, τὸν μόνον, ὅστις κατενόησε καὶ κατανοεῖ τὴν ὀδύνην τοῦ ἀλυτρώτου Ἕλληνος—διότι καὶ αὐτὸς ὡς ἀλύτρωτος τὴν ἐδοκίμασε — καὶ τὸν μόνον, ὅστις, ὡς λίαν παραστατικῶς, εὐγλώττως καὶ ἐπικαίρως εἶπεν ἡμέραν τινὰ ὁ ἴδιος, ἐγνώρισε τὸν «μουαμελὲ» τῆς τουρκικῆς ἀστυνομίας καὶ τὸ ὑπόγεια τῶν τουρκικῶν φυλακῶν. Δὲν θὰ ἐδυσκολευόμην, προκειμένου ἰδίᾳ περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, ἵνα μὴ χαρακτηρισθῶ καὶ ἐγὼ ὡς προσωπολάτρης καὶ ἵνα μὴ δώσω ἀφορμὴν πρὸς ἐπικρίσεις καὶ ἀντεγκλήσεις εἰς τοὺς καταψηφίσαντας αὐτὸν πολίτας τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος, νὰ ἀφιερώσω τὸ ἔργον μου εἰς ἄλλον ἢ ἄλλους, ἐὰν διέβλεπον μεταξὺ τῶν νεωτέρων πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς Ἑλλάδος ἐκεῖνον, ὅστις, ὡς ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, θὰ συνεκέντρου εἰς τὰς χεῖράς του τὴν ἰδεώδη συνισταμένην ὅλων τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων, δι' ὧν εἶναι δυνατὸν νὰ μεγαλουργήσῃ ὁ ἑλληνικὸς λαός, ὅστις θὰ ἀντιπροσώπευεν ἀρχὰς καὶ συστήματα καὶ μεθόδους ὑγιεῖς καὶ ὅστις τόσον σαφῶς θ' ἀντελαμβάνετο τῆς ἑλληνικῆς ἐθνικῆς ὑποθέσεως ἐν τῇ πραγματικῇ αὐτῆς σημασίᾳ, τόσον καλῶς θὰ ἀνέτεμνε τὴν ψυχὴν τοῦ ἔξω Ἕλληνος καὶ μάλιστα τοῦ ἀλυτρώτου καὶ τόσον συνετῶς θὰ διεχειρίζετο τὸ ἐθνικὸν ζήτημα ἐν στιγμαῖς τόσον κρισίμοις καὶ μοναδικαῖς διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἔθνους. Δυστυχῶς τοιοῦτόν τινα ἄνδρα δὲν διαβλέπω, εἶναι δὲ καὶ ζήτημα ἐὰν συντόμως θὰ ἴδωμεν ἐπιπλέουσαν καὶ ἐπιβαλλομένην παρομοίαν μεγάλην φυσιογνωμίαν, ἂν καὶ φρονῶ ἀδιστάκτως ὅτι ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ δὲν πάσχει τοιαύτην στείρωσιν, ὥστε ν' ἀποκλείηται

ἡ ἐμφάνισις μεγάλων διανοιῶν, μεγαλειτέρων ἴσως εἰς δύναμιν καὶ ἀντίληψιν καὶ θετικότητα καὶ ἰσορροπίαν καὶ αὐτοῦ τοῦ ὄντως μεγάλου νοὸς τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, οὐδ' ὅτι ἐχρεωκοπήσαμεν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ θεωρήσωμεν ὡς ὁριστικὴν καὶ ἄφευκτον καὶ τὴν ἐξάλειψιν τῆς ἑλλ. φυλῆς ἀπὸ τῆς γῆς καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου ἀπὸ τοῦ γεωγραφικοῦ χάρτου σὺν τῇ μοιραίᾳ ἀπὸ τῆς γῆς ἐκλείψει τῆς ὑπερόχου προσωπικότητος τοῦ μεγάλου Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ τό γε νῦν μεσουρανεῖ ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ὁρίζοντος ὁ σελαγίζων μεγαστὴρ τοῦ κρητὸς πολιτευτοῦ, ἐν τῇ καρδίᾳ δὲ τοῦ ἀλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ, ἀφ' οὗ καὶ αὐτὸς προῆλθεν, ἐνεχαράχθη ὁριστικῶς τὸ ὄνομα τοῦ Βενιζέλου καὶ ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν μετ' εὐλαβείας καὶ εὐγνωμοσύνης θ' ἀναφέρεται καὶ θὰ μεταβιβάζηται τὸ ὄνομά του ὡς μεγάλου ἐθνικοῦ εὐεργέτου καὶ ἂν ἀκόμη μεγαλείτεροι πολιτικοὶ ἄνδρες διαδεχθῶσιν αὐτὸν ἐν τῇ διακυβερνήσει τῶν ἑλληνικῶν ὑποθέσεων. Καὶ ἐπειδὴ ἔχω τὴν ἀκράδαντον πεποίθησιν ὅτι θὰ ἐπανέλθῃ καὶ πάλιν ἐν δόξῃ καὶ τιμῇ ἐκεῖ, ὅπου ἔταξεν αὐτὸν ἡ Θεία Πρόνοια καὶ ὁ καλὸς καὶ ἀγαθὸς τῆς Ἑλλάδος Θεός, ἵνα συνεχίσῃ τὸ διακοπὲν—ἀλλ' οὐχὶ καὶ τελείως καὶ ὁριστικῶς καταστραφὲν—ἔργον του καὶ συμπληρώσῃ τὸ ἔργον τῆς ἀπολυτρώσεως ὁλοκλήρου τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ σὺν αὐτῷ καὶ τὸ ἔργον τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ τῆς Ἁγίας Σοφίας, βαθυτάτης εὐγνωμοσύνης καθῆκον ἐπιτελῶν σήμερον ἀφιερῶ εὐλαβῶς τὸ σύγγραμμά μου καὶ πρὸς τὸν μέγιστον σύγχρονον πολιτικὸν ἄνδρα ὄχι μόνον τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ τοῦ κόσμου ὅλου.

Ἐξ ἰδιοσυγκρασίας αἰσιόδοξος καὶ ἐκ τῆς μελέτης τῆς ἱστορίας τοῦ ἔθνους μου σχηματίσας τὴν ἀπόλυτον πεποίθησιν, ὅτι ἡ ἠθικὴ ἰδέα θὰ κατισχύσῃ καὶ πάλιν καὶ ἐν τῷ ἐκτάκτως κρισίμῳ καὶ περιπετειώδει τούτῳ σταδίῳ τοῦ ἐθνικοῦ μας βίου—ἀρχή, ἥτις ποτὲ δὲν διεψεύσθη—καὶ ὅτι παρὰ τὴν ἐπισκήψασαν ἐθνικὴν συμφορὰν τῆς 1ης Νοεμβρίου 1920 θ' ἀνατείλωσιν ἀσφαλῶς καὶ πάλιν ἡμέραι ἐθνικῆς χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως—διότι ἡ τελευταία αὕτη περιπέτειά

μας, ἴσως καὶ ὑπό τινα ἔποψιν ἀναγκαία, ἵνα ἅπαξ διὰ παντὸς ἐκκαθαρισθῇ ἡ ἀνώμαλος κατάστασις ἐν τῷ ἐλευθέρῳ βασιλείῳ, δὲν εἶναι ἢ ἁπλοῦν ἐπεισόδιον ἐν τῇ μακρᾷ ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους—ἀδιστάκτως φρονῶ ὅτι ἐφύσων τὸ ἱστορικὸν τῆς ἑλληνικῆς χριστιανωσύνης μνημεῖον παραμένει αἰχμάλωτον καὶ ἐφ' ὅσον σὺν τῇ ἀπολυτρώσει τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν ἀπολυτροῦται καὶ ἡ ἑλληνικωτάτη Κωνσταντινούπολις, οὐδέποτε θὰ παύσωσιν οἱ ἀγῶνες τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ οὐδέποτε θὰ θεωρηθῇ τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα ἐπιλυθὲν κατὰ τρόπον, αἴροντα πᾶσαν ἐν τῷ μέλλοντι προστριβὴν μεταξὺ τῶν διαφόρων στοιχείων τῆς ὡραίας καὶ πλουσίας Ἀνατολῆς,τῆς εὐλογημένης μέν, πλὴν διαρκῶς δοκιμαζομένης γωνίας ταύτης τῆς γῆς.

***

Ἀναλαβὼν τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἔργου τούτου δὲν ἐφιλοδόξησα δάφνας συγγραφέως, ἀλλ' ἀπέβλεψα ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς ἐθνικῆς μας ὑποθέσεως, ἐμπνέων θάρρος καὶ ἐμπιστοσύνην πρὸς τοὺς λιποψυχοῦντας ἐκ τῶν ὁμογενῶν ἐπὶ τὴν ζωτικότητα τῆς φυλῆς μας καὶ τὰ ἀπαράγραπτα δίκαιά μας —καὶ νομίζω ὅτι ἡ Ἁγία Σοφία ἀποτελεῖ τὸ πολυτιμότερον καὶ ἀψευδέστερον τεκμήριον τῆς ἑλληνικῆς κυριότητος τοῦ μνημείου καὶ τῆς ἑλληνικότητος τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Διότι ἔχω τὴν ἰδέαν ὅτι πολλοὶ ὀλίγοι, ἐκτὸς ἐκείνων, οἵτινες ἰδιαιτέρως ἐνέκυψαν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν μελέτην τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν ἱστορίας, γνωρίζουσιν ἐπακριβῶς τὰ κατὰ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ μνημείου τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς ἐθνικῆς μας ὑποθέσεως καὶ τὴν σημασίαν, ἣν ἐξασκεῖ ἐπὶ τῆς συνειδήσεως τοῦ χριστιανικοῦ ἐν γένει κόσμου ἡ ὑπὸ ἀλλόθρησκον ζυγὸν ἐν αἰχμαλωσίᾳ παραμονὴ τοῦ περικαλλοῦς μνημείου τοῦ ἑλληνικοῦ χριστιανισμοῦ, τῆς τιμίας καὶ ἁγίας ταύτης κιβωτοῦ τῶν ἐθνικῶν μας πόθων. Οὔτε αἱ νεώτεραι γενεαὶ τῶν ἀλυτρώτων Ἑλλήνων, ζήσασαι μέχρι τοῦδε ὑπὸ ἐξαιρετικὰς συνθήκας στραγγαλισμοῦ τῆς συνειδήσεως καὶ περ-

ιορισμοῦ τῆς ἐλευθερίας τοῦ λόγου, ἀλλ' οὔτε καὶ αἱ τοῦ ἐλευθέρου βασιλείου, περὶ ἄλλα περισπασθεῖσαι ἀτυχῶς, ἐνέκυψαν ὅσον ἤρμοζεν εἰς τὴν ἔρευναν καὶ τὴν μελέτην τῶν θλιβερῶν σελίδων τοῦ ἐθνικοῦ μας βίου, μολονότι διέθετον πλειότερα καὶ ἀνετώτερα μέσα. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἀπό τινος, τόσον ἐν τῇ πρωτευούσῃ τοῦ ἐλευθέρου βασιλείου ὅσον καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῇ ἑτέρᾳ καὶ μεγαλειτέρᾳ καὶ ἀληθεῖ καὶ μόνῃ πρωτευούσῃ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ποιά τις σχετικὴ φιλολογικὴ κίνησις ἤρχισε διαζωγραφιζομένη, ἀλλ' οὐδεὶς θ' ἀρνηθῇ ὅτι ὀλίγιστα μέχρι τοῦδε ἐξεδόθησαν ἔργα πρὸς διάδοσιν, παρὰ τῷ λαῷ ἰδίᾳ, τῶν ἀπαραιτήτων ἐκείνων περὶ τῶν περιπετειῶν τοῦ ἐθνικοῦ μας βίου γνώσεων, αἵτινες τονοῦσι τὸ φρόνημα, ἐνισχύουσι τὸ ἠθικὸν καὶ προπαρασκευάζουσι τὸ πνεῦμα καὶ τὸ σῶμα πρὸς συνέχισιν τῶν ἀγώνων τῆς φυλῆς μας ἐν τῇ μέχρι τέλους διεκδικήσει τῶν δικαίων μας.

Ἐὰν τὸ ἔργον μου τοῦτο συντελέσῃ κατά τι πρὸς πλήθυνσιν τῆς γνώσεως καὶ διάδοσιν, εἰς εὐρυτέραν κλίμακα, τῶν ἀπαραιτήτων διὰ πάντα Ἕλληνα, διαφεύγοντα ἢ μή, ἱστορικῶν γεγονότων, ἡ γνῶσις τῶν ὁποίων ὀφείλει ν' ἀποτελῇ τὸ δεύτερον σύμβολον τῆς πίστεώς του, τῆς ἐθνικῆς, εὐχαρίστως θὰ λησμονήσω τοὺς νυχθημέρους κόπους, εἰς οὓς ἀπὸ ἑνὸς καὶ πλέον ἔτους ὑπεβλήθην, μὴ φεισθεὶς οὔτε μόχθων πνευματικῶν, οὔτε θυσιῶν ὑλικῶν, ὅπως παρουσιάσω πρὸς τὸν ἑλληνικὸν χριστιανικὸν κόσμον ἔργον κατὰ τὸ ἐνὸν πλῆρες καὶ τέλειον. Ἐὰν ἀπέτυχον, παρακαλῶ τὸν ἀναγνώστην νὰ μὲ κρίνῃ ἐπιεικῶς καὶ νὰ μὴ λησμονῇ ὅτι μᾶλλον τὴν ψυχικήν μου διάθεσιν, τὴν καλήν μου θέλησιν καὶ τὴν προθυμίαν μου ἐν τῇ πρωτοβουλίᾳ μου ταύτῃ νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψει παρὰ τὴν εἰδικότητά μου.

Ἐπὶ τῇ συντελέσει τῆς ἐκτυπώσεως τοῦ ἔργου μου θεωρῶ ὅτι θὰ ἦτο ἔλλειψις ἀπὸ μέρους μου ἐὰν δὲν ἐδραττόμην τῆς εὐκαιρίας νὰ ἐκφράσω καὶ ἰδιαιτέρως τὰς θερμοτάτας εὐχαριστίας μου πρὸς τὸν πολύτιμον φίλον καὶ διαπρεπῆ βυζαντιολόγον καθηγητήν κ. Τζαννῆν Παπαδόπουλον διὰ τὴν πρόθυμον καὶ πεφωτισμένην

συμβολήν του ὡς καὶ πρὸς τοὺς κ. κ. Περ. Καλαϊσάκην, τὸν εἰδικὸν περὶ τὴν βυζαντινὴν τέχνην καλλιτέχνην ζωγράφον καὶ τὸν ἐν Παρισίοις νεαρὸν ἀρχιτέκτονα κ. Κωνστ. Μεμαρίδην, οἱ ὁποῖοι τόσον προθύμως συνετέλεσαν διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ καλλιτεχνικοῦ μέρους τοῦ συγγράμματός μου.

ΝΙΚ. Γ ΜΑΚΡΙΔΗΣ δ. ἰ.

Ὁ ΠΑΛΑΙΟΤΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ

Ι. ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΣ

Ἡ ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους ἢ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, τῆς καὶ ἄλλως ***Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Ἀνατολῆς*** ἀποκληθείσης, ἄρχεται, κυρίως εἰπεῖν, ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου ἱδρύσεως ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου Βυζαντίου τῆς πόλεως, ἥτις ἔκτοτε φέρει — καὶ θὰ φέρῃ πάντοτε — τὸ ὄνομά του (330 μ. Χ.). Ἐπὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ ὡς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Ἀνατολῆς συμφωνοῦσι πάντες οἱ ἱστοριογράφοι ὡς καὶ οἱ ξένοι συγγραφεῖς, ἀναγνωρίζοντες καὶ διακηρύττοντες ὅτι οὗτος πληρέστατα ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν πραγματικότητα, καθόσον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἤδη τοῦ αὐτοκράτορος Θεο-

δοσίου (395), ὁπότε ἐχωρίσθη ὁριστικῶς ἡ Κωνσταντινούπολις, ἡ ἀνατολικὴ πρωτεύουσα τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἀπὸ τῆς Ρώμης, τῆς δυτικῆς, ἡ φυσιογνωμία τῆς νέας πρωτευούσης, τῆς καὶ Νέας Ρώμης ἀποκληθείσης, ἐξέλαμψεν οἵα καὶ πραγματικῶς ἦτο, δηλ. **καθαρῶς ἑλληνική**.

Ἡ Κωνσταντινούπολις, ἧς ἡ ἵδρυσις καθίστατο ἀναγκαία κατόπιν τῆς παρακμῆς τῆς Ρώμης καὶ τῆς μεγάλης σημασίας, ἣν ὀλίγον κατ' ὀλίγον προσέκτων αἱ ἀνατολικαὶ ἐπαρχίαι τοῦ καταρρέοντος ρωμαϊκοῦ κράτους, ἦτο προωρισμένη ν' ἀποβῇ, ὡς καὶ πράγματι ἀπέβη, μεγάλη πρωτεύουσα μεγάλου κράτους, εἶναι δ' ἀναμφισβήτητον ὅτι εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἡ σφραγίς, ἣν βαθυτάτην ἐναπέθηκεν ἐπὶ τῆς ὀργανώσεως τοῦ νέου ἀνατολικοῦ κράτους ἡ ἑλληνικὴ ἰδεολογία καὶ τὸ ἀθάνατον ἑλληνικὸν πνεῦμα. Ἡ κοινότης ἰδεῶν καὶ ἰδεωδῶν τῶν κατοίκων τῆς Νέας Ρώμης, ταχέως καὶ πυκνῶς συνοικισθείσης ὑπὸ ὁμοιογενοῦς ἑλλ. πληθυσμοῦ, ὃν συμπαγῆ διετήρουν ἡ διαρκῶς διαδιδομένη χριστιανικὴ θρησκεία, ἡ γλῶσσα ἡ ἑλληνικὴ καὶ τὰ αὐτὰ τῶν κατοίκων ἤθη καὶ ἔθιμα, καθίστα περιφανέστερον καὶ ἰσχυρότερον τὸν ἑλληνικὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως χαρακτῆρα. Καὶ τὸ νέον κράτος, εἰ καὶ κατὰ τύπους πολιτικῶς— διετήρησεν ἐπί τινα ἔτι καιρὸν τὸν ρωμαϊκὸν χαρακτῆρα τῆς διοικήσεως, οὐχ ἧττον ἀπὸ τοῦ τετάρτου ἤδη αἰῶνος ἦτο κατ' οὐσίαν ἐθνικῶς— ἑλληνικόν.

Τὸ Βυζαντινὸν Κράτος αὐστηρότατα ἐκρίθη ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν, ὑπὸ πολλῶν κατακριθὲν μάλιστα δριμύτατα. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πρὸς τοῦτο οὐκ ὀλίγοι συνετέλεσαν παράγοντες. Ἡ ἔλλειψις σαφοῦς νόμου, καθορίζοντος ἐπακριβῶς τὴν μεταβίβασιν τῆς ἐξουσίας καὶ τὰ τῆς διαδοχῆς ἐπὶ τοῦ θρόνου δικαιώματα, ὑπέθαλπον τὰς μηχανορραφίας τῆς αὐλῆς καὶ ὑπεδαύλιζον τὰς συχνὰς ἐπαναστάσεις. Τὸ εὐαίσθητον καὶ εὔθικτον ἀφ' ἑτέρου τῆς ἑλλ. ψυχῆς ἐπολλαπλασίαζον τὰς

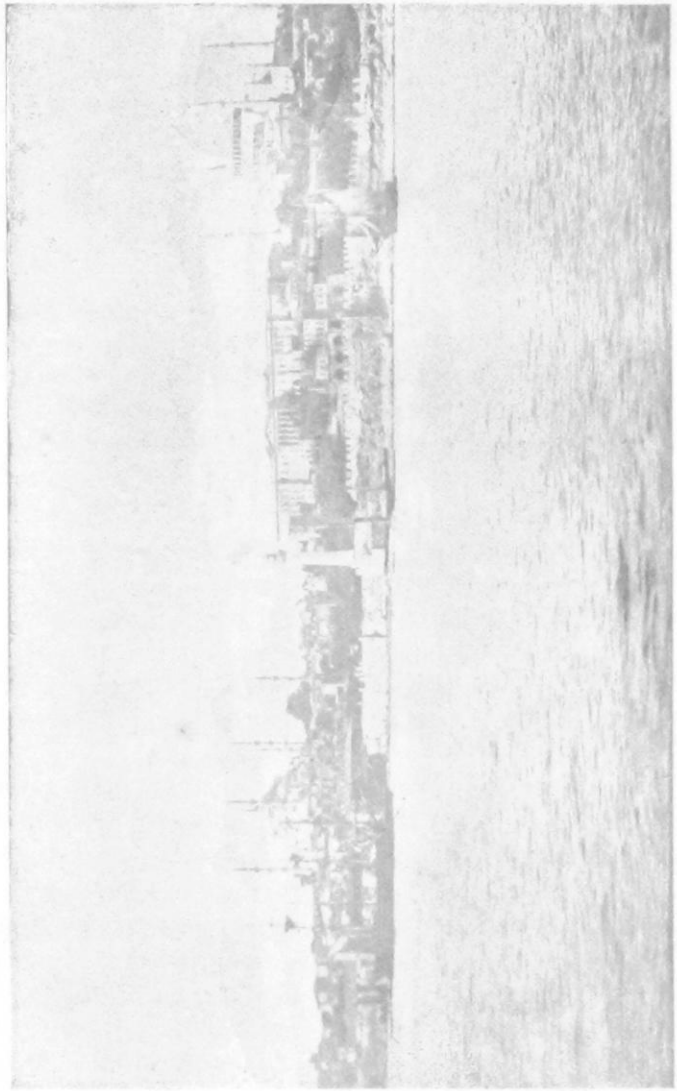

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΣ. — Ἡ αἰωνία μητρόπολις τοῦ Χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

θρησκευτικὰς διενέξεις, ἐνῷ ἐξ ἄλλου ἡ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ αὐτοκράτορος συνύπαρξις τῆς θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς ἐξουσίας πολλοὺς πολλάκις κινδύνους διὰ τὰ συμφέροντα καὶ τὸ γόητρον τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας ἐδημιούργουν. Ἐὰν δὲ παρὰ πάντα ταῦτα τὰ ἐλαττώματα καὶ τὰς ἀτελείας καὶ συγχύσεις τὸ βυζαντινὸν κράτος κατώρθωσε νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ 10 καὶ πλέον αἰῶνας (395—1453), τὸ φαινόμενον τοῦτο δὲν εἶναι τυχαῖον, οὐδ' ἡ ἀκμὴ καὶ ἡ δόξα τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἀποτελέσματα εὐτυχῶν συμπτώσεων. Μολονότι πανταχόθεν ἐπιέζετο καὶ περιεσφίγγετο, ἀπὸ Βορρᾶ παρὰ τῶν Οὔννων, Σλαύων, Ἀβάρων, Ρώσσων, Βουλγάρων καὶ ἀπ' Ἀνατολῶν παρὰ τῶν Περσῶν, Ἀράβων καὶ Τούρκων, οὐχ ἧττον, χάρις εἰς μεγάλην αὐτῆς ζωτικότητα, τὴν ἔκτακτον ἀνδρείαν τῶν στρατιωτῶν της, τὴν ὑπέροχον περίνοιαν τῶν αὐτοκρατόρων της, ὧν πλεῖστοι καὶ ἔξοχοι ἀνεδείχθησαν στρατηλάται, τὴν μεγάλην διπλωματικὴν ἱκανότητα τῶν πρεσβευτῶν της, τὴν ἀδρὰν διοικητικὴν μόρφωσιν τῶν κυβερνητικῶν της ὑπαλλήλων καὶ τὴν πολιτικὴν διαπαιδαγώγησιν τοῦ λαοῦ της, ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία κατώρθου νὰ ἀντεπεξέρχηται πάντοτε κατὰ τῶν πολλαπλῶν ἐχθρῶν της νικηφόρως, σώσασα ἐπανειλημμένως τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τὰς καταστροφάς, λεηλασίας καὶ βανδαλισμοὺς ἀγρίων ἐξ Ἀσίας ἐπιδρομέων, αὐτὴν τὴν Εὐρώπην, ἥτις σήμερον τόσον ἀγνωμόνως ἀποδίδει εἰς τὴν ἑλληνικὴν φυλὴν τὰς ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας παρέσχεν αὕτη τότε εἰς τὸν Χριστιανισμόν, τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἀνθρωπότητα ἐν γένει.

Καὶ ἐνῷ τοιαύτας καὶ τοσαύτας ὑφίστατο δοκιμασίας οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἔπαυσεν νὰ διατηρῇ ὑπερηφάνως τὰ σκῆπτρα τοῦ πραγματικοῦ πολιτισμοῦ, καλλιεργοῦσα τὰ γράμματα, τὴν φιλολογίαν, τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας, ἀεὶ δὲ προκόπτουσα εἰς τὴν βιομηχανίαν, τὸ ἐμπόριον, τὴν ναυτιλίαν. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἰδίᾳ ὑπῆρξεν ἡ πρωτεύουσα

τοῦ λαμπροτέρου πολιτισμοῦ, ὃν ἐγνώρισεν ἡ μεσαιωνικὴ ἐποχὴ καὶ τοῦ ὁποίου τὴν εὐεργετικὴν ἐπήρειαν καὶ ἐκπολιτικὴν δρᾶσιν ᾐσθάνθησαν καὶ πολλαὶ ἄλλαι χῶραι, ἀπώτατα αὐτῆς κείμεναι. «Τὸ Βυζάντιον ὑπῆρξε, λέγει γνωστὸς ἱστοριογράφος, διὰ τὸν ἀνατολικὸν καὶ σλαυικὸν κόσμον πᾶν ὅ,τι ἡ Ρώμη διὰ τὸν δυτικὸν καὶ τὸν γερμανικόν.» Καὶ δὲν εἶναι ὀλιγώτερον ἀληθές, ἐὰν διισχυρισθῇ τις ὅτι πρεσβεύσασα καὶ διαδώσασα τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ἀναπτύξασα τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν καὶ καλλιεργήσασα, ὅσον οὐδεμία ἄλλη πόλις, τὰς Ὡραίας Τέχνας, ἡ Κωνσταντινούπολις ὑπῆρξεν ἡ μεγάλη διδάσκαλος καὶ ὁ ἐξόχως ἐκπολιστικὸς καὶ μορφωτικὸς παράγων διὰ τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως. Βεβαίως ἡ παρακμή, ἥτις ἦτο μοιραία, θὰ ἐπήρχετο ἡμέραν τινά, ἀλλ' οὐδεὶς θ' ἀρνηθῇ τὸ γενονὸς, ὅτι τὴν παρακμὴν καὶ τὴν καταστροφὴν ἐπετάχυνεν ἡ Δύσις, ἡ ἐπιλήσμων καὶ ἀγνώμων Εὐρώπη, διὰ τῆς ἀπροκαλύπτως ἐχθρικῆς της στάσεως, διὰ τῆς ἀπληστίας της καὶ διὰ τῆς ἐγκληματικῆς της ἀδιαφορίας, κορυφωθείσης κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα, ὅταν ἡ Κωνσταντινούπολις, τὸ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπόρθητον τέως προπύργιον τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς Χριστιανικῆς πίστεως, περιῆλθεν εἰς τὸν ἔσχατον τῶν κινδύνων, ὑποταχθεῖσα ἐπὶ τέλους εἰς τὸν ἀλλόθρησκον ζυγὸν ἀσιάτου δυνάστου. Δὲν θὰ ἀναφέρω ἐνταῦθα ἢ μόνον τὰς ἐπονειδίστους σταυροφορίας, αἵτινες παραμένουσι πάντοτε αἰώνιον στίγμα διὰ τὴν ἐγκληματικὴν ἰδεολογίαν τοῦ λατινικοῦ κόσμου, ἵνα περιορισθῶ μόνον εἰς τὴν θετικωτέραν ἐκδήλωσιν τῶν ἐχθρικῶν διαθέσεων τῶν λαῶν τῆς Δύσεως πρὸς τὴν ἕδραν τῆς Ἀνατολικῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Καὶ αὐτοὶ οἱ ξένοι συγγραφεῖς καὶ ἱστοριογράφοι δὲν ἀρνοῦνται ὅτι τὸ βυζαντινὸν κράτος ἦτο ἄξιον καλλιτέρας τύχης, περισσοτέρας ἐκτιμήσεως, μεγαλειτέρας συμπαθείας καὶ δικαιοτέρας κρίσεως, διότι καὶ αὐτοὶ ἀνομολογοῦσι σήμερον ὅτι ἀχαρακτήριστος ἦτο ἡ συμπεριφορὰ τῶν δυτι-

κῶν λαῶν πρὸς τὸ βυζαντινὸν κράτος καὶ ὅτι ὅσοι ἀλλοίαν ἔξήνεγκον γνώμην περὶ τῆς ἀποστολῆς καὶ τῆς δράσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἠννόησαν τὸ πνεῦμα τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, οὐδ' ἐνεβάθυναν εἰς τὴν μελέτην τῶν συνθηκῶν, ὑφ' ἃς ἤκμασε, παρήκμασε καὶ κατέρρευσεν ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία τῆς Ἀνατολῆς. Δὲν ἠννόησαν ὅτι ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ὑπῆρξεν ἡ ἑστία τοῦ λαμπροτέρου πολιτισμοῦ τῆς μεσαιωνικῆς ἐποχῆς, θερμάνασα καὶ φωτίσασα τὸν κόσμον ὅλον ἀπ' ἐκεῖ, ὅπου σαφῶς διαχωρίζονται, χάρις εἰς τὴν μοναδικὴν γεωγραφικὴν θέσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ Εὐρώπη ἀπὸ τῆς Ἀσίας, ἡ Δύσις ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς, ὁ πολιτισμὸς ἀπὸ τῆς βαρβαρότητος καὶ ὅτι ἀκριβῶς διὰ τοὺς λόγους τούτους ὤφειλον μεγαλειτέραν νὰ ἐπιδαψιλεύσωσι βοήθειαν πρὸς τὴν χριστιανικὴν καὶ ἑλληνικὴν πρωτεύουσαν καὶ νὰ μὴ ἐπιτρέψωσι νὰ κλίνῃ αὕτη τὸ γόνυ πρὸ τῆς αἱμοσταγοῦς σπάθης βαρβάρου δεσπότου, οὗτινος ἄλλως τε ἐγνώριζον τὰς μισαλλοδόξους διαθέσεις καὶ τὸ ὑλόφρον τοῦ χαρακτῆρος.

Δὲν θὰ ἐνδιατρίψω εἰς τὰς ἀτελευτήτους σελίδας τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας, διότι τὸ ἔργον μου δὲν εἶναι κυρίως ἐπεῖν ἱστορικόν, ἵνα καταδείξω τὸ μεγαλεῖον τῆς τῷ 1453 καταρρευσάσης βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Θὰ ἐμμείνω ὅμως πλειότερον εἰς μίαν ἔνδοξον ἐποχὴν αὐτῆς, τὴν ἐποχὴν τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς ἀκμῆς της, τὴν ἐποχήν, ἥτις προηγήθη τῆς ὑπὸ τὴν ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν ὑποδουλώσεώς της. Ὁ ἔννατος καὶ δέκατος ἰδίᾳ αἰῶνες, καθ' οὓς ἐβασίλευσεν ἡ Μακεδονικὴ Δυναστεία (867 - 1057), ἧς ἀρχηγὸς ἐγένετο Βασίλειος ὁ Μακεδών (867 - 880), πληροῦσι τὰς λαμπροτέρας σελίδας τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου, διότι κατ' αὐτοὺς ἰδίᾳ ὁ ἑλλ. πολιτισμὸς καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν πνευματικῶν, καλλιτεχνικῶν καὶ ὑλικῶν πηγῶν τῆς Αὐτοκρατορίας εἶχον φθάσει εἰς τὸν ἀνώτατον βαθμὸν τῆς ἀποδόσεως εἰς δό-

ξαν, ἠθικὴν ἰσχὺν καὶ πλοῦτον. Οἱ διαδεχθέντες Βασίλειον τὸν Μακεδόνα Νικηφόρος Φωκᾶς, Ἰωάννης Τσιμισκῆς καὶ Βασίλειος ὁ Β΄, ὁ ἐπικληθεὶς Βουλγαροκτόνος, ἔταμον ἀποφασιστικῶς τὴν ὁδόν, ἐφ' ἧς ἔδει νὰ βαδίσῃ τὸ κλέος τῆς μεγάλης ἑλληνικῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ αὐτοκρατορίας. Κατεπολέμησαν ἀνδρείως καὶ ἀποτελεσματικῶς τοὺς Σλαύους καὶ Βουλγάρους, ἐπανέκτησαν τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Κύπρον καὶ παρὰ τῶν Ἀράβων ἀπέσπασαν τὴν Κιλικίαν. Ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτῶν ὁ βυζαντινὸς ἑλληνισμὸς ἀνακτᾷ μικρὸν κατὰ μικρὸν μέρος τῶν ἐδαφῶν, τὰ ὁποῖα εἶχεν ἀπολέσει, παραλλήλως δὲ πρὸς τὴν ἐπέκτασιν τῆς αὐτοκρατορίας βαίνει μεγάλοις καὶ ἁλματικοῖς βήμασιν ἡ ἀναδιοργάνωσις τῆς χώρας, ἰδιαιτέρας ὅλως σημασίας ἀποδοθείσης εἰς τὴν μεταρρύθμισιν τῆς νομοθεσίας. Ἡ βιομηχανία, τὸ ἐμπόριον, ἡ γεωργία, ἡ ναυτιλία, τὰ γράμματα, ἡ καλλιτεχνία σημειοῦσιν ὁσημέραι καταπληκτικὰς προόδους, ὁ δὲ δημόσιος πλοῦτος φθάνει εἰς ὕψη, τὰ ὁποῖα οὐδέποτε εἶχε γνωρίσει ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία. Εἰς τρία καὶ πλέον δισεκατομμύρια φράγκων ἀνέρχονται αἱ ἐτήσιαι πρόσοδοι τοῦ κράτους, τὸ μεγαλείτερον μέρος τῶν ὁποίων καλύπτουσι αἱ πρόσοδοι μόνης τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Εἶναι αὕτη, κυριαρχοῦσα τοῦ κόσμου ὅλου, τὸ μέγα κέντρον τοῦ παγκοσμίου ἐμπορίου καὶ ὁ συνδετικὸς κρίκος μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Ἐν τῇ ἐμπορικῇ ἀγορᾷ τῆς Κωνσταντινουπόλεως συνωθοῦνται ἔμποροι καὶ μεγαλέμποροι Ἕλληνες, Φράγκοι, Βενετοί, Ἄραβες, Σλαῦοι, ἁμιλλώμενοι νὰ καταλάβωσι διακεκριμένην θέσιν ἐν τῷ παγκοσμίῳ τούτῳ κέντρῳ πάσης ἐμπορικῆς καὶ βιομηχανικῆς κινήσεως, πάσης συναλλαγῆς καὶ πάσης προόδου εἰς τὰς τέχνας καὶ τὴν βιομηχανίαν καὶ τὴν ναυτιλίαν. Μετὰ τῶν ἐμπορευμάτων της ἀπέστελλε τότε καὶ διέδιδεν ἁπανταχοῦ εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Δύσιν καὶ εἰς χώρας πολλῷ αὐτῆς ἀπομεμακρυσμένας τὰ δόγματα καὶ τὰς ὑψηλὰς ἀλη-

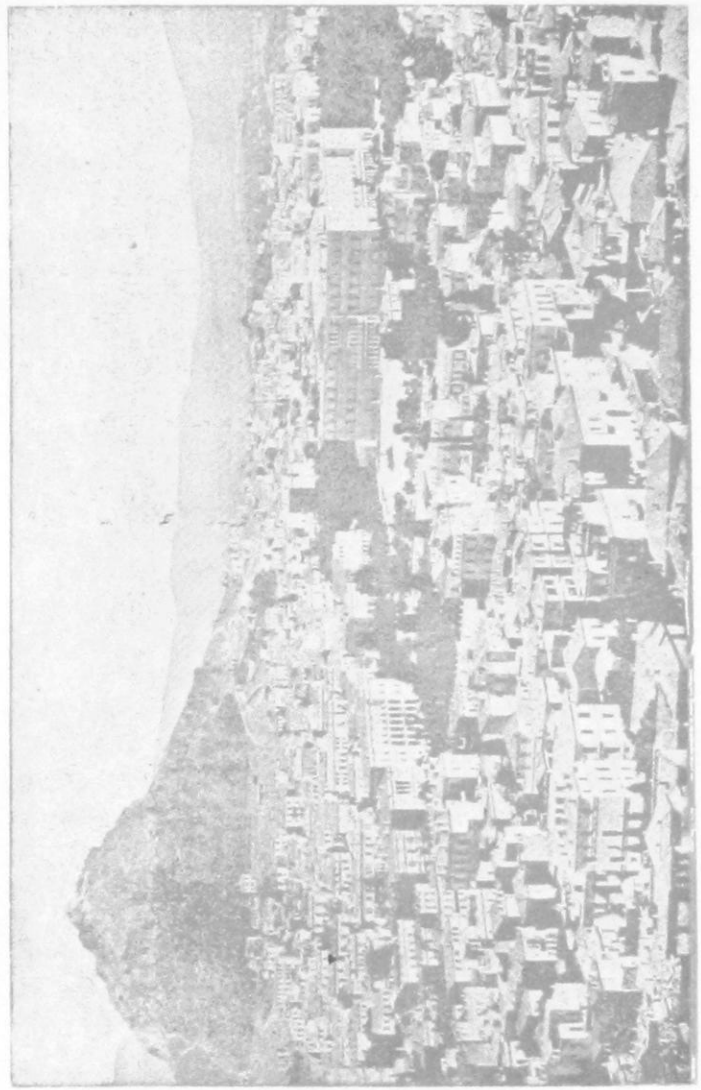

ΑΘΗΝΑΙ. Ἡ αἰωνία μητρόπολις τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος.

θείας τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τὰ ἀγαθὰ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἐκπολιτιστικῆς αὐτοῦ δράσεως, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ ἀρχαία καὶ ἔνδοξος Ρώμη, ἡ ἄλλη εἰς ἀρχαιοτέραν ἐποχὴν μητρόπολις τοῦ κόσμου, εἶχεν ἀπολέσει πλέον τὸ κῦρός της καὶ τὴν ἰσχὺν νὰ ἐπιβάλληται εἰς τὴν ὑφήλιον. Ἡ Ρώμη εἶχεν ὠχριάσει. Ἔλαμπε τότε μόνον ὁ ἀστὴρ τῆς Νέας Ρώμης, τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ κέντρον τοῦ παγκοσμίου πολιτικοῦ βάρους εἶχε μετατοπισθῆ ἐκ τῆς Δύσεως εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἐκ τῆς Ρώμης εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἀναπτυχθεῖσα ταχύτατα καὶ πλουτισθεῖσα δαψιλέστατα, εἶχε νὰ ἐπιδείξῃ μεθ' ὑπερηφανείας ὄχι μόνον πολλὰς καὶ ὡραίας εἰς τέχνην καὶ εἰς μεγαλεῖον ἐκκλησίας καὶ καθεδρικοὺς ναούς, ἀλλὰ καὶ ἀνάκτορα μυθωδῶς πολυτελῆ καὶ θέατρα μεγάλα καὶ ἱπποδρόμια ἀχανῆ καὶ ἔργα τέχνης ἐπίζηλα, παραμείναντα ἔκτοτε ὡς τὸ ἀψευδέστερον τεκμήριον τοῦ ὑπερόχου ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῷ ἀρχαίῳ καὶ περικλεεῖ Βυζαντίῳ. Εἶχεν ἀποκτήσει ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ Πανεπιστήμιον, ἐξ οὗ ἐξηρτᾶτο ἡ τῶν Ἀθηνῶν Σχολή, εἰς ὃ δὲ ἐφοίτων πολυάριθμοι σπουδασταί, ἐξ Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας κατερχόμενοι εἰς τὸ Βυζάντιον, διὰ τὸ περιώνυμον τῆς τηλαυγοῦς ταύτης ἑστίας τῶν βυζαντινῶν φώτων. Αἱ Ὡραῖαι Τέχναι ἀναπτύσσονται καταπληκτικῶς. Οἱ αὐτοκράτορες πρωτοστατοῦσιν εἰς πᾶσαν πνευματικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν κίνησιν, ἐνισχύοντες καὶ ἐνθαρρύνοντες τοὺς ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ πνεύματους. Οἱ Ἄραβες, ζηλοτυποῦντες τὸ μεγαλεῖον τοῦ Βυζαντίου καὶ ἀποθαυμάζοντες τὰ παρὰ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων ἀνεγερθέντα ἐν Κωνσταντινουπόλει, Θεσσαλονίκῃ καὶ ἀλλαχοῦ μνημεῖα, ἐπιδιώκουσι νὰ δανεισθῶσιν, ὡς καὶ ἐδανείσθησαν πράγματι, παρὰ τῆς βυζαντινῆς τέχνης πάντα τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἀπετέλεσαν ἀργότερον τὴν βάσιν τῆς ἀραβικῆς τέχνης, διότι ὅταν οἱ Ἄραβες, ἐπιτυχόντες εἰς τὰς

πολεμικάς των ἐπιχειρήσεις, προήλασαν μέχρι Ιυρηναίων, δὲν εἶχον ἰδίαν τέχνην, εὑρισκομένην ἔτι ἐν πρωτογόνῳ καὶ ὑποτυπώδει καταστάσει. Καταλαμβάνοντες χώρας διετήρουν τὰ ἐν αὐταῖς μνημεῖα ὡς εἶχον, ὀλίγον κατ᾽ ὀλίγον καὶ δειλὰ δειλὰ ἐπιφέροντες τροποποιήσεις εἰς τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν διακοσμητικήν. Καὶ ἐπειδὴ αἱ πρῶται χῶραι, ἃς κατέκτησαν ἦσαν ἑλληνικαί, κατ᾽ ἀνάγκην μετὰ τῆς βυζαντινῆς τέχνης ἦλθον τὸ πρῶτον εἰς ἐπαφήν, ὑποστάντες τὴν μεγάλην αὐτῆς ἐπίδρασιν. Ἐν Συρίᾳ ἐπὶ παραδείγματι οὐδὲ κἂν εἰς ἀνέγερσιν ἰδίων εὐκτηρίων οἴκων προέβησαν, ἀλλ᾽ οἰκειοποιηθέντες τὰς ἑλληνικὰς ἐκκλησίας μετέτρεψαν αὐτὰς ἁπλῶς εἰς τεμένη καὶ ἱεροσπουδαστήρια — ἁπλούστατα ὡς ἔπραξε καὶ ὁ Πορθητὴς διὰ τὴν Ἁγίαν Σοφίαν καὶ τοὺς ἄλλους ὀνομαστοὺς ναοὺς ἅμα τῇ ἁλώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλα γεγονότα πείθουσι περὶ τοῦ ὑπερόχου τῆς βυζαντινῆς τέχνης καὶ τῆς μεγάλης αὐτῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ μουσουλμανικοῦ κόσμου. Ὅταν οἱ Καλίφαι ἀπεφάσιζον ν᾽ ἀνεγείρωσι τεμένη ἀπετείνοντο πάντοτε πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου, ἀναφέρεται δ᾽ ἱστορικῶς ὅτι, ὅταν ὁ Βαλὶδ ἠθέλησε ν᾽ ἀνεγείρῃ τέμενος ἐν Δαμασκῷ, ἰδιαιτέραν ἀπέστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν πρεσβείαν, παρακαλῶν τὴν ἀποστολὴν εἰδικῶν ἀρχιτεκτόνων καὶ εἰδημόνων, ἀρχιτεχνιτῶν καὶ τεχνιτῶν. Καὶ πράγματι αὐτοκρατορικῇ διαταγῇ προθύμως ἀπεστάλησαν εἰς Δαμασκὸν 12 χιλ. ἐργατῶν, ἀνεγειράντων κατὰ τὸν ρυθμὸν τῆς βυζαντινῆς τέχνης καὶ τὴν ἐν χρήσει ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἡμῶν διακοσμητικὴν καὶ ἄλλην ποικιλτικὴν παμμέγεθες τέμενος. Ἄλλως τε οἱ τῆς Δαμασκοῦ Καλίφαι μετεκαλέσαντο καλλιτέχνας διδασκάλους ἐκ Βυζαντίου, διδάξαντας τὴν τέχνην εἰς τοὺς Ἄραβας. Ἀλλὰ καὶ ἐν Φιλαδελφείᾳ καὶ ἐν Ἰκονίῳ καὶ ἐν Προύσῃ καὶ ἐν Νικαίᾳ καὶ ἐν αὐτῇ ἀργότερον τῇ Κωνσταντινουπόλει τὰ ἀνεγερθέντα τουρκομουσουλμανικὰ θρησκευτικὰ

μνημεῖα παρουσιάζουσι καταπληκτικὴν ἀναλογίαν καὶ ὁμοιότητα πρὸς τὰ ἔργα τῶν καλλιτεχνῶν τοῦ Βυζαντίου, ἐνιαχοῦ δ᾽ ἀνευρίσκει τις μεταξὺ τῶν στοιχείων τῆς διακοσμήσεως τῶν εὐκτηρίων οἴκων τῶν Μουσουλμάνων θαυμασίως συγκεκαλυμμένον τὸν Σταυρόν, γεγονός, τὸ ὁποῖον διέφευγε πάντοτε τὴν προσοχὴν τῶν ἐπὶ τῆς ἀνεγέρσεως τῶν τεμενῶν ἐπιστατῶν τοῦ Καλίφου.

Ὡς παρατηρεῖ ὁ ἀναγνώστης δὲν ἦσαν μόνον οἱ Ἄραβες, οἱ ὑποστάντες τὴν ἐπίδρασιν τῆς βυζαντινῆς τέχνης ἀλλὰ καὶ οἱ Τοῦρκοι, αἰῶνες δ᾽ ὁλόκληροι διέρρευσαν πρὶν ἢ οὗτοι κατορθώσωσι νὰ ἀπαλλαγῶσι τελείως τῆς πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς κηδεμονείας τῆς βυζαντινῆς τέχνης καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀνεγέρσει τῶν ἱερῶν των καθιδρυμάτων. Διότι καὶ μετὰ τὴν ἅλωσιν ἀκόμη ἀνευρίσκομεν τὸν ἕλληνα ἀρχιτέκτονα Χριστόδουλον οἰκοδομοῦντα τεμένη διὰ τὴν μουσουλμανικὴν λατρείαν, ὅταν δὲ διὰ λόγους μίσους καὶ φανατισμοῦ οἱ Τοῦρκοι κατακτηταὶ ἀπεφάσισαν ν᾽ ἀποσείσωσι τὸν πνευματικὸν ζυγὸν τῶν Ἑλλήνων, ἡ ἀνέγερσις νέων τεμενῶν καὶ ἱεροσπουδαστηρίων καὶ τύμβων καὶ τεκέδων ἢ γίνεται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχαιοτέρων σχεδίων τῶν Ἑλλήνων ἀρχιτεκτόνων, ὁπότε διατηροῦσιν ὁπωσδήποτε ὡραιότητά τινα, ἢ τελείως ἀπομακρύνεται τοῦ ἑλληνοβυζαντινοῦ ρυθμοῦ, ὁπότε ἐκπίπτουσι τὰ τουρκομουσουλμανικὰ τεμένη εἰς κακόζηλα τέχνης μνημεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐλλείπει τελείως ἡ ἐντύπωσις τοῦ ὡραίου, — ἡ σφραγὶς τοῦ ἀθανάτου καὶ πλουσίου εἰς δημιουργίαν ἑλληνικοῦ πνεύματος.

*
* *

Ἐὰν ἀληθεύῃ ὅτι ὁ νεώτερος κόσμος καὶ ὁ νεώτερος πολιτισμὸς εἶναι γεννήματα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ, δημιουργήματα δὲ εὔρωστα, ἐφ᾽ ὧν εὑρίσκει τις ζωηρότατα ἀπο-

τετυπωμένην τὴν σφραγῖδα τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀσφαλῶς δέον νὰ παραδεχθῇ ὅτι ὁ νεώτερος κόσμος ἐξῆλθεν ἐκ τῶν σπλάγχνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας, ὁ ἱδρύσας τὴν χριστιανικὴν Κωνσταντινούπολιν εἰς ἀντίρροπον τῆς θνησκούσης εἰδωλολατρικῆς Ρώμης, ὑπῆρξεν ὁ μέγας πρόδρομος τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ καὶ ὁ μέγιστος παράγων τῆς ἀνὰ τὴν Δύσιν καὶ τὴν Ρωσσίαν διαδόσεως καὶ ἐξαπλώσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ. Οὐδεὶς θ᾽ ἀρνηθῇ ἐπίσης ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας, ἐὰν ἦτο δοξομανὴς ἡγεμών, φίλος τῶν ἐπιδείξεων καὶ τῶν πομπῶν, ὑπῆρξεν οὐχ ἧττον καὶ ὁ μεγαλόφρων ἐκεῖνος αὐτοκράτωρ, ὅστις ὄχι μόνον ἀντελήφθη κάλλιστα τὴν ψυχολογικὴν στιγμήν, καθ᾽ ἣν ὤφειλε νὰ δημιουργήσῃ νέον κράτος, νέαν πρωτεύουσαν, νέον κόσμον, ἀλλ᾽ ἐξεῦρε καὶ τὴν καταλληλοτέραν γεωγραφικῶς τοποθεσίαν, ἐφ᾽ ἧς ἔδει νὰ ἱδρύσῃ τὴν μεγάλην πρωτεύουσαν τοῦ μεγάλου του κράτους. Καὶ ἐὰν ἐξέλεξε τὴν μοναδικὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θέσιν, ἐὰν ἐπὶ τῆς ἀρχαίας τοῦ Βύζαντος πόλεως ἵδρυσε τὸ νέον ἑλληνικὸν καὶ χριστιανικὸν κράτος του καὶ ἐὰν ἐν αὐτῷ ἐπὶ αἰῶνας ὁλοκλήρους διετηρήθη ὁ λαμπρότερος πολιτισμός, ταῦτα ὠφείλοντο εἰς τὰ μοναδικὰ φυσικὰ προσόντα, ἅτινα ἐκέκτητο ἡ Νέα Ρώμη. Καὶ πράγματι οὐδεμία ἄλλη πόλις δεσπόζει Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως καὶ οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ συναντῶνται εἰς μικρὰν ἀπ᾽ ἀλλήλων ἀπόστασιν Εὐρώπη καὶ Ἀσία. Οὐδεμία ἄλλη πόλις, κειμένη μεταξὺ δύο μεγάλων λιμνῶν, τῆς θαλάσσης τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Πόντου τοῦ Εὐξείνου καὶ προστατευομένη ὑπὸ δύο φυσικῶς ὀχυρῶν, ἐπιδεκτικῶν δὲ τελείας τεχνητῆς ὀχυρώσεως, στενῶν, ὑπῆρχεν ἐν τῷ κόσμῳ δυναμένη νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν νέαν πρωτεύουσαν τοῦ νέου κόσμου, ὃν ἐσκόπει νὰ δημιουργήσῃ διὰ νὰ διαδώσῃ τὸν ἑλληνοχριστιανικὸν πολιτισμὸν εἰς Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν. Καὶ δὲν

εἶχον ἄδικον οἱ Ἄραβες, οἵτινες ἀπεκάλεσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν ***μητέρα τῆς οἰκουμένης***, οὐδ᾽ ἐκεῖνος, ὅστις ἀπεφήνατο ὅτι ὁ κατέχων τὴν Κωνσταντινούπολιν κυριαρχεῖ τοῦ κόσμου ὅλου. Ἐὰν τὸ ἀπόφθεγμα τοῦτο διεψεύσθη κατὰ τὴν μακρὰν ὑπὸ τὸν ἓξ Ἀσίας ἐπιδρομέα παραμονὴν τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων, τοῦτο οὐδόλως μειοῖ τὸ ἀκριβὲς τῆς κρίσεως, διότι εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ δοὺς τὸν θαυμάσιον καὶ ἀληθέστατον τοῦτον χαρακτηρισμὸν εἶχεν ὑπ᾽ ὄψει πάντα ἄλλον ἢ τὸν ὀπισθοδρομικὸν καὶ ἥκιστα ἀ-

Ἡ Ἁγία Σοφία ὡς τέμενος

ναπτύξεως καὶ προόδου ἐπιδεκτικὸν τουρκικὸν λαόν, εἶχεν ὑπ᾽ ὄψει λαὸν χριστιανικὸν καὶ πεπολιτισμένον ἢ τοὐλάχιστον ἐπιδεκτικὸν μορφώσεως, τοιοῦτος δὲ δὲν ἦτο, οὐδὲ καὶ σήμερον εἶναι ὁ κατέχων τὴν Κωνσταντινούπολιν τῇ ἀνοχῇ τῆς πεπολιτισμένης χριστιανικῆς Εὐρώπης, ὁ μὴ κατορθώσας οὐδὲ τὴν ἑλληνικότητα τῆς Πόλεως νὰ ἐξαφανίσῃ. Διότι καὶ σήμερον ἔτι ἡ Κωνσταντινούπολις παραμένει ἑλληνική, παρὰ τὸ πρόσκαιρον ἐξωτερικὸν τουρκομουσουλμανικὸν περίβλημά της, μόνον δὲ ἡ Ἁγία Σοφία, ἥτις ἀπὸ

τοῦ ὕψους τοῦ θρυλικοῦ θόλου της βροντοφωνεῖ ὅτι ἀνήκει εἰς ἄλλον κόσμον, εἰς ἄλλην ἐποχήν, εἰς ἄλλην θρησκείαν, εἰς ἄλλην τέχνην, εἰς ἄλλο δημιουργικὸν πνεῦμα, εἰς ἄλλον πολιτισμὸν ἀρκεῖ νὰ πείσῃ καὶ τοὺς μᾶλλον μισέλληνας περὶ τῆς ἑλληνικότητος τῆς σημερινῆς ἕδρας τοῦ Καλιφάτου. Ἐὰν οἱ Τοῦρκοι, ἁλώσαντες τὴν Κωνσταντινούπολιν, συνεπλήρουν τὴν καταστροφὴν των διὰ τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς Ἁγίας Σοφίας, θὰ ἐξήλειφον πάντως τὸ περιφανέστερον τεκμήριον τῆς ἑλληνοχριστιανικῆς φύσεως τῆς δορυκτήτου πρωτευούσης τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους καὶ θὰ ἤμβλυνον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὰς πρὸς ἀνάκτησιν αὐτῆς καὶ ἀπολύτρωσιν τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐξεγέρσεις τοῦ κατακτηθέντος λαοῦ. Μὴ κατεδαφίσαντες ὅμως τότε τὸ περιβόητον κειμήλιον, μὴ ἀποδώσαντες αὐτὸ τότε τῷ πρώτῳ μετὰ τὴν ἅλωσιν Πατριάρχῃ Γενναδίῳ τῷ Σχολαρίῳ, ἀλλὰ μετατρέψαντες αὐτὸ ἁπλῶς εἰς τέμενος μουσουλμανικὸν καὶ διατηρήσαντες ἐν τῇ ἐνόχῳ βλακείᾳ των καὶ τὸ ὄνομα Ἁγία Σοφία, σημαντικήν, πραγματικήν, ἀνεκτίμητον παρέσχον τῷ Ἑλληνισμῷ ὑπηρεσίαν, διότι μόνον τὸ αἰχμάλωτον τοῦτο τοῦ ἑλληνικοῦ χριστιανισμοῦ μνημεῖον ἀρκεῖ διὰ νὰ ὑπενθυμίζῃ πάντοτε εἰς τὸν ὑπόδουλον Ἕλληνα τὴν ἀπέναντι τοῦ δυνάστου ταπεινωτικήν, μειονεκτικὴν καὶ ἐξευτελεστικὴν θέσιν του, μόνον αὐτὸ ἀρκεῖ νὰ διατηρῇ ἄσβεστον τὸ μῖσός του πρὸς τὸν σφετεριστὴν τῆς ἑλληνικῆς μητροπόλεως, μόνον αὐτὸ ἤρκεσε διὰ νὰ προετοιμασθῇ ὁ Ἕλλην βραδέως μέν, πλὴν συστηματικῶς, ἵνα ἐξεγερθῇ ἡμέραν τινὰ ἐκ τῆς νάρκης του, θραύσῃ τὰς ἁλύσεις τῆς δουλείας, διεκδικήσῃ τὴν προγονικήν του κληρονομίαν καὶ προβῇ μέχρι τοῦ σημείου νὰ ζητήσῃ καὶ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ περιβλέπτου ναοῦ, τοῦ ἐπιγείου τούτου παραδείσου. Ἐὰν διὰ πάσας τὰς ἄλλας βαρβαρότητας καὶ κακουργίας δικαιούμεθα νὰ τρέφωμεν μῖσος καὶ ἐχθρότητα πρὸς τοὺς ἀσιάτας

κατακτητάς, διὰ τὴν μὴ καταστροφὴν ὅμως τῆς Ἁγίας Σοφίας κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὀφείλομεν νὰ εἴμεθα εὐγνώμονες, διότι αὐτὸ καὶ μόνον τὸ περισωθὲν μνημεῖον ἀπετέλεσε τὸν δεσμόν μας μετὰ τῆς καταρρευσάσης τὸν 15ον αἰῶνα βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, αὐτὸ καὶ μόνον προητοίμασε τὴν πρὸς παλιγγενεσίαν κινητοποίησιν ὁλοκλήρου τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

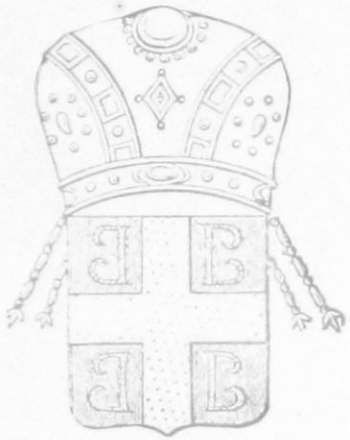

II. Η ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ ΩΣ ΚΤΙΡΙΟΝ

Ἐκ πάντων τῶν ἀτιμήτων μνημείων τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, τὰ ὁποῖα, μὲ τὴν πτῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, περιῆλθον ὑπὸ τὸν ἀλλόθρησκον ζυγὸν τῆς δουλείας, προέχει ἀναμφισβητήτως ὁ περιλάλητος ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας, «ὁ παμμέγιστος καὶ θειότατος, κατὰ Γεώργιον Φραντζῆν, ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, ὁ οὐρανὸς ὁ ἐπίγειος, ὁ θρόνος τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, τὸ Χερουβικὸν ὄχημα καὶ στερέωμα δεύτερον, ἡ τοῦ Θεοῦ χειρῶν ποίησις, τὸ πάσης γῆς ἀγαλλίαμα, ὁ ὡραῖος καὶ ὡραίων ὡραιότερος.»

Τὸ ἱστορικὸν τῆς ἀνεγέρσεως τῆς Ἁγίας Σοφίας ἔχει ὡς ἑξῆς:

Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας ἵδρυσε τὸ πρῶτον μικρὸν ναὸν μὲ ξυλίνην στέγην πρὸς τιμὴν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἐν σχήματι ἐπιμήκους ὀρθογωνίου (δρομικοῦ), τὰ δ' ἐγκαίνια αὐτοῦ ἐτέλεσε τῷ 342 ὁ Πατριάρχης Εὐσέβιος, τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου ἀποθανόντος ἐν τῷ μεταξύ. Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Κωνστάντιος ηὔρυνε τὸν ναόν, πλουτίσας δ' αὐτὸν μὲ ἀνεκτίμητα κειμήλια καὶ σκεύη πολλὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ καὶ ἀμφίθυρα χρυσᾶ, ἀμυθήτου πλούτου, ἐτέλεσε νέα ἐγκαίνια μεγαλοπρεπῆ. Ἐπὶ τοῦ αὐτο-

κράτορος Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου ὁ ναὸς ὑπέστη βλάβην, καταρρεύσαντος αἴφνης τοῦ τρούλλου του, τῷ δὲ 404, μετὰ τὴν ἐξορίαν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ἐπυρπολήθη ὑπὸ τοῦ λαοῦ, διότι ἔκρινεν οὗτος ὅτι δὲν ἤξιζε νὰ ἵσταται τοῦ λοιποῦ ὄρθιον τὸ μνημεῖον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσεν, ὡς παρατηρεῖ βυζαντινὸς ἱστοριογράφος, τὸ θέατρον τῶν ἀπαραμίλλων τοῦ χρυσορρήμονος Πατρὸς ἄθλων. Ἀνῳκοδομήθη κατόπιν ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β΄, τελεσθέντων τῶν ἐγκαινίων τῷ 415. Ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξε μακρὸς καὶ ὁ βίος τοῦ ἀνοικοδομηθέντος ναοῦ. Κατὰ τὴν περίφημον ἐν τῷ Ἱπποδρομίῳ στάσιν τοῦ Νίκα, τῷ 532, ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Μεγάλου, ὁ ναὸς μετὰ τοῦ μεγαλειτέρου μέρους τῆς πόλεως πυρποληθεὶς κατεστράφη, ἵνα ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ εὐσεβοῦς, φιλοχρίστου καὶ μεγαλόφρονος αὐτοκράτορος ἀνοικοδομηθῇ μεγαλοπρεπέστερος καὶ στερεώτερος, πρωτοφανὴς εἰς μέγεθος καὶ κάλλος. Καὶ ἀνῳκοδομήθη τῷ ὄντι τοιοῦτος ἐκ θεμελίων ὑπὸ τῶν διασημοτέρων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀρχιτεκτόνων, τῶν Ἀνθεμίου καὶ Ἰσιδώρου, χρησιμοποιηθέντων 10,000 ἐργατῶν ὑπὸ τὴν ἄμεσον μὲν ἐπιστασίαν 100 ὑφισταμένων ἐργοδηγῶν, ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην δὲ ἐπίβλεψιν τῶν προορηθέντων ἀρχιτεκτόνων, οἵτινες καὶ ἀπεθανάτισαν τὸ ὄνομά των μὲ τὸ ὡραιότερον καὶ μεγαλοπρεπέστερον μνημεῖον τῆς χριστιανικῆς λατρείας. Τοιοῦτον δὲ ἦτο τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ἰουστινιανοῦ διὰ τὸν ἀνεγειρόμενον ναὸν καὶ τοσαύτη ἡ χαρὰ καὶ ὑπερηφάνειά του ἐπὶ τῇ συντελέσει τοῦ θαυμαστοῦ μεγαλουργήματος, ὥστε ὄχι μόνον αὐτοπροσώπως παρηκολούθει τὰς ἐργασίας τῆς οἰκοδομήσεως, ἀλλὰ καὶ μεγαλοπρεπῆ καὶ πρωτοφανῆ ἐτέλεσε τὰ ἐγκαίνιά του τῇ 24 Δεκεμβρίου 537, εἰσελθὼν πρῶτος αὐτὸς εἰς τὸν ναὸν μὲ τὸν Σταυρὸν εἰς τὰς χεῖρας. Καὶ προχωρήσας πρὸς τὸν ἄμβωνα ὕψωσεν τὰς χεῖρας εἰς τὸν οὐρανόν, ἀναφωνήσας τὴν ἱστορικὴν παραμείνασαν φράσιν: «Δόξα τῷ Θεῷ τῷ καταξιώσαν-

ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ

Ἡ εἴσοδος τῆς Ἁγίας Σοφίας

τί με τοιοῦτον ἔργον ἐπιτελέσαι! Νενίκηκά σε, Σολομών!» Καὶ πραγματικῶς εἶχε νικήσει τὸν Σολομῶντα!

Ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας συνετελέσθη ἐντὸς πέντε ἐνιαυτῶν, ἕνδεκα μηνῶν καὶ δέκα ἡμερῶν, εἰς χρονικὸν δηλ. διάστημα ἐκπληκτικῶς βραχύτατον, ἐνῷ διὰ μὲν τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Πέτρου τῆς Ρώμης, τὸ μέγιστον ἱερὸν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἀπητήθησαν 120 ἔτη, διὰ δὲ τὸν μέγιστον τῶν ναῶν τῶν Διαμαρτυρομένων, τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Παύλου τοῦ Λονδίνου, ἔτη 34. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας, παραβαλλόμενος πρὸς τοὺς προρρηθέντας κολοσσιαίους ναούς, εἶναι μικρότερος, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονῇ τις ὅτι ὁ μὲν ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐκτίσθη κατὰ τὸν 6ον μ.Χ. αἰῶνα, οἱ δὲ δύο ἄλλοι ναοὶ κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα, ὁπότε βεβαίως τὰ διατιθέμενα μέσα ἦσαν ἀφθονώτερα· ἀκριβεστέραν ἴσως κρίσιν θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἐξενέγκῃ περὶ τῆς ἀξίας τοῦ ἔργου λαμβάνων ὑπ' ὄψει, ἐν τῇ ἀντιπαραβολῇ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας πρὸς τοὺς ἱστορικοὺς ἐπίσης ναοὺς τοῦ Ἁγίου Πέτρου καὶ τοῦ Ἁγίου Παύλου, τὸ δαπανηθὲν ποσόν. Διότι ἐνῷ διὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ Ἁγίου Πέτρου ἐδαπανήθησαν 50,000,000 ρωμαϊκῶν σκούδων καὶ διὰ τὴν τοῦ Ἁγίου Παύλου 1,500,000 λιρῶν στερλινῶν, διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς Ἁγίας Σοφίας ὑπολογίζεται ὅτι ἐδαπανήθησαν 325—350,000,000 δραχμῶν. Διὰ τὴν ἐσωτερικὴν διακόσμησιν τοῦ ναοῦ μετεφέρθησαν πανταχόθεν τῆς αὐτοκρατορίας ὄχι μόνον μάρμαρα καὶ ἄλλαι πολύτιμοι ὕλαι, ἀλλὰ καὶ ἔργα τέχνης ποικίλα, ἀμυθήτου πλούτου καὶ ἀτιμήτου ἀξίας, ἔργα τέχνης ἄριστα ἐκ τῶν ἀρίστων ἀρχαίων οἰκοδομημάτων καὶ ἱερῶν καθιδρυμάτων τῆς κλασικῆς καὶ τῆς βαρβάρου ἀρχαιότητος, ὡς ἐπὶ παραδείγματι ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Ἡλιουπόλεως ἐν Συρίᾳ, ἐκ τοῦ ἐν Ἐφέσῳ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, ἐκ τῶν ναῶν Ἴσιδος καὶ Ὀσίριδος τῆς Αἰγύπτου,

ἐκ Κυζίκου, ἐξ Ἀθηνῶν, ἐκ Δήλου καὶ ἄλλων πόλεων τῆς ἀχανοῦς αὐτοκρατορίας.

Ἀλλ' εἴκοσιν ἔτη μετὰ τὴν τέλεσιν τῶν ἐγκαινίων, ἤτοι τῷ 557, φοβερὰ συνέβη ἐν Κωνσταντινουπόλει σεισμικὴ δόνησις, καταρρεύσαντος τοῦ θόλου τοῦ ναοῦ. Καὶ ἐκ τῆς πτώσεως τούτου ἐβλάβη σοβαρῶς ἡ πρὸς τὸ Ἅγιον Βῆμα ἁψίς, κατασυνετρίβησαν δὲ τὸ Κιβώτιον, ὁ Ἄμβων καὶ ἡ Ἁγία Τράπεζα. Ἡ ἐπιδιόρθωσις ἀνετέθη εἰς τὸν ἀνεψιὸν τοῦ ἑτέρου τῶν ἀρχιτεκτόνων Ἰσιδώρου τοῦ Μιλησίου, Ἰσίδωρον καὶ τοῦτον καλούμενον, ὅστις κατώρθωσε, τὰ μάλα ἐγκρατὴς εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τέχνην ὤν, νὰ ἀποκαταστήσῃ τὸν θόλον στερεώτερον καὶ ὑψηλότερον, συμπληρώσας οὕτω τὸ ἀριστούργημα τοῦτο τῆς βυζαντινῆς τέχνης. Ἦτο δὲ ἡ τότε γενομένη ἐργασία τόσον στερεά, ὥστε ἔκτοτε σώζεται ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας, παρὰ τὴν ἐπήρειαν τοῦ πανδαμάτορος χρόνου, ἀμετάβλητος τὸ σχῆμα καὶ τὴν ἐσωτερικὴν διασκευήν, ὑποστὰς μόνον τὴν χονδροειδῆ καὶ βέβηλον ἐκείνην μεταμόρφωσιν ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς, ἣν ἐπέβαλεν ἡ εἰς τέμενος μουσουλμανικὸν μετατροπὴ τοῦ περιβοήτου χριστιανικοῦ μνημείου. Ὁ θόλος οὐδὲν ἔπαθε μέχρι σήμερον.

*
* *

Ἡ Ἁγία Σοφία εἶναι ἐκτισμένη ἐπὶ 7570 τετραγωνικῶν μέτρων. Ἔχει μῆκος ἐξωτερικὸν 94 μέτρων, εὖρος δὲ 72. Μετὰ τὴν πυραμίδα τοῦ Χέοπος (54, 000 τ. μ) καὶ τὸν Ἅγιον Πέτρον τῆς Ρώμης (23, 000 τ. μ) ἔρχεται τὸ τρίτον εἰς μέγεθος οἰκοδόμημα τοῦ κόσμου, ὑπερτεροῦν κατά τι εἰς ἔκτασιν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Παύλου τοῦ Λονδίνου. Ἔχει σχῆμα σταυροῦ, τὸ δὲ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ περικλείεται ἐντὸς χώρου ὀρθογωνίου, μήκους μὲν 75 περίπου μέτρων, πλάτους δὲ 70 περίπου μέτρων, μὴ συμπεριλαμβα-

νομένου τοῦ πάχους τῶν τοίχων. Τὸ ὕψος τοῦ θόλου ἀπὸ τοῦ ἐδάφους ὑπολογίζεται ἐξωτερικῶς μὲν εἰς 62 μέτρα, ἐσωτερικῶς δὲ εἰς 59. Ἡ διάμετρος αὐτοῦ εἶναι τριάκοντα καὶ ἑνὸς μέτρων, μολονότι δὲ στηρίζεται ἐπὶ τεσσάρων κιόνων, θεωρεῖται θαῦμα ἀρχιτεκτονικῆς τόλμης καὶ στερεότητος, εἰς βαθμὸν μάλιστα περὶ τὸν θρυλικὸν τοῦτον θόλον

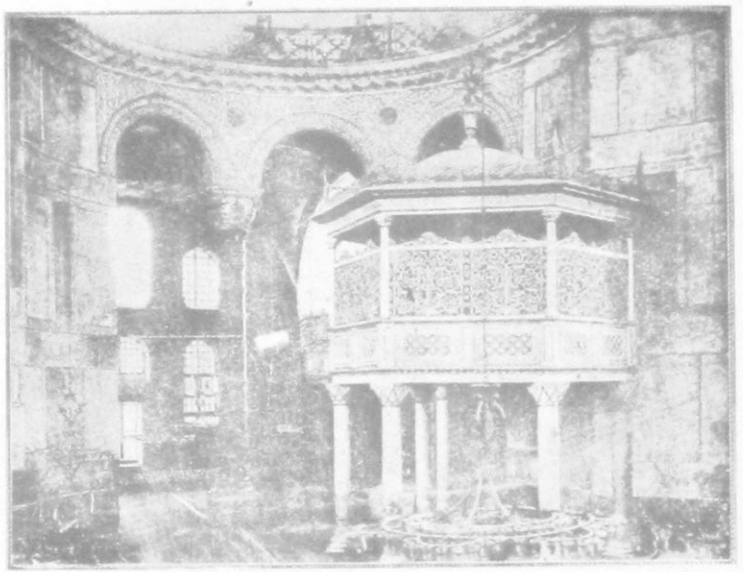

Ἡ ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ ἐξέδρα τοῦ Σουλτάνου

νὰ πλασθῇ ἡ παράδοσις, ὅτι χρυσῆ ἅλυσις κρατεῖ αὐτὸν ἀπηωρημένον ἐκ τῶν οὐρανίων δωμάτων. Φέρει ὁ θόλος, κυκλικὸς τὸ σχῆμα, τεσσαράκοντα ἐν ὅλῳ παράθυρα, δι' ὧν ἁπλέτως φωτίζεται ὁ ναὸς ἄνωθεν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς μεγάλους ναοὺς τῆς Ἑσπερίας, ὑπὸ τοὺς θόλους τῶν ὁποίων ἐπικρατεῖ μυστηριώδες σκότος. Ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας

δύναται νὰ περιλάβῃ 23,000 πρόσωπα, καταλαμβάνων τὴν ὀγδόην βαθμῖδα εἰς τὴν κλίμακα τῶν μεγάλων ναῶν τῆς ὑφηλίου, τῶν δυναμένων νὰ περιλάβωσι μέγαν ἀριθμὸν ἐκκλησιαζομένων. Πρῶτος εἰς περιοχὴν ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ διασημοτέρων ναῶν ἔρχεται ὁ τοῦ Ἁγίου Πέτρου τῆς Ρώμης, δυνάμενος νὰ περιλάβῃ 54,000 ἐκκλησιαζομένων, δεύτερος ὁ τῆς Μητροπόλεως τοῦ Μιλάνου (37,000), τρίτος ὁ τοῦ Ἁγίου Παύλου τοῦ Λονδίνου (35,000), τέταρτος ὁ τοῦ Ἁγίου Παύλου τῆς Ρώμης (32,000), πέμπτος ὁ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς Ρώμης (30,000), ἕκτος ὁ τοῦ Ἁγίου Πετρωνίου τῆς Βολωνίας (24,000), ἕβδομος δ' ὁ ναὸς τῆς Μητροπόλεως τῆς Ἀμβέρσης (24,000). Ἀμέσως μετ' αὐτοὺς ἔρχεται, ὡς προείπομεν, ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὑπερέχων ὅμως πάντων τῶν ἄλλων εἰς φωτεινότητα, ἐλαφρότητα καὶ ἁρμονικότητα, διὰ νὰ περιορισθῶμεν μόνον εἰς τὰς τρεῖς ταύτας ἰδιότητας τοῦ μεγίστου τῶν ναῶν τῆς Ἑλληνικῆς Χριστιανωσύνης. Τελευταίως ἐν Ἀμερικῇ οἰκοδομεῖται μέγας ναὸς ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὑπερβάλλων εἰς μέγεθος καὶ ἔκτασιν πάντας τοὺς γνωστοὺς ναοὺς τοῦ κόσμου.

Ἀμυθήτου ἀξίας καὶ θαυμασίας τέχνης ἦσαν τὰ ἱερὰ σκεύη καὶ τὰ διάφορα ἐξαρτήματα τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἃ δ' ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Μεγάλου κατασκευασθεῖσα τῇ πρωτοβουλίᾳ καὶ ἐμπνεύσει αὐτοῦ Ἁγία Τράπεζα ἐθεωρεῖτο ὡς μοναδικὸν καὶ ἔκτακτον φαινόμενον, ἄφθαστον εἰς τέχνην, ὡραιότητα, πλοῦτον, διακόσμησιν καὶ πολυτέλειαν. Κατεσκευάσθη ἐκ παντὸς εἴδους πολυτίμου ὕλης, πολυτίμων λίθων, χρυσοῦ, ἀργύρου, μαργαριτῶν, ἔτι δὲ χαλκοῦ, σιδήρου καὶ κασσιτέρου, παρουσίαζε δὲ τὸ σύνολον τοιαύτας καὶ τοσαύτας στιλπνότητας καὶ ἀπόχρώσεις ἐναλλασσομένας, ὥστε θεωμένη κατὰ διαφόρους διευθύνσεις καὶ ἀναλόγως τῶν προσπιπτουσῶν ἐκ διαφόρων τοῦ ὁρίζοντος σημείων ἀκτί-

νων, ἄλλοτε μὲν νὰ χρυσίζῃ, ἄλλοτε νὰ ἀργυρίζῃ καὶ ἄλλοτε νὰ σαπφειρίζῃ. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλλα ἱερὰ τοῦ ναοῦ σκεύη δὲν ὑπελείποντο εἰς μεγαλοπρέπειαν καὶ πολυτέλειαν, ἰδίως δὲ τὰ χρησιμοποιούμενα κατὰ τὰς ἐπισήμους τελετὰς καὶ μεγάλας τῆς Χριστιανωσύνης ἑορτάς. Τὰ χρυσοϋφῆ πολύτιμα ἄμφια

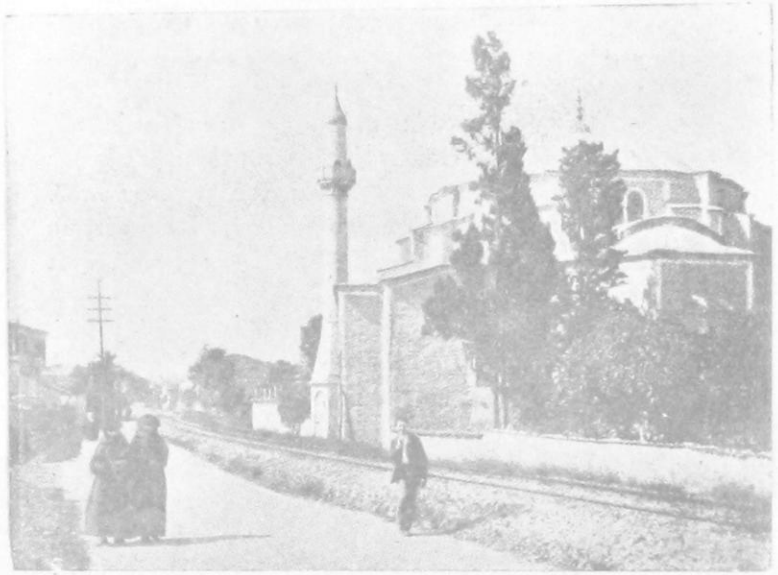

Ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Εἰρήνης, νῦν Ὁπλοθήκη καὶ Μουσεῖον, ὅπου φυλάσσεται ἡ ἱστορικὴ ἅλυσις.

τῶν ἱερέων καὶ διακόνων τοῦ ναοῦ συνεπλήρουν τὸ ἐκθαμβωτικὸν θέαμα τῶν ἱεροτελεστιῶν. Διότι, ὡς ἱστορεῖται, ὅταν τῷ 537 ἐτελέσθησαν τὰ ἐγκαίνια τοῦ μοναδικοῦ ναοῦ ἐδιακόνουν ἐν αὐτῷ χίλιοι περίπου κληρικοί, τοῦ ἀριθμοῦ τούτου περιορισθέντος βραδύτερον εἰς ἑπτακοσίους. Ἀκόμη ἀργότερον, ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ στρατηλάτου Ἡρα-

κλείου, ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ ὁποίου συνετέθη τὸ ὑπέροχον τροπάριον «Τῇ Ὑπερμάχῳ Στρατηγῷ τὰ νικητήρια...», ὁ ἐθνικὸς οὗτος τῶν Βυζαντινῶν ὕμνος, τὸ προσωπικὸν τοῦ ναοῦ, ὡς ἀναφέρεται ἐν ταῖς Νεαραῖς, ἀπετελεῖτο ἐκ 80 πρεσβυτέρων, 150 διακόνων, 70 ὑποδιακόνων, 40 διακονισσῶν, 25 ψαλτῶν, 150 ἀναγνωστῶν καὶ 75 ἄλλων προσώπων, θυρωρῶν, κανδηλαπτῶν καὶ τῶν τοιούτων. Καὶ ἐπεχορηγεῖτο μὲν ὁ ναὸς ἐκ τοῦ κυβερνητικοῦ ταμείου καὶ ἐκτάκτων δωρεῶν καὶ παροχῶν τοῦ αὐτοκράτορος, ἀλλ' ὑπῆρχον καὶ πολλὰ προσοδοφόρα κτήματα, τῷ Ναῷ ἀνήκοντα, ἐκ τῶν προσόδων τῶν ὁποίων ἐκαλύπτετο τὸ μεγαλείτερον μέρος τῶν δαπανῶν τῆς συντηρήσεως τοῦ μεγάλου ναοῦ. Ἔκτακτον ἐπίδομα κατὰ τὸ Μέγα Σάββατον ἔδιδε πάντοτε ὁ αὐτοκράτωρ, συμποσούμενον εἰς 100 λίτρας χρυσοῦ, ἤτοι εἰς 100,000 φράγκων περίπου.

Ἀλλ' ὁ ἔκτακτος πλοῦτος καὶ τὰ μυθώδους ἀξίας ἱερὰ σκεύη τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐλεηλατήθησαν καὶ διηρπάγησαν καὶ μετεκομίσθησαν ἐν μέρει εἰς Εὐρώπην κατὰ τὴν πρώτην εἰς Κωνσταντινούπολιν σταυροφορίαν τῷ 1204, ὅτε τελείως ὁ ναὸς ἀπεγυμνώθη τοῦ πλούτου του. Εἶναι λυπηρὸν ὅτι ἀναγκάζεταί τις ν' ἀναγράφῃ εἰς βάρος τῶν λατινικῶν φυλῶν, ὅσαι συνεκρότησαν τὰ σώματα τῶν Σταυροφόρων, τὴν ληστρικὴν ταύτην πρᾶξιν, ἀλλ' ἡ ἱστορία ἡ ἀψευδὴς οὔτε συμπαθείας δικαιοῦται νὰ ἐπιδείξῃ, οὔτε ἐπιείκειαν γνωρίζει. Βεβαίως ὑπὸ ἔποψιν καταστροφῆς ἀγριωτέρα ἦτο ἡ ἐπελθοῦσα, ἅμα τῇ ἁλώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διαρπαγὴ καὶ λεηλασία, ἀλλὰ τότε ἐπρόκειτο περὶ ἀλλοφύλου καὶ ἀλλοθρήσκου καὶ ἡμιβαρβάρου ἀσιάτου κατακτητοῦ, δυναμένου ἐπὶ τέλους νὰ ἐπικαλεσθῇ τὰς ἐλαφρυντικὰς περιπτώσεις ἀχαλινώτου στρατοκρατίας. Ἐὰν δ' εὐθὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν καὶ τὴν δοθεῖσαν παρὰ τοῦ Πορθητοῦ εἰς τὰ ἄγρια στίφη τῶν στρατευμάτων του τριήμερον

ἄδειαν εἶδέ τις, ὡς ἀναγράφει ὁ ἱστοριογράφος Δούκας, τούρκους στρατιώτας, ἀποκομίζοντας ἐκ τοῦ ναοῦ πᾶν ὅ,τι πολύτιμον ὑπῆρχεν ἢ ἐνδεδυμένους καὶ σύροντας εἰς τὰς αἱματοβαφεῖς ὁδοὺς τῆς πρωτευούσης ἀρχιερατικοὺς σάκκους ἢ πίνοντας ἐκ τῶν δισκοποτήρων οἶνον ἢ μεταχειριζομένους τοὺς ἀργυροῦς δίσκους ὡς ὀπωροθήκας ἢ καὶ καί-

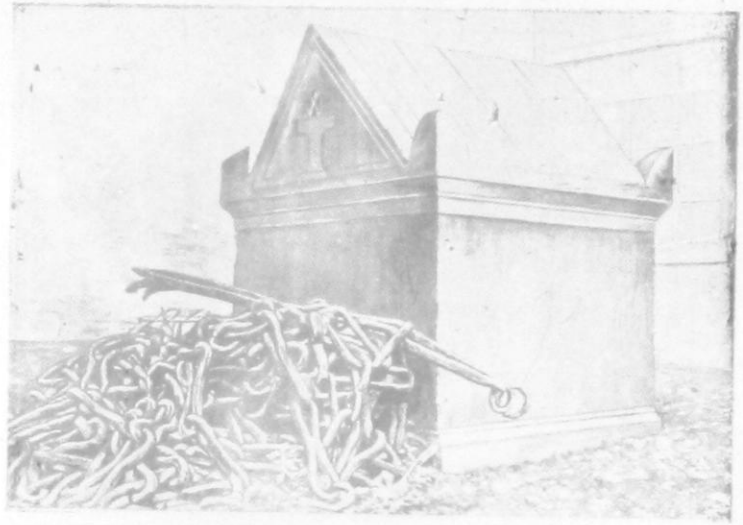

Μέρος τῆς ἱστορικῆς ἁλύσεως, ἥτις ἔκλειε τὸν λιμένα τῆς Κωνσταντινουπόλεως

οντας περιφρονητικῶς τὰς μεμβράνας τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν κοσμημάτων των καὶ τὰς ἁγίας εἰκόνας πρὸς παρασκευὴν καὶ ἔψησιν φαγητῶν, θλίβεται βεβαίως τὴν καρδίαν, ἀλλ' εὑρίσκει καὶ λέξεις τινὰς ἐπιεικείας, τὰς ὁποίας δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπικαλεσθῇ προκειμένου περὶ τῶν λεηλασιῶν καὶ τῶν ἄλ-

λων βεβηλώσεων τοῦ ναοῦ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν στρατιωτῶν τῶν Σταυροφόρων. Μόλις ἐκ τῆς ἀγρίας λεηλασίας καὶ βεβηλώσεως τοῦ ναοῦ κατὰ τὴν ἅλωσιν ἓν μόνον ἐκ τῶν ἐννέα πολυτίμων Εὐαγγελίων τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐπὶ μεμβράνης γεγραμμένον διεσώθη ἐν τῷ παρὰ τὴν ἱστορικὴν Πύλην τοῦ Ἀδριανοῦ ναῷ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

Δὲν θὰ περιγράψωμεν ἐκτενέστερον τὸ ἐξωτερικὸν σχῆμα καὶ τὴν ἐσωτερικὴν διασκευὴν τῆς τιμαλφοῦς ταύτης Κιβωτοῦ τῆς χριστιανικῆς λατρείας, διότι τὸ ἔργον ἡμῶν οὔτε δι' ἱστορικοὺς ἀνάγκας, οὔτε πρὸς ἔξαρσιν τῆς ὑπερόχου ἀρχιτεκτονικῆς του τελειότητος ἐγράφη. Θὰ προσθέσωμεν μόνον ὅτι ἐν αὐτῷ ὑπῆρχον κάτωθεν τῆς ὑπὸ τὸ δυτικὸν τοῦ ναοῦ ἡμιτρούλλιον ἁψίδος δύο πολύτιμοι ἐπίχρυσοι ἐξ ἀργύρου θρόνοι, δεξιᾷ μὲν ὁ διὰ τὸν αὐτοκράτορα προωρισμένος, ἀριστερᾷ δὲ ὁ διὰ τὸν πατριάρχην καὶ ὅτι παντοῦ ὅπου τις τὸ βλέμμα ἔστρεφε κατεπλήσσετο ὑπὸ τῶν θαυμασίων μαρμαρυγῶν τῶν διαχρύσων ψηφιδωτῶν καὶ τῶν ἀπαραμίλλων εἰς τέχνην, κάλλος καὶ πλοῦτον τοιχογραφιῶν, αἵτινες περιεκόσμουν τὸν τροῦλλον, τὰ ἡμιτρούλλια καὶ τὰ μεταξὺ τῶν μαρμάρων διάκενα. Πληθὺς μωσαϊκῶν, ἀπεριγράπτου κάλλους καὶ ποικιλίας, συνήρπαζε τὴν ὅρασιν, καθ' ἣν στιγμὴν ἡ ψυχὴ τοῦ ἐκκλησιαζομένου ὑπὸ τὴν μυστηριώδη ἐπίδρασιν τοῦ ἀχανοῦς καὶ ἐπιβλητικοῦ ναοῦ, τοῦ ἐπιγείου τούτου οὐρανοῦ, ἀκουσίως ἐφέρετο πρὸς τὸ ἀθάνατον δημιουργικὸν ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ σοφίαν, πρὸς αἰωνίαν τιμὴν τῆς ὁποίας τὸ αἰώνιον τοῦτο ἱερὸν οἰκοδόμημα ἀνήγειραν οἱ ἐκ τῆς Θεοῦ σοφίας ἐμπνευσθέντες ἕλληνες ἀρχιτέκτονες Ἀνθέμιος καὶ Ἰσίδωρος, παροτρυνθέντες πρὸς μεγαλουργίαν ὑπὸ τοῦ εὐσεβοῦς καὶ μεγαλόφρονος αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ τοῦ Μεγάλου. Δὲν θ' ἀναφέρω, πρὶν ἢ δώσω πέρας εἰς τὸ περιγραφικὸν μέρος τοῦ κτιρίου, ἢ ἐν παρόδῳ μόνον τὴν περίφημον καὶ

πρωτότυπον καὶ μοναδικὴν ἐκείνην καρκινικὴν ἐπιγραφήν: «Νίψον ἀνομήματα μὴ μόναν ὄψιν», ἣν ὁ ἐπισκέπτης ἀνεύρισκεν ἐν τῇ ὑπαίθρῳ τοῦ Ναοῦ αὐλῇ, κεχαραγμένην ἐπὶ τῆς Κολυμβήθρας, ἀντικατασταθείσης ἀργότερον ὑπὸ ἀκόμψου καὶ χονδροειδοῦς κρήνης κατὰ τὰ παρὰ Μουσουλμάνοις διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν πρὸς προσευχὴν εἰς τὰ τεμένη προσερχομένων εἰθισμένα.

Παρὰ τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας ἦτο ἐκτισμένη ἡ ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Εἰρήνης, τοῦ θείου τούτου πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς ζῶντας ἐν χριστιανικῇ ἀγάπῃ, δώρου. Ἡ Ἁγία Σοφία καὶ ἡ Ἁγία Εἰρήνη συνεπλήρουν ἀλλήλας, ὡς συμπληροῦσιν ἀλλήλας αἱ ὑψηλαὶ ἰδέαι, αἵτινες καθωδήγησαν τοὺς φιλοχρίστους ἐκείνους ἡγεμόνας εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν δύο τούτων ἱστορικῶν τῆς Χριστιανωσύνης μνημείων. Διότι καὶ τὰ δύο ταῦτα ὑπέροχα τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς ἱερὰ ἐκτίσθησαν ἐντὸς τῆς αὐτῆς περιοχῆς, τὸ αὐτὸ δὲ προσωπικὸν τῶν κληρικῶν, ἱερέων καὶ διακόνων, ἐλειτούργει καὶ εἰς τοὺς δύο ναούς, οἵτινες ἐθεωροῦντο ὡς εἷς καὶ μόνος. Οἱ δύο συλλήβδην ναοὶ ἀπεκαλοῦντο Ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία. Ἡ Ἁγία Εἰρήνη ἐκτίσθη ἐπὶ τοῦ οἰκοπέδου τῆς μητροπόλεως τοῦ ἀρχαίου Βυζαντίου, ἀπεκαλεῖτο δὲ καὶ Παλαιὰ Ἐκκλησία, ὡς κτισθεῖσα τῷ 329 μ. Χ., πρὸς δὲ καὶ Πατριαρχεῖον.

III. Η ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ ΩΣ ΝΑΟΣ

Τὸ ἀθάνατον ἑλληνικὸν πνεῦμα, τὸ τιμῆσαν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς εἰδωλολατρείας τὴν τοῦ Θείου σοφίαν καὶ ἀνεγεῖραν τῇ θεᾷ Ἀθηνᾷ τὸ ὡραιότερον τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος μνημεῖον, τὸν Παρθενῶνα, καθοδηγούμενον ὑπὸ τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον, καθ' ἣν αἱ νέαι ἀρχαὶ ἀνέτρεψαν τὰ εἴδωλα τῶν ἀρχαίων, καθιερώσασαι καὶ κωδικοποιήσασαι τὰς ἀληθεῖς βάσεις τῆς μόνης ὑγιοῦς ἐν τῷ κόσμῳ θρησκείας, ἔγνω ν' ἀναγείρῃ τῇ τοῦ Θεοῦ σοφίᾳ τὸ δεύτερον ὑπέρλαμπρον μνημεῖον, τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, ἡ ὁποία καὶ ἔκτοτε κοσμεῖ τὴν μητρόπολιν τοῦ ἑλληνικοῦ Χριστιανισμοῦ, πρὸς μαρτυρίαν διηνεκῆ καὶ ἀψευδῆ ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις εἶναι καὶ παραμένει ὄχι μόνον ἡ ἑλληνικὴ μητρόπολις, ἀλλὰ καὶ ἡ ἕδρα τῆς Ὀρθοδόξου Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Ἁγία Σοφία δὲν ἀνηγέρθη πρὸς τιμὴν Σοφίας τινὸς ὑπὲρ πίστεως μαρτυρησάσης, ὡς συμβαίνει διὰ τοὺς πλείστους τῶν ναῶν, τιμωμένων ἐπ' ὀνόματι ἁγίων, μαρτυρικὸν εὑρόντων διὰ τὴν πίστιν καὶ τὴν θρησκείαν τοῦ Χριστοῦ θάνατον, εἰ καὶ εἰς τὰ ἑορτολόγια ἀνευρίσκομεν δύο Σοφίας, ὑποστάσας μαρτυρικὴν τελευτὴν διὰ τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν πεποιθήσεις, ἀλλ' ἐκτίσθη πρὸς αἰωνίαν δοξολογίαν τῆς

ὑπερτάτης τοῦ Θεοῦ σοφίας, πρὸς ἣν ἡ ἑλληνικὴ χριστιανικὴ συνείδησις ἔγνω νὰ ἀφιερώσῃ τὸν μεγαλείτερον καὶ λαμπρότερον εὐκτήριον οἶκον, ὃν ἠδύνατο νὰ συλλάβῃ καὶ νὰ ἐκτελέσῃ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα.

Ὁ Παρθενὼν ἐν Ἀθήναις καὶ ἡ Ἁγία Σοφία ἐν Κωνσταντινουπόλει εἶναι τὰ αὐτὰ πρὸς τιμὴν τῆς ὑπερτάτης τοῦ Θεοῦ σοφίας ἱερά, φέροντα ὅμως ἑκάτερον τὰ γνωρίσματα τῶν διαφόρων ἐποχῶν, καθ' ἃς ἀνηγέρθησαν. Ἡ αὐτὴ ἔννοια διέπει τὴν οἰκοδόμησιν τῶν δύο αἰωνίων τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ μνημείων, ἡ αὐτὴ δαιμονία φαντασία — ἡ ἑλληνικὴ — συνέλαβε τὸ σχέδιον τῆς ἀνεγέρσεως τῶν δύο ὑπερόχων μνημείων, ἡ αὐτὴ δὲ ἀριστοτέχνις χεὶρ — ἡ ἑλληνικὴ — ἐξετέλεσε τὰ δύο ταῦτα ἀριστουργήματα τῆς τέχνης. Διότι διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ παρέμεινεν ἡ αὐτή, μὲ τὰ αὐτὰ ὡραῖα ἰδεώδη, μὲ τὰς αὐτὰς ὡραίας καὶ ὑψηλὰς ἰδέας, ἀντλοῦσα αὐτὰς ἐκ τῆς αὐτῆς πάντοτε ἀκενώτου καὶ καλλιρρόου πηγῆς τοῦ δαιμονίου ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ὅρια μεταξὺ Παρθενῶνος καὶ Ἁγίας Σοφίας οὔτε ὑπάρχουν, οὔτε ὑπῆρξάν ποτε, ὡς δὲν ὑπάρχουν οὐδ' ὑπῆρξάν ποτε ὅρια μεταξὺ Ἑλλήνων τῶν διαφόρων ἐποχῶν. Ὁ Ἕλλην δὲν ἤλλαξεν. Εἶναι ὁ αὐτὸς πάντοτε τὸν νοῦν καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὴν καρδίαν, λατρεύων τὴν τοῦ Θεοῦ σοφίαν, τιμῶν τὴν ὑπερτάτην δύναμιν καὶ ἐννοῶν ν' ἀναγείρῃ καλλιμάρμαρα καὶ στερεὰ καὶ μεγαλοπρεπῆ — ὡς μεγαλοπρεπεῖς καὶ στερεαὶ εἶναι καὶ αἱ ἰδέαι του — μέγαρα καὶ ἱερὰ τεμένη, ἵνα ὑπ' αὐτὰ στεγάσῃ τὰ ἰδανικά του καὶ ἐν αὐτοῖς καλλιεργήσῃ καὶ θωπεύσῃ τὰ ὑψηλὰ ἰδεώδη του. Εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν ἰδεολόγος λαός, ὃν πιέζει σήμερον τὸ βάρος τῆς προγονικῆς του σοφίας καὶ τὸ φορτίον τῆς ἑλληνικῆς του καταγωγῆς· τοιοῦτος ἰδεολόγος παρέμεινε διὰ μέσου τῶν αἰώνων, τοιοῦτος δὲ εἶναι καὶ σήμερον, παρὰ πάσας τὰς ἀναποφεύκτους περιπετείας, τὰς ὁποίας κατὰ τὸν

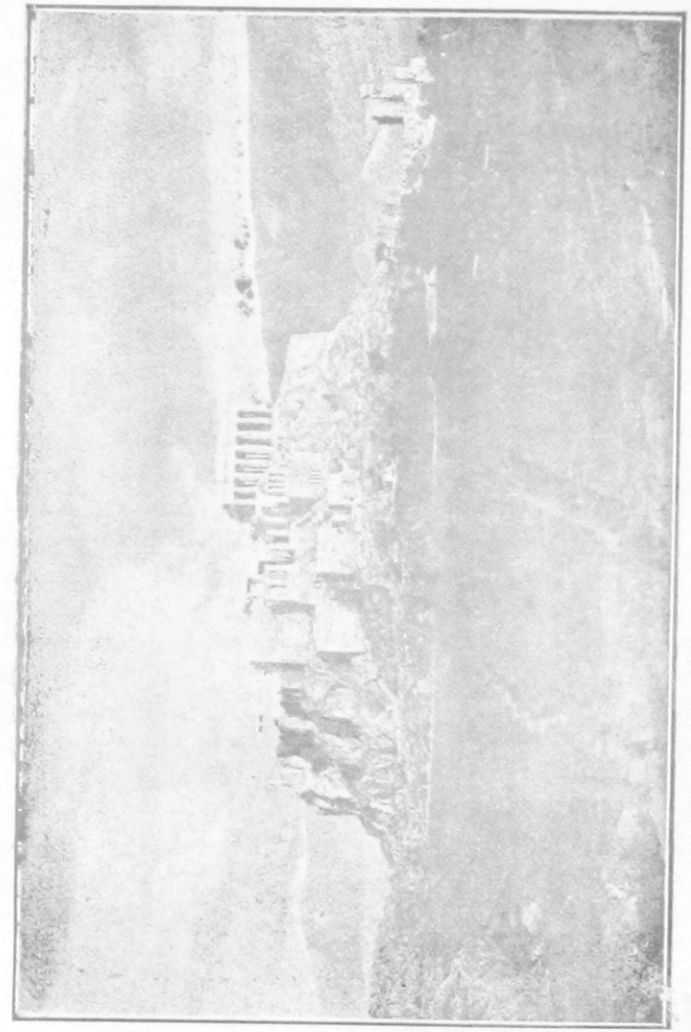

Ὁ πρὸς τὴν Θείαν Σοφίαν Ναὸς τοῦ εἰδωλολάτρου Ἕλληνος

μακραίωνα αὐτοῦ βίον ὑπέστη, περιπετείας, αἵτινες πάντα ἄλλον λαὸν ἢ θὰ ἐξήλειφον ἐκ τοῦ προσώπου τῆς γῆς ἢ ἐπὶ τοσοῦτον θὰ διέφθειρον, ὥστε ριζικὴ ἐν τῇ ψυχῇ του καὶ τῷ χαρακτῆρί του νὰ ἐπέλθῃ μεταβολὴ καὶ τελεία ἀπώλεια τῆς ἐθνικῆς του συνειδήσεως.

Ἡ ἱστορία τοῦ Ναοῦ στενώτατα συνδέεται πρὸς τὴν ἱστορίαν, τήν τε πολιτικὴν καὶ θρησκευτικήν, τοῦ ἔθνους καθόλου, καὶ τῆς πόλεως, ἐν ᾗ εὑρηται ἐκτισμένος, ἰδίᾳ. Ἐὰν δὲ τόσαι ὡραῖαι παραδόσεις καὶ τόσοι ποιητικοὶ θρῦλοι ἐπλάσθησαν περὶ τὸ ὑπέροχον τοῦτο τῆς Χριστιανωσύνης μνημεῖον, τὸ γεγονὸς τοῦτο μαρτυρεῖ ἀκριβῶς τὴν βαθυτάτην ἐντύπωσιν, ἣν ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς συνειδήσεως ἐξήσκησε καὶ ἐξασκεῖ τὸ περιβόητον τοῦτο ἀγλάϊσμα τῆς μεγάλης τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρωτευούσης καὶ τὴν σημασίαν, ἣν εἰς τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ ἀποδίδει ὁ εὐφάνταστος ἑλληνικὸς λαός, ὁ οὐδέποτε ἀπολέσας τὴν ἐλπίδα, ὅτι θὰ ἴδῃ ἡμέραν τινὰ τοὺς ἐθνικούς του πόθους ἐκπληρουμένους καὶ τὴν Ἁγίαν Σοφίαν πρώτιστα πάντων ἀποδιδομένην εἰς τὴν ἑλληνοχριστιανικὴν λατρείαν. Εἶναι τόσῳ ζωηρὰ ἡ διαίσθησις αὕτη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὥστε δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡμέραν τινά, θᾶττον ἢ βράδυον, θὰ θριαμβεύσῃ καὶ πάλιν ἡ ἰδέα, ὅτι θὰ κατισχύσῃ καὶ πάλιν τὸ ἠθικὸν δίκαιον καὶ ὅτι θὰ ἀποδοθῇ ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ἑλληνικὴν λατρείαν τὸ αἰχμάλωτον μνημεῖον τῆς Χριστιανωσύνης.

Ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ παύσῃ ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ ἔχουσα διαρκῶς ἐστραμμένον τὸ ψυχικὸν ὄμμα πρὸς τὸν ὑπέροχον καθεδρικὸν Ναόν, ἀφοῦ ἡ ἐθνικὴ καὶ θρησκευτικὴ αὐτοῦ ὕπαρξις καὶ ζωὴ εἶναι τρόπον τινὰ ἀρρήκτως συνυφασμέναι πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἁγίας Σοφίας; Ἐκεῖ ἐθριάμβευσεν ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου, ἀνορθώσαντος τὴν Ὀρθοδοξίαν καὶ παραγκωνίσαντος τὴν τῶν Ἀρειανῶν αἵρεσιν, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ἐκφωνήσας τὸν περίφημον Συν-

τακτήριον αὐτοῦ λόγον ἐνώπιον τῶν συγκροτησάντων τὴν Β΄ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον Πατέρων. Ἐκεῖ ἀντήχησεν ἡ φωνὴ τοῦ Χρυσοστόμου· ἐκεῖ κατέφυγεν ὑπὸ τὴν Ἁγίαν Τράπεζαν ὁ Εὐτρόπιος, σωθεὶς χάρις εἰς τὴν εὐγλωττίαν τοῦ ὑπάτου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων, δοξάσαντος τὸν Ναόν, ἀλλὰ δοξασθέντος καὶ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ. Ἐκεῖ οἱ αὐτοκράτορες Θεοδόσιος καὶ Λέων, στεφθέντες ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, εἶδον τὴν ἀναγόρευσιν αὐτῶν στηριζομένην ἐπὶ τῶν εὐχῶν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Ἐκεῖ, ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τοῦ Ναοῦ, ὁ Ζήνων ἐκήρυξε τὸ ***Ἑνωτικόν***, δι' οὗ ἀπεκατέστησε τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ πολιτικὴν ἐν τῷ κράτει εἰρήνην. Ἐκεῖ τὸ πρῶτον ἐξεφωνήθη τὸ μεταξὺ τῆς Δυτικῆς καὶ Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας διαζύγιον διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἀκακίου ἐξαλείψεως ἀπὸ τῶν ἱερῶν διπτύχων τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ρώμης. Ἐκεῖ ἐτελοῦντο πᾶσαι αἱ μεγάλαι θρησκευτικαὶ καὶ πολιτικαὶ τελεταὶ καὶ ἑορταί. Ἐκεῖθεν, μετὰ τὴν τελουμένην δέησιν διὰ τὴν νίκην τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων, ἀπήρχετο πρὸς ἐκστρατείαν κατ' ἀλλοφύλων ὁ Αὐτοκράτωρ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν στρατευμάτων του καὶ ἐκεῖ ἐπανήρχετο, νικητὴς καὶ τροπαιοῦχος, ἵνα δοξάσῃ τὸν Θεὸν ἐπὶ τῇ νίκῃ τῆς ἰδέας κατὰ τῆς ὕλης, τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τῆς βαρβαρότητος. Ἐκεῖ ἀνεγνώσθη τὸ πρῶτον τὸ σύμβολον τῆς ἁγιωτάτης ἡμῶν πίστεως ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου, ἐκεῖ προσῆλθεν ὁ ἀνδρεῖος στρατηλάτης Ἡράκλειος, ἐπιστρέφων μετὰ τὴν νικηφόρον κατὰ τῶν Περσῶν ἐκστρατείαν τῷ 628 καὶ φέρων τὸν Τίμιον Σταυρόν, ἵνα δοξάσῃ τὸν Ὕψιστον ἐπὶ τῇ ἀπολυτρώσει τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τοῦ ἀπειλήσαντος τὴν ὕπαρξιν καὶ ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς ἀσιατικοῦ κινδύνου. Ἐκεῖ ἐψάλη τὸ πρῶτον ὁ ἐθνικοεκκλησιαστικὸς πρὸς τὴν Ὑπέρμαχον Στρατηγὸν ὕμνος. Ἐκεῖ ἀντήχησαν τὰ διδάγματα τῶν μεγίστων φωστήρων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ

Η ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ ΤΕΜΕΝΟΣ

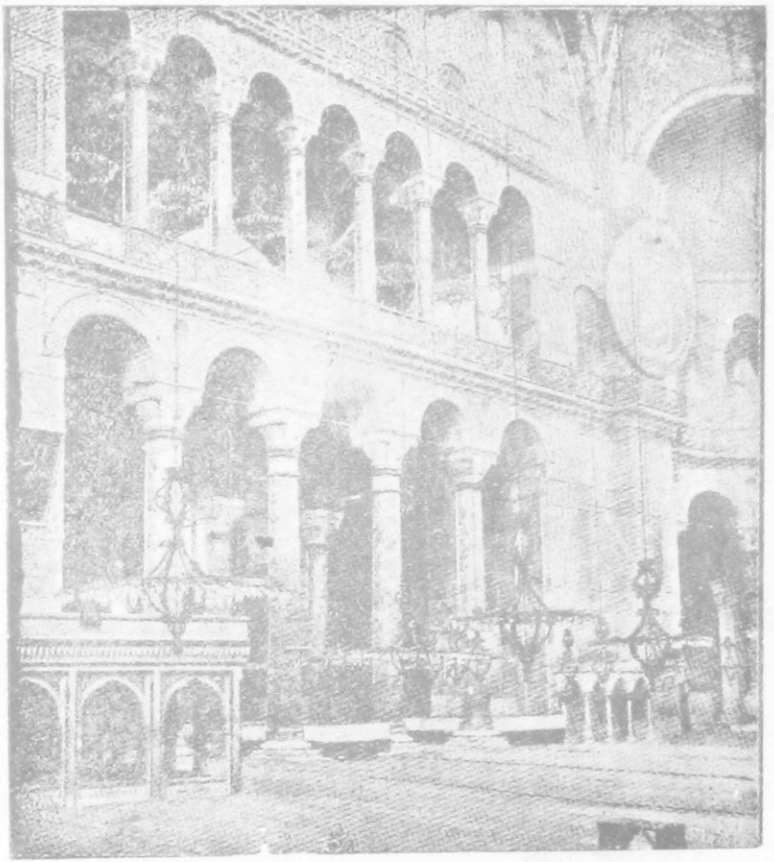

Τὸ ἐσωτερικόν — Οἱ περίφημοι κίονες

τοῦ κλεινοῦ Ἰωάννου, τοῦ τὴν γλῶσσαν χρυσορρήμονος, τῶν μεγάλων διδασκάλων τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν. Ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐδοξολόγησε τὸν Θεὸν Ἰωάννης ὁ Τσιμισκὴς ἐπὶ τῇ κατατροπώσει τῶν Ρώσσων καὶ Βουλγάρων (671), ἐκεῖ δὲ προσῆλθεν ἵνα εὐχαριστήσῃ τὴν θείαν ἀντίληψιν Βασίλειος ὁ Βουλγαροκτόνος, ὅταν ἐπέστρεψεν ἐν δόξῃ νικητὴς ἐκ τῆς ἐπιπόνου κατὰ τῶν Βουλγάρων ἐκστρατείας (1016). Ἐκεῖ, εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, ὁ στρατηλάτης Νικηφόρος ὁ Φωκᾶς, ὁ κατόπιν αὐτοκράτωρ ἀναγορευθείς, ἐδεήθη τοῦ Ὑψίστου κατὰ τὴν ἐπάνοδόν του ὡς νικητοῦ, ἐκεῖ καὶ ὁ Ἀλέξιος Στρατηγόπουλος, ἐπὶ τῇ ἀνακτήσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐτέλεσεν τὴν δοξολογίαν του ἐν δόξῃ καὶ θριάμβῳ, μετὰ πάσης τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεγαλοπρεπείας. Ἐκεῖ, κατὰ τὴν πρώτην Κυριακὴν τῶν Νηστειῶν, ἐτελέσθη ἡ ἐπὶ τῇ ἀναστηλώσει τῶν εἰκόνων ἱστορικὴ πανηγυρικὴ λειτουργία, ἧς μετέσχον οἱ πανταχόθεν τῆς αὐτοκρατορίας κατὰ διαταγὴν τῆς Θεοδώρας εἰς Κωνσταντινούπολιν μετακληθέντες ἀρχιεπίσκοποι καὶ ἐπίσκοποι καὶ ἡγούμενοι καὶ ἱερεῖς, μετέχοντος καὶ τοῦ λαοῦ. Εἰς τὸν περίβλεπτον ναὸν ἐστέφοντο οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου, ἐκεῖ μετελάμβανον τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων αἱ ἐστεμμέναι κεφαλαί, ἐκεῖ ἐβαπτίζοντο αἱ βασιλόπαιδες, ἐκεῖ ἐχειροτονοῦντο οἱ Πατριάρχαι. Ἐκεῖθεν ἔλαβον τὸ φῶς τῆς Χριστιανικῆς πίστεως, θαμβωθέντες ἐκ τῆς μεγαλοπρεπείας τοῦ Ναοῦ οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μόσχας Βλαδιμήρου, ἵνα μεταφέρωσιν αὐτὸ εἰς τὴν ἀπέραντον εἰδωλολατρικὴν Ρωσσίαν. Ἐκεῖ ἐδίδαξαν καὶ ἡρμήνευσαν τὰς ὑψηλὰς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἀρχὰς οἱ μέγιστοι τῶν ἱεροκηρύκων, οἱ καθαγιασθέντες μεγάλοι τῆς Ἐκκλησίας Πατέρες, ἐκεῖ ἐγίνοντο αἱ ὁρκωμοσίαι τῶν αὐτοκρατόρων. Ἐκεῖ συνεκροτήθησαν πολλαὶ Σύνοδοι, ἐκεῖ συνῆλθε καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου Κωνσταν-

τίνου τοῦ Παλαιολόγου τῇ 12 Δεκεμβρίου 1452 Σύνοδος, κατὰ τὴν τελευταίαν ἀπέλπιδα ἀπόπειραν πρὸς ἔξεύρεσιν τρόπου συνεννοήσεως διὰ τῆς ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν πρὸς διάσωσιν τῆς ἀπειλουμένης Κωνσταντινουπόλεως. Ἐκεῖ ἐτελεῖτο ἡ ἡμιτελὴς παραμείνασα λειτουργία, ὅταν Μωάμεθ ὁ Πορθητής, ἐκπορθήσας τὴν περιλάλητον πόλιν τοῦ Βυζαντίου καὶ κύριος γενόμενος διὰ τῆς ὑλικῆς τῶν ὅπλων βίας τῆς πρωτευούσης τοῦ κόσμου, εἰσῆλθεν ἵνα δοξολογήσῃ καὶ αὐτὸς τὸν Θεὸν ἐπὶ τῇ ἁλώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀναγορεύσῃ ἑαυτὸν κοσμοκράτορα καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς καταρρευσάσης μεγάλης ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας τῆς Ἀνατολῆς στήσῃ τὸν θρόνον τῶν Ὀσμανιδῶν. Ἐκεῖ, ὡς ἡ παράδοσις, μεταδιδομένη ζωηρῶς ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, ἀναφέρει, εὕρηται ἡ μυστηριώδης θύρα, ἡ ἑρμητικῶς τὴν ἡμέραν τῆν ἁλώσεως κλεισθεῖσα, ὄπισθεν δὲ τῆς ὁποίας ἐξηφανίσθη, ἵνα μὴ ὑπὸ τῶν εἰσελασάντων Τούρκων συλληφθῇ, ὁ ἱερουργῶν ἱερεύς, κρατῶν τὰ Ἅγια εἰς τὰς χεῖρας. Μάτην, ὡς προσθέτει ἡ παράδοσις, ἀπεπειράθησαν οἱ κατακτηταί, πολλὰ μηχανευθέντες, ὅπως παραβιάσωσι καὶ θραύσωσιν αὐτήν. Ἡ θύρα ἐκείνη παρέμεινε καὶ παραμένει κλειστή, ἵνα ἀνοίξῃ ἡμέραν τινά, ὅταν βεβαίως ἔλθῃ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, καὶ ἐξέλθῃ ἐκ τῆς μυστηριώδους κρύπτης του ὁ ἐξαφανισθεὶς ἱερεὺς καὶ συνεχίσῃ τὴν διακοπεῖσαν ὑπὸ τῆς ἐπελάσεως τῶν ἀγρίων τοῦ κατακτητοῦ στιφῶν ἱερὰν καὶ θείαν μυσταγωγίαν... Ἰδοὺ τί ἀναμένουσι μετὰ πεποιθήσεως, τὴν ὁποίαν οὐδὲ γεγονὸς ἀπέβη ἱκανὸν νὰ κλονίσῃ διὰ μέσου τόσων αἰώνων δουλείας καὶ διωγμῶν καὶ περιπετειῶν, ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ καὶ ὁ κατ' ἐξοχὴν ἰδεολόγος ἑλληνικὸς λαός, ὅστις οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ ἐλπίζῃ ὅτι ἡ δικαιοσύνη ἡ θεία ἀλλὰ καὶ ἡ δικαιοσύνη ἡ ἀνθρωπίνη θὰ εὐδοκήσωσι ν' ἀποδώσωσιν ἡμέραν τινὰ τὸν μέγιστον τῆς Χριστιανωσύνης ναὸν εἰς τοὺς πραγματικοὺς καὶ μόνους αὐτοῦ κυρίους. Διότι

ὡς παιδαριώδη θὰ χαρακτηρίσω τὰ ἐπιχειρήματα τῶν ζητούντων ἐν στρεψοδικίαις καὶ ἐγκληματικῇ ἀποπείρᾳ πρὸς διαστροφὴν τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἀληθείας νὰ πείσωσι τὸν πεπολιτισμένον κόσμον, ὅτι τὸ μέγα τοῦτο καὶ ἱστορικώτατον ἑλληνοχριστιανικὸν μνημεῖον ἔχει δεσμοὺς πρὸς τὴν ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν ἢ τὴν ρωμαϊκὴν τέχνην. Διότι δὲν ἀγνοῶ ὅτι καὶ ἐν μέσῃ Κωνσταντινουπόλει ὑπάρχει ὀργάνωσις, ἀποσκοποῦσα νὰ δημιουργήσῃ τίτλους κυριότητος ἐπὶ τοῦ ἱστορικοῦ ναοῦ καὶ νὰ ἐγείρῃ ἡμέραν τινά, ὅταν ἔλθῃ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἀξιώσεις κατοχῆς ἐπὶ τῆς Ἁγίας Σοφίας. Φαίνεται ὅτι τὸ ἱερὸν τοῦτο κειμήλιον τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου χριστιανικῆς πίστεως ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερον, ὡς καὶ κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα, τὸν αἰῶνα τῶν ἐπονειδίστων διὰ τὸν λατινικὸν κόσμον καὶ τὸν πολιτισμὸν τῆς Δύσεως ἐν γένει Σταυροφοριῶν, ν' ἀποτελῇ τὸ μῆλον τῆς ἔριδος καὶ νὰ διεγείρῃ ἁρπακτικὰς διαθέσεις παρ' ἐκείνοις, οἵτινες ἐὰν ἔχωσι δεσμούς τινας πρὸς τὸ τιμαλφὲς μνημεῖον, οἱ δεσμοὶ οὗτοι πᾶν ἄλλο ἢ τίτλους τιμῆς πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ σεβασμοῦ πρὸς τὸ ἱερώτατον μνημεῖον τῆς χριστιανικῆς λατρείας ἐξησφάλισαν εἰς αὐτοὺς διὰ τῶν ἀλησμονήτων ἐκείνων Σταυροφοριῶν.

Μωάμεθ ὁ Β΄ ὁ Κατακτητής

IV. Η ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ ΩΣ ΤΕΜΕΝΟΣ

Οτε Μωάμεθ ὁ Πορθητὴς τῷ 1453, ἁλώσας τὴν Κωνσταντινούπολιν, κατέλυσε τὴν παρακμάσασαν βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν, στηρίξας τὴν ἕδραν τοῦ μεγεθυνθέντος κράτους του ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἑλληνικῆς ἐν Ἀνατολῇ αὐτοκρατορίας, ὑπῆρχον ἐν τῇ πρωτευούσῃ, κατὰ τὴν ἀψευδῆ ἔκθεσιν τοὺς καστελλάνου πρεσβευτοῦ Ruy Gonzalès de Calvyo, δοκίμου ἱστοριογράφου καὶ βυζαντινολόγου, 3000 ναοί, ἐκκλησίαι, παρεκκλήσια καὶ ἁγιάσματα, μικρὰ καὶ μεγάλα. Τούτων τὰ πλειότερα κατηδαφίσθησαν διαταγῇ τοῦ Πορθητοῦ, ἵνα ἐπ' αὐτῶν ἀνεργεθῶσι μουσουλμανικοὶ εὐκτήριοι οἶκοι, ἐνῷ περιεσώθησαν ἀπὸ τῆς κυρίως καταστροφῆς καὶ κατεδαφίσεως, μετὰ τὴν ἀπογύμνωσιν ὅμως αὐτῶν ἀπὸ παντὸς πολυτίμου ἱεροῦ σκεύους, οἱ μεγάλοι καὶ ὀνομαστοὶ τῶν Χριστιανῶν ναοί, μετατραπέντες ἁπλούστατα, μὲ μικρὰς ὡς ἐπὶ τὰ πολλὰ τροποποιήσεις ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, εἰς τεμένη μουσουλμανικά.

Τὴν τύχην ταύτην εὗρε καὶ τὸ περιλάλητον μέγα τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας προσκύνημα, ἡ τιμαλφὴς καὶ ἀτίμητος κιβωτὸς τῆς χριστιανικῆς λατρείας, ὁ θρόνος τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Ἐὰν οἱ Τοῦρκοι κατώρθουν ν' ἀφομοιώσωσι τότε τοὺς Χριστιανοὺς ἢ γενικῶς εἰπεῖν νὰ ἐκτουρ-

κίσωσιν αὐτούς, βεβαίως, ὡς παρατηρεῖ λίαν δικαίως καὶ ὁ αἰδ. J. A. Douglas, θὰ τοὺς ἔπειθον περὶ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ Ἰσλαμισμοῦ καὶ ἔκτοτε ἡ Κωνσταντινούπολις θὰ εἶχε γίνει ἴσως ἐντελῶς τουρκικὴ πόλις καὶ ἡ Ἁγία Σοφία τουρκομουσουλμανικὸν τέμενος, πρὸς μεγάλην μὲν λύπην τῶν Χριστιανῶν, ἀλλ' ἄνευ ὅμως δικαιώματος διαμφισβητήσεως ἡμέραν τινὰ τῆς κυριότητος τοῦ ἐκπάγλου ναοῦ. Ἀτυχῶς ὅμως δι' αὐτοὺς καὶ εὐτυχῶς δι' ἡμᾶς δὲν κατώρθωσαν τότε νὰ ἐκτουρκίσωσι καὶ νὰ ἐξοντώσωσι τοὺς διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου ὑποταγέντας χριστιανικοὺς πληθυσμούς, ὄχι διότι ὑπῆρχεν ἀποχρῶν τις λόγος, παρεμποδίζων τὸν Πορθητὴν νὰ διατάξῃ τὴν γενικὴν τῶν Χριστιανῶν σφαγὴν καὶ τὴν τελείαν τοῦ γένους τῶν ἀπίστων ἐξολόθρευσιν, ἀλλὰ διότι ἐγνώριζε κάλλιστα ὅτι τὸ νέον αὐτοῦ κράτος δὲν θὰ ἠδύνατο τὰ στηρίξῃ ἐπὶ ἀσφαλῶν βάσεων ἄνευ τῆς συνεργασίας τῶν χριστιανικῶν στοιχείων, ὧν ἀνεγνώριζε καὶ τὴν ὑπεροχὴν καὶ τὴν ἱκανότητα καὶ τὴν ἐργατικότητα.

Κατὰ γενικὸν κανόνα, σύμφωνον ἄλλως τε πρὸς τὰς ἀληθεῖς τοῦ Ἰσλὰμ ἀρχάς, ἐπιβάλλεται εἰς τοὺς πραγματικοὺς μουσουλμάνους νὰ σέβωνται τὴν κυριότητα τῶν εἰς τὰς ἄλλας ἐθνότητας ἀνηκόντων θρησκευτικῶν οἴκων, ἐφ' ὅσον αὗται δηλοῦσιν ὑποταγὴν πολιτικὴν πρὸς τὸν Σουλτᾶνον, τὸν καὶ ἀρχηγὸν τῆς μουσουλμανικῆς θρησκείας. Τὸ μισαλλάδοξον καὶ ὑλόφρον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ὁ Τοῦρκος ἐξέλαβεν ὡς διερμηνεῦον τὰς ἀρχὰς τῆς μουσουλμανικῆς πίστεως, κατακρίνουσι οἱ μὴ Τοῦρκοι μουσουλμάνοι καθὼς καὶ οἱ μεμορφωμένοι ἐκ τῶν Τούρκων μουσουλμάνων, οἵτινες καὶ ἀγανακτοῦσι διὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάχρησιν τῆς θρησκείας των. Ἀλλ' ἐὰν ὁ Πορθητὴς παρεξέκλινε τοῦ κανόνος τούτου καὶ εἰς τέμενος μουσουλμανικὸν μετέτρεψε τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας, καὶ ὡς τοιοῦτο διατηρεῖται μέχρι σήμερον, εἰ καὶ κατὰ τὸ 1550 — 56 νέον ἀνεγέρθη

ἐπὶ τοῦ Σουλτάνου Σουλεϊμὰν τέμενος, τὸ Σουλεϊμανιέ, μὲ τὴν κατάδηλον πρόθεσιν νὰ χρησιμεύσῃ ὡς καθεδρικὸν τέμενος τοῦ τουρκικοῦ Καλιφάτου, τὸ γεγονὸς τοῦτο δὲν προῆλθεν ἐκ κατακτητικῆς ὑπεροφανείας, ἀλλ' ἔχει βαθυτέρας τὰς ρίζας καὶ σοβαρώτατα τὰ αἴτια. Καὶ πράγματι. Ὑπῆρχε πραγματικὴ ἀνάγκη, ἀπὸ καθαρῶς μουσουλμανικῆς

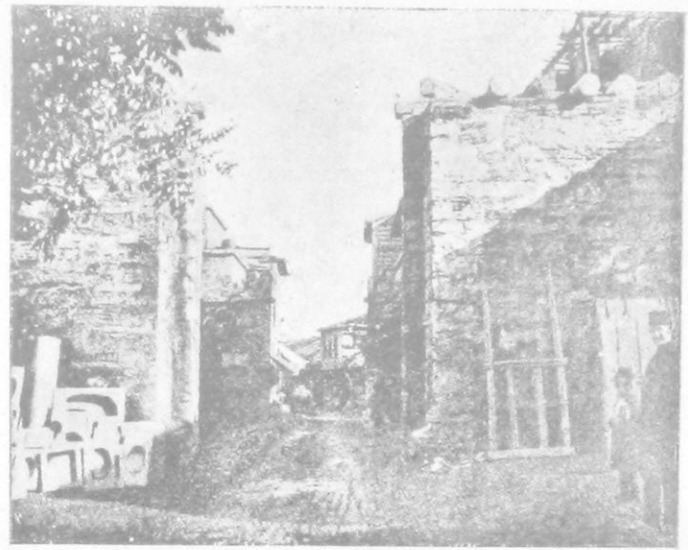

Πύλη Ρωμανοῦ (Τὸπ-καποῦ)

ἀπόψεως, διὰ τὸν Πατισὰχ τῶν πιστῶν, κυριαρχήσαντα ἀπὸ τοῦ 1517 τοῦ μεγαλειτέρου μέρους τοῦ μουσουλμανικοῦ κόσμου, ὑπὸ τὴν ἰδιότητα ἀντιπροσώπου τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἀρχηγοῦ πάσης θρησκευτικῆς καὶ κοσμικῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἐξουσίας, νὰ θωπεύσῃ τὰ ὄνειρα πάντων τῶν Μουσουλμάνων, ἵνα ἐπιτύχῃ καὶ τὴν ἑνότητα τοῦ Ἰσλαμισμοῦ περὶ τὴν πρωτεύουσαν τοῦ νέου κράτους. Ἡ μετα-

τροπὴ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας εἰς τέμενος αὐτοκρατορικόν, μέλλον νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἱερὸν προσκύνημα διὰ πάντας τοὺς μουσουλμάνους, οἵτινες βʼ ἀνεγνώριζον αὐτὸν ὡς ἀρχηγόν, ἐξυπηρέτει τὰ πανισλαμικὰ σχέδια τοῦ Κατακτητοῦ, ὅστις παρουσιάζετο πλέον, μετὰ τὴν καθυπόταξιν καὶ τοῦ κυριωτέρου τῆς χριστιανικῆς πίστεως μνημείου, ὡς ὁ μόνος νόμιμος διάδοχος καὶ κληρονόμος τῆς Μεγάλης ἐν Ἀνατολῇ ἑλληνικῆς καὶ χριστιανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ὁ ἀληθὴς κοσμοκράτωρ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ Ἁγία Σοφία ἦτο τὸ σύμβολον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ἦτο τότε ἡ κοσμοκράτωρ πολιτεία. Ὁ κατέχων ἄρα τὸ κυριώτατον ἱστορικὸν μνημεῖον τῆς πρωτευούσης τῆς αὐτοκρατορίας ταύτης ἠδύνατο νὰ κρατῇ ὑπόδουλον καὶ ὁλόκληρον τὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρον τὸν ἑλληνικὸν Χριστιανισμόν. Ἀλλʼ ὁ Πορθητής, ἀσιάτης πρὸ παντός, μικρὰν ἀπέδιδε σημασίαν εἰς τὴν δύναμιν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἰδέας. Περισσοτέραν σημασίαν, αὐτὸς καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες τὴν ἰδεολογίαν του, ἀπέδιδον εἰς τὸ ζήτημα τῆς ὑλικῆς βίας, ἐφόσον δὲ ἠδύνατο διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου νὰ κυριαρχῇ τῶν κατακτηθέντων λαῶν ἐθεώρει ὅτι ἐπέτυχε πλήρως τοῦ ἀντικειμενικοῦ του σκοποῦ, τοῦ μόνου αἰσθητοῦ, ὡς προσπίπτοντος ἀμεσώτερον εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ λαοῦ του, σκοποῦ. Δὲν ἠδύνατο ὅμως νὰ ἐννοήσῃ ὅτι τὸ γεγονὸς μόνον τῆς ὑποδουλώσεως καὶ τῆς βεβηλώσεως τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἐχούσης διὰ τὸν ἑλληνικὸν Χριστιανισμὸν μεγαλειτέραν σημασίαν ἀφʼ ὅσην ἔχει ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Πέτρου διὰ τὸ Βατικανὸν καὶ διὰ τοὺς Καθολικοὺς καὶ τὸ Γουεστμίνστερ Ἄμπεϋ ἢ ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Παύλου διὰ τοὺς Ἀγγλοσάξωνας καὶ τοὺς Διαμαρτυρομένους, θὰ ἤρκει ἡμέραν τινά, ὅπως ἐξεγείρῃ τὸν κα-

τακτηθέντα, ταπεινωθέντα καὶ ἐξευτελισθέντα ἑλληνοχριστιανικὸν κόσμον πρὸς ἐκδίκησιν καὶ διεκδίκησιν τῆς πατρικῆς του κληρονομίας, ἧς ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας ἀποτελεῖ τὸ πολυτιμότατον κόσμημα.

Ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας μετετράπη εἰς τέμενος, ἀφοῦ ἀπεγυμνώθη τῶν εἰκόνων καὶ τῶν ἄλλων πολυτίμων ἱερῶν σκευῶν καὶ ἐξαρτημάτων, προστεθέντων ἀργότερον, κατόπιν χονδροειδῶν μετατροπῶν καὶ ἀδεξίων μεταρρυθμίσεων, ἵνα προσαρμοσθῶσι πρὸς τὰς νέας ἀνάγκας τοῦ Ναοῦ, τεσσάρων μιναρέδων, διότι πάντα τὰ μεγάλα τῶν Μουσουλμάνων τεμένη φέρουσι τέσσαρας ὑπαιθρίους καὶ πανυψήλους ἄμβωνας, ἐπέχοντας θέσιν κωδωνοστασίων, ἀφʼ ὧν δὲ ὁ μουεζζίνης καλεῖ τοὺς πιστοὺς πρὸς προσευχὴν πεντάκις τῆς ἡμέρας μετὰ προηγούμενον καθαρισμὸν χειρῶν καὶ ποδῶν. Μόνον τὸ κατʼ ἀπομίμησιν καὶ πιστὴν ἀντιγραφὴν τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐπὶ τοῦ Σουλτάνου Ἀχμὲτ κτισθὲν μέγα τέμενος Ἀχμεδιὲ ἐκτίσθη τῷ 1608 μὲ ἓξ μιναρέδες, ἀλλὰ ταχύτατα προσετέθη καὶ ἕβδομος, διότι ἡ κοινὴ γνώμη δὲν ἠνείχετο νὰ ἔχῃ τὸ τέμενος ἓξ μιναρέδες, προνόμιον ἀποκλειστικὸν τοῦ ἐν Μέκκᾳ Οἴκου τοῦ Θεοῦ (Μπαϊτουλλάχ.)

V. ΚΟΣΜΟΣ ΚΑΙ ΥΠΟΚΟΣΜΟΣ

Τὴν ἐπιοῦσαν τοῦ τριημέρου χρονικοῦ διαστήματος, καθ' ὅ ὁ Πορθητὴς πρὸς ἱκανοποίησιν καὶ πρὸς κορεσμὸν τῶν παθῶν τῶν θρησκολήπτων στιφῶν του, ἐπέτρεψε σφαγάς, διαρπαγίας καὶ λεηλασίας, ἐπεκταθείσας καὶ ἐν αὐτῷ τῷ μεγάλῳ Ναῷ, εἰς ὃν εἶχον καταφύγει πλῆθος Χριστιανῶν ἐπὶ τῇ προόψει ὅτι ὁ Κατακτητὴς θὰ ἐσέβετο τὴν ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων ἰσχύουσαν περὶ τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ ὡς ἀσύλου διάταξιν, νέα ὅλως προέβαλε κατάστασις πραγμάτων, σχέσιν ἔχουσα πρὸς τὴν διαφορὰν τῆς θρησκείας, τῆς γλώσσης, τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων, τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀναπτύξεως καὶ μορφώσεως καὶ τῆς νοοτροπίας ἐν γένει μεταξὺ τῶν βίᾳ ἐπιβληθέντων μουσουλμάνων κατακτητῶν καὶ τῶν εἰς τὴν ὑλικὴν βίαν ὑποταγέντων χριστιανικῶν πληθυσμῶν. Τὸ θεοκρατικὸν πολίτευμα, οὗτινος ἀρχηγὸς αὐτοδικαίως προέβαλεν ὁ συνενῶν τὴν θρησκευτικὴν καὶ κοσμικὴν ἐξουσίαν Σουλτᾶνος Μωάμεθ ὁ Β΄, ἀλλόθρησκος ἡγεμὼν διὰ τὸν γηγενῆ πληθυσμόν, ὑποβαλλόμενον ἐν αὐτῷ τῷ πατρίῳ του ἐδάφει εἰς τὸν χειρότερον καὶ ταπεινωτικώτερον ζυγὸν δουλείας, θεσπίζεται ἐν ὅλαις αὐτοῦ ταῖς λεπτομερείας.

Εἶναι ἀνάγκη, ἵνα κατανοηθῶσιν αἱ νέαι συνθῆκαι, ὑφ'

ἂς αἰφνιδίως εὑρέθησαν οἱ χριστιανικοὶ πληθυσμοὶ ἀπέναντι τοῦ Κατακτητοῦ, νὰ γνωρίζῃ τις ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ὀλίγα τινὰ περὶ Μουσουλμάνων καὶ μουσουλμανικῆς θρησκείας, ἅτινα δὲ ἀρυόμεθα ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἱεροῦ βιβλίου τοῦ Μωαμεθανισμοῦ, τοῦ Κορανίου, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἄλλο τι ἢ συλλογὴ ρητῶν τοῦ Προφήτου Μωάμεθ ἄνευ ὅμως συστηματικῆς τινος καταταξεως. Τὸ δογματικὸν μέρος στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ μονοθεϊσμοῦ, περιλαμβάνεται δὲ τὸ περὶ ὑπάρξεως ἑνὸς καὶ μόνου Θεοῦ δόγμα εἰς τὴν μίαν καὶ μόνην ρῆσιν, ἥτις εἶναι καὶ τὸ σύμβολον τῆς πίστεως τῶν Μουσουλμάνων: «Εἷς καὶ μόνος Θεὸς ὑπάρχει καὶ Προφήτης αὐτοῦ ὁ Μωάμεθ». Παραδέχεται τὸ ἱερὸν τῶν Μουσουλμάνων βιβλίον ὅτι ὁ Θεὸς ἀπεκαλύφθη κατὰ σειρὰν εἰς τοὺς Ἀβραάμ, Μωϋσῆν, Δαυῒδ καὶ Ἰησοῦν Χριστόν, ὅτι πάντων τούτων τῶν Προφητῶν μέγιστος καὶ τελευταῖος εἶναι ὁ Μωάμεθ καὶ ὅτι κατόπιν τούτων οὐδεὶς Προφήτης ἀναμένεται. Συνεπῶς κατὰ τὴν διδασκαλίαν ταύτην πᾶς ὁ μὴ παραδεχόμενος τὴν ἰδιότητα ταύτην τοῦ Προφήτου, ὡς ἀποκαλύψαντος καὶ χαρίσαντος τῷ κόσμῳ τὸν ἀληθῆ θεῖον νόμον, δέον νὰ καταπολεμῆται πάσῃ δυνάμει ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τῆς ἀληθοῦς Πίστεως, ἤτοι τῶν Μωαμεθανῶν. Καὶ παραδέχεται μὲν τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ὡς προφήτην, ἀποκαλύψαντα τὸν θεῖον νόμον, ἀλλ᾽ ἀρνεῖται εἰς Αὐτὸν θείαν ἰδιότητα καὶ δύναμιν, ὡς ἀρνεῖται καὶ τὴν τελειότητα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἣν ἦλθε νὰ συμπληρώσῃ ὁ Μωάμεθ, εἰς ὃν ἀπεκαλύφθη πλήρως ἡ θεία βούλησις. Ἐκτὸς τοῦ δογματικοῦ τούτου μέρους αἱ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν λατρείαν ἀναγόμεναι διατάξεις ἐπιβάλλουσιν εἰς τοὺς πιστοὺς ὀπαδοὺς τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας τὴν προσευχήν, πεντάκις τῆς ἡμέρας ἐπαναλαμβανομένην, τὴν νηστείαν καθ᾽ ὅλον τὸν μῆνα τοῦ Ραμαζανίου, τὴν ἐλεημοσύνην, τὴν ἅπαξ τοὐλάχιστον τοῦ βίου ἀποδημίαν τῶν Μουσουλμάνων εἰς

Μέκκαν χάριν προσκυνήσεως τοῦ τάφου τοῦ Προφήτου καὶ ἄλλας τινὰς δευτερευούσης φύσεως ἀπαγορεύσεις, ἀφορώσας τὴν χρῆσιν οἴνου καὶ χοιρείου κρέατος. Ὡς βλέπει ὁ ἀναγνώστης αἱ βάσεις τῆς μουσουλμανικῆς πίστεως δὲν ἀπομακρύνονται ἀπὸ τῶν γενικῶν γραμμῶν πάσης μονοθεϊκῆς

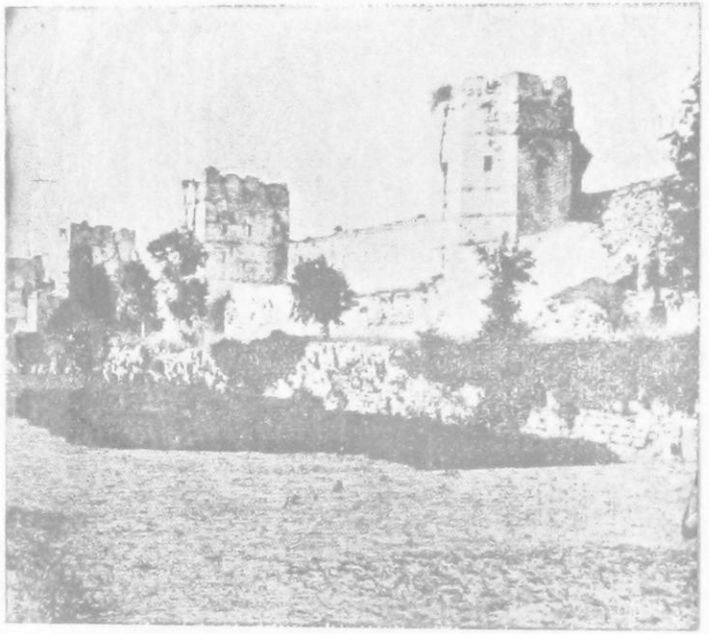

Τείχη μεταξὺ τῶν Πυλῶν Ἀδριανοῦ καὶ Ρωμανοῦ

θρησκείας. Ἐὰν ἐδέησε νὰ ἐπιβληθῶσι καὶ διατάξεις τινὲς ὑλιστικωτέρας φύσεως, πρὸς δὲ καὶ διατάξεις συγχωροῦσαι τὴν χρῆσιν βιαίων μέσων πρὸς διάδοσιν τῆς μουσουλμανικῆς πίστεως καὶ ἀναγνωρίζουσαι καὶ καθιεροῦσαι διακρίσεις μεταξὺ προνομιούχου θέσεως τῶν πιστῶν Μουσουλμάνων καὶ

μειονεκτικῆς θέσεως παντὸς μὴ πιστεύσαντος εἰς τὸν Μωάμεθ ἀπίστου, τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ Προφήτης, ἔχων ὑπ' ὄψει ἀσιατικοὺς λαοὺς καὶ ἀμαθεῖς πληθυσμούς, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιβληθῇ ἄλλως ἐπὶ τῆς ψυχῆς τῶν μόνον τὴν ὑλικὴν βίαν καὶ τὰς ὑλικὰς ἀπολαύσεις ἐν τῷ παρόντι καὶ τῷ μέλλοντι κόσμῳ δυναμένων ν' ἀντιληφθῶσιν. Τὸ αὐτὸ λεκτέον καὶ διὰ τὰ διὰ τῆς θρησκείας ἐπιβληθέντα ὑγιεινὰ παραγγέλματα, τὰ ὁποῖα οὐδεμία ἄλλη ἐπιστημονικὴ διδασκαλία θὰ ἠδύνατο νὰ καταστήσῃ σεβαστά.

Μετὰ τὰ ὀλίγα ταῦτα κατανοεῖ τις βεβαίως τὴν θέσιν τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν τὴν ἐπιοῦσαν τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς ὑποδουλώσεως τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας, μετὰ τῆς ἱστορίας τῆς ὁποίας στενώτατα συνδέεται ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, λαοῦ ἰδεολόγου, εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ὁποίου τὰ ὡραιότερα τῶν ἰδεωδῶν καὶ τὰς γλυκυτέρας τῶν παραδόσεων ἔθαψε προσωρινῶς τὸ ξίφος τοῦ Κατακτητοῦ κατὰ τὴν ἁλησμόνητον 29 Μαΐου 1453.

Ὑποταγέντες, ἐξευτελισθέντες, ταπεινωθέντες, περιφρονηθέντες οἱ γηγενεῖς χριστιανικοὶ πληθυσμοὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς καταλυθείσης βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἧς τὰ σύνορα ἀπελπιστικῶς εἶχον σμικρυνθῆ κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα, περιῆλθον εἰς κατάστασιν εἱλώτων, ζώντων, κατ' ἀνοχὴν καὶ συγκατάβασιν τοῦ ἀλλοθρήσκου κυριάρχου λαοῦ, εἰς βαθὺν καὶ ἀόρατον ***ὑπόκοσμον***, ἀφ' οὗ θὰ ἠδύναντο νὰ μεταπηδήσωσιν ὑπό τινας περιορισμοὺς εἰς τὸν ***κόσμον*** τῶν πανισχύρων αὐθεντῶν, ἀπαρνούμενοι τὴν ἰδίαν αὐτῶν θρησκείαν καὶ καταπροδίδοντες τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν συνείδησιν. Διότι ἀπὸ τῆς ἐπαύριον ἤδη τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ γηγενεῖς πληθυσμοὶ εὑρέθησαν εἰς ἀθεράπευτον μετὰ τῶν ἐπηλύδων ἀνταγωνισμὸν, ὡς ἐκ τῶν συνθηκῶν, ὑφ' ἃς διετέλουν, μὴ δυνάμενοι νὰ προσαρμοσθῶσιν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις νόθου καταστάσεως, καθ' ἣν ἐκυριάρχουν

οἱ ἥκιστα μεμορφωμένοι καὶ προόδου καὶ ἀναπτύξεως ἥκιστα ἐπιδεκτικοί, ἀποτελοῦντες τὸν ***κόσμον*** τῶν ἰσχυρῶν, τῶν δικαιουμένων ν' ἀναπνέωσιν ἐλευθέρως τὸν ἀέρα τῆς φύσεως, ἐκυριαρχοῦντο δὲ οἱ μᾶλλον προηγμένοι καὶ μεμορφωμένοι πρὸς δὲ καὶ προόδου καὶ ἀναπτύξεως τὰ μάλα ἐπιδεκτικοί, ἀποτελοῦντες τὸν ***ὑπόκοσμον τῶν ραγιάδων***, τῶν μὴ δικαιουμένων νὰ ζήσωσιν ἐλευθέρως καὶ νὰ ἀπολαύσωσι τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐλευθέρας ζωῆς, τῶν ἀποκλεισθέντων καὶ τῆς τιμῆς στρατολογίας καὶ τοῦ διορισμοῦ αὐτῶν εἰς κυβερνητικὰς θέσεις. Ὁ Τοῦρκος μόλις ἠνείχετο τὴν ὕπαρξιν τοῦ Χριστιανοῦ, μολονότι δὲ περιεφρόνει αὐτόν, ἐν τούτοις τὸν ἐφοβεῖτο, διότι ἐγνώριζε καλῶς ὅτι ἡ τουρκικὴ κυριαρχία θὰ ἦτο προσωρινὴ καὶ θὰ διήρκει ἐφ' ὅσον θὰ ἠδύνατο νὰ κρατῇ ὑπὸ τὸν ζυγὸν τὸν Ἕλληνα. Ὁ Ἕλλην τοὐναντίον ἠσθάνετο διὰ τὸν Τοῦρκον τὸ ἀσπονδότερον μῖσος, ὅπερ δύναται νὰ αἰσθανθῇ ἔν ἔθνος πρὸς ἄλλο καὶ τὰ συναισθήματα ταῦτα ὑπηγόρευον εἰς ἐκεῖνον ὄχι τόσον αἱ φρικιαστικαὶ ἀναμνήσεις τῶν διωγμῶν καὶ τῶν σφαγῶν, ἃς κατὰ περιόδους ὑφίστατο ἡ ἑλληνικὴ φυλή, ὅσον ἡ ταπείνωσις, ἣν ὑπέστη ἡ θρησκευτική του ἀξιοπρέπεια καὶ ὑπερηφάνεια διὰ τῆς εἰς τέμενος μετατροπῆς τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας.

Ἐὰν δ' ὁ Ἕλλην, ἐργατικὸς καὶ εὐφυὴς καὶ φιλοπρόοδος, κατώρθου καὶ ἐν τῷ ἀνίσῳ τούτῳ ἀγῶνι τῆς νόθου καταστάσεως νὰ ἐπιπλεύσῃ, νὰ ἴδῃ τὸν πλοῦτον αὐτοῦ αὐξάνοντα ἢ νὰ ἐγείρῃ πως ὑψηλότερον τὴν κεφαλὴν μὲ ὑποκώφους ἀξιώσεις ἰσονομουμένου πολίτου, πολλὰ μηχανευόμενος ἀπέφευγε νὰ καθιστᾷ ἀντιληπτὴν τὴν πραγματικὴν αὐτοῦ κατάστασιν, ἵνα ἀποφεύγῃ νέους διωγμούς, νέας διαρπαγὰς τῆς περιουσίας του καὶ νέας ταπεινώσεις ὁλοκλήρου τῆς φυλῆς του ἀπὸ μέρους τοῦ ἁρπακτικοῦ κυριάρχου στοιχείου. Διότι αὐτὸ τοὐλάχιστον διαπιστοῖ τις ἐκ τῆς μακρᾶς ἱστορίας τοῦ ἀλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ. Καὶ ἐνῷ ἡ αὐξη-

σις τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ἡ πρόοδος τῶν Ἑλλήνων καὶ ὁ τυχὸν πλουτισμὸς αὐτῶν διήγειρον τὴν ζηλοφθονίαν τῶν Τούρκων, προμηνύουσαν περίοδον διωγμῶν καὶ ταπεινώσεων καὶ διαρπαγῶν καὶ σφετερισμῶν ὑπὸ τὴν μᾶλλον ἀσήμαντον καὶ γελοίαν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δ' ἀβάσιμον, αἰτίασιν, ἡ τάσις ὅμως τοῦ Ἕλληνος ὅπως διεκδικήσῃ τὰ προαιώνια αὐτοῦ δίκαια ἐχαρακτηρίζετο πάντοτε ὡς πρᾶξις ἀντικειμένη πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ὑποτελείας καὶ ὡς τοιαύτη ἐτιμωρεῖτο διὰ θανατώσεως, ἐπεκτεινομένης πολλάκις ἐπὶ τῆς ὁλότητος τῆς φυλῆς τῶν χριστιανικῶν στοιχείων. Διότι τοιαύτη εἶναι ἡ νοοτροπία τῆς τουρκομουσουλμανικῆς φυλῆς. Ἀνέχεται, συμφώνως ἄλλως τε πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς ἰσλαμικῆς θρησκείας, τὸν Χριστιανὸν νὰ ζῇ ἐπὶ μουσουλμανικοῦ ἐδάφους τὴν ἀθλίαν τοῦ ραγιᾶ ζωήν, ἐφόσον τελεῖ εὐπειθῶς καὶ ἀγογγύστως τὸν φόρον τῆς ὑποτελείας καὶ ἐφόσον ἐκδηλοῖ τυφλὴν ὑποταγὴν τῷ κυριάρχῳ στοιχείῳ, ἀλλὰ δὲν ἀνέχεται αὐτὸν καὶ δὲν ἐπιτρέπει εἰς αὐτὸν νὰ ζήσῃ, ἐὰν ἐγείρῃ τὴν κεφαλήν, ἀξιῶν εἴτε ἰσονομίαν κατ' ἄτομα, εἴτε ἀνεξαρτησίαν κατὰ κοινότητας, εἴτε ἀποχωριστικὰ κινήματα κατ' ἐθνότητας. Τοῦτο θεωρεῖται ἔγκλημα ἐσχάτης προδοσίας, ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ραγιαδωσύνης, τιμωρούμενον δὲ διὰ τῆς ἐσχάτης τῶν ποινῶν. Τὰ δεινοπαθήματα τῶν χριστιανικῶν στοιχείων καὶ τὸ μαρτύριον τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε΄, ἀπαγχονισθέντος τὴν 10 Ἀπριλίου 1821 ἐν αὐτῷ τῷ περιβόλῳ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἀποτελοῦσι τὸ ἀψευδὲς τεκμήριον τῆς τοιαύτης διανοητικότητος τοῦ τουρκικοῦ λαοῦ, διὰ τὸν ὁποῖον οὐδεμίαν σημασίαν καὶ ἀξίαν εἶχε καὶ ἔχει ἢ δύναται νὰ ἔχῃ ἡ ζωὴ τοῦ Χριστιανοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁμιλοῦν περὶ αὐτῆς μετὰ περιφρονήσεως, ἥτις συγκινεῖ μὲν ἴσως τὸν ἀκροατήν, οὐδόλως ὅμως συγκινεῖ τὸν σφαγέα. Οὐδόλως λοιπὸν ἄπορον ἐὰν καὶ πάλιν, ἐπανερχομένης τυχὸν τῆς κυριαρχίας τοῦ τουρκι-

Ὁ τελευταῖος
Αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ο ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ

κοῦ στρατοῦ ἐπὶ τῶν προσκαίρως ἀπελευθερωθέντων, συνεπείᾳ τῆς τελευταίας ἑλληνικῆς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ στρατιωτικῆς κατοχῆς, ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, ἐπιδοθῶσιν οἱ Τοῦρκοι εἰς συστηματικὰς σφαγάς. Τὸ τοιοῦτον θὰ προὐκάλει μὲν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ τὸν χριστιανικὸν ἐν γένει κόσμον ὀδυνηροτάτην ἐντύπωσιν καὶ κατάπληξιν, θὰ ἄφηνεν ὅμως ἀσυγκίνητον τὴν δημοσίαν μουσουλμανικὴν γνώμην, ἥτις καὶ ἀπροκαλύπτως θὰ ἐπεδοκίμαζε τὴν τοιαύτην τιμωρίαν, ἀφοῦ εἶναι ἀπολύτως σύμφωνος πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς μουσουλμανικῆς πίστεως, ἀξιούσης νὰ θανατῶνται ὅσοι ἐκδηλοῦσιν τάσεις ἐξεγέρσεως κατὰ τοῦ κυριάρχου στοιχείου ἐπὶ μουσουλμανικοῦ ἐδάφους.

Εἶναι λοιπὸν σύμφωνος πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἰσλάμ, ὡς ἀντιλαμβάνεται αὐτὰς ὁ Τοῦρκος — ἐν ἀντιθέσει ἴσως πρὸς τοὺς Μουσουλμάνους τῶν ἄλλων ἐθνοτήτων, Ἄραβας καὶ Ἰνδοὺς ἐπὶ παραδείγματι, ἡ τοιαύτη περιφρόνησίς του πρὸς τὰ μὴ μουσουλμανικὰ στοιχεῖα, δι' ἃ δὲν δύναται ἐπίσης νὰ παραδεχθῇ ἴσα δικαιώματα πολιτικά, ἰσοπολιτείαν δηλ. καὶ ἰσονομίαν, ἐπὶ μουσουλμανικοῦ ἐδάφους καὶ πρὸς τὰ ὁποῖα δὲν δύναται νὰ ἐπιδείξῃ ἀνεκτικότητα πέραν ὡρισμένου σημείου. Διὰ τοῦτο καὶ οὐδέποτε αἱ συνταγματικαὶ ἐλευθερίαι δύνανται νὰ ἐμφυτευθῶσιν ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει τουρκομουσουλμανικὴ διοίκησις, νὰ εὐδοκιμήσῃ δὲ σοβαρῶς τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα ἐκεῖ ὅπου τὸ θεοκρατικὸν πολίτευμα, κατὰ τὸν νόμον τοῦ Ἰσλάμ, ἀποτελεῖ τὴν βάσιν πάσης διοικητικῆς καὶ πολιτικῆς ὀργανώσεως καὶ ἀναδιοργανώσεως. Καὶ ἐνῷ οἱ μεγάλοι λαϊκοὶ ὄγκοι τῶν Μουσουλμάνων προοδεύουσι καὶ εὐημεροῦσιν ὑπὸ χριστιανικὰς φιλοδικαίας καὶ φιλελευθέρας κυβερνήσεις, ὡς ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Ἰνδίαις καὶ ἀλλαχοῦ, οἱ Τουρκομουσουλμᾶνοι ἀπεδείχθησαν ἀνίκανοι ὄχι μόνον ἄλλους λαοὺς νὰ διοικήσωσι, κατὰ τὸ ἴδιον αὐτοῖς σύστημα, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ

νὰ αὐτοδιοικηθῶσιν. Οὐδόλως λοιπὸν ἄτοπον ἐὰν πᾶσαι αἱ πρὸς εἰσαγωγὴν τοῦ συνταγματικοῦ ἐν Τουρκίᾳ πολιτεύματος ἀπόπειραι Τούρκων καὶ Νεοτούρκων — ἐὰν εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῇ τις διαφορὰν διανοητικότητος μεταξὺ τῶν πρώτων καὶ τῶν δευτέρων — ἀπεδείχθησαν μάταιαι, φενάκη δέ, προοριζομένη νὰ ἀποπλανήσῃ τὴν κατὰ διαλείμματα ἀγανακτοῦσαν δημοσίαν εὐρωπαϊκὴν γνώμην διὰ τὰ δεινοπαθήματα, τὰς σφαγάς, τοὺς διωγμοὺς καὶ τὰς ἐκτοπίσεις τῶν χριστιανικῶν στοιχείων. Ἰσονομία καὶ ἰσοπολιτεία ἐπὶ μουσουλμανικοῦ ἐδάφους μεταξὺ Τουρκομουσουλμάνων καὶ μὴ μουσουλμανικῶν στοιχείων εἶναι κἄτι τι ἀκατανόητον διὰ τὴν τουρκομουσουλμανικὴν ψυχοδιανοητικότητα, ὅσοι δὲ ἐπίστευσαν εἰς τὸ δυνατὸν συνταγματοποιήσεως τῆς Τουρκίας — καὶ ἐπίστευσαν κατὰ περιόδους καὶ θὰ πιστεύσωσιν ἴσως καὶ εἰς τὸ μέλλον αἱ εὐρωπαϊκαὶ κυβερνήσεις ἐν τῇ ἀγνοίᾳ των -- ἀπέβησαν θύματα τῆς κουτοπονηρίας τῶν τουρκικῶν κυβερνήσεων, αἱ ὁποῖαι τόσον καλὰ γνωρίζουσι νὰ ψυχολογῶσι τὴν δημοσίαν εὐρωπαϊκὴν γνώμην καὶ νὰ μεταστρέφωσιν αὐτὴν πάντοτε, ρίπτουσαι ὡς δέλεαρ τῆς μετανοίας των διὰ τὰ δεινοπαθήματα τῶν μὴ μουσουλμανικῶν στοιχείων ἁδρὰς ὑποσχέσεις περὶ εἰσαγωγῆς τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος ἐν τῇ χώρᾳ των καὶ σοβαρὰς (;) ἐγγυήσεις περὶ τῆς ἀσφαλείας δῆθεν ἐκπληρώσεως τῶν ὑποσχέσεών των. Ἀλλ' οἱ καλῶς γνωρίζοντες τὴν τουρκομουσουλμανικὴν νοοτροπίαν, οἱ καλῶς σπουδάσαντες τὴν τουρκομουσουλμανικὴν ψυχήν, οἱ συμβιώσαντες μετὰ τῶν Τούρκων ἐπὶ αἰῶνας ὁλοκλήρους καὶ διαρκῶς μετ' αὐτῶν ἀναστραφέντες δὲν θὰ δυσκολευθῶσι νὰ διΐδωσι μειδίαμα εἰρωνείας καὶ σκέψεις ὀπισθοβουλίας ἐπὶ τοῦ προσώπου τῶν μεγαλοσχήμων ἀντιπροσώπων τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως εἰς τὰ διάφορα συνέδρια εἰρήνης, οἱ ὁποῖοι μετὰ πολλῆς προθυμίας ἀποθέτουσι τὰς ὑπογραφάς των κάτωθεν

παίσης ἐπισήμου διεθνοῦς πράξεως, ἵνα ἀποφύγωσι προσκαίρως μέγαν διαμελισμὸν τῆς Τουρκίας κατόπιν ἑκάστης πολεμικῆς περιόδου, ἥτις ἀπέληγε στερεοτύπως εἰς τὴν σμίκρυνσιν τοῦ ἐδάφους τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.

***

Δέον νὰ κατανοηθῇ παρὰ πάντων καὶ πρὸ παντὸς τῶν ἡμετέρων ὅτι ὁ Τοῦρκος οὐδέποτε, οὔτε μετὰ τὴν ἅλωσιν, οὔτε κατὰ τοὺς διαρρεύσαντες ἤδη τέσσαρας αἰῶνας, οὔτε κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, οὔτε κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν βαλκανικῶν πολέμων, ἀλλ' οὔτε καὶ μετὰ τὴν ἧτταν τῶν κεντρικῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, μεθ' ὧν συνεργάσθη καὶ ἡ Τουρκία διὰ τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς τοῦ πολιτισμοῦ, ἤλλαξε νοοτροπίαν. Εἶναι ὁ αὐτὸς πάντοτε τὸν νοῦν καὶ τὴν ψυχὴν ἀπαίσιος δώκτης παντὸς χριστιανικοῦ καὶ ἑλληνικοῦ, διότι αὐταὶ εἶναι καὶ αἱ πεποιθήσεις του, αἱ ἀπορρέουσαι ἀπ' αὐτὴν ταύτην τὴν θρησκευτικήν του διαπαιδαγώγησιν καὶ τὴν κοινωνικήν του ἀνάπτυξιν, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι ποτὲ δυνατὸν νὰ παραδεχθῶσιν ἀφομοίωσιν τοῦ κόσμου τῶν προνομοιούχων πολιτῶν, εἰς ὃν αὐτὸς ἀνήκει, κατακτητικῷ δικαιώματι, πρὸς τὴν τοῦ ὑποκόσμου τῶν ***ραγιάδων*** (*), ἐν ᾧ ἀρέσκεται νὰ βλέπῃ σύροντας τὴν ἀθλιότητά των τοὺς ὑποταγέντας λαούς, προοριζομένους πάντοτε νὰ ἐργάζωνται αὐτοί, ἵνα ζῶσιν ἐν χλιδῇ καὶ εὐμαρείᾳ ἐκ τοῦ ἱδρῶτος τῶν Χριστιανῶν ἐκεῖνοι.

Τὸ ἐγκαινισθὲν λοιπόν, ἅμα τῇ ἁλώσει καὶ μετ' αὐτήν, σύστημα διοικήσεως τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πληθυσμοῦ στη-

(*) ***Ραγιᾶ*** σημαίνει εἰς τὴν ἀραβικὴν γλῶσσαν ἀγέλη κτηνῶν, ***κιαφίρ*** δὲ σημαίνει ἄπιστος. Εἰς τὰς δύο ταύτας λέξεις περιλαμβάνεται ἡ ἰδέα, τὴν ὁποίαν ἔχουσι περὶ τῶν μὴ μουσουλμανικῶν στοιχείων οἱ Τουρκομουσουλμάνοι.

ρίζεται ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθεισῶν ἀρχῶν. Ὁ Τοῦρκος περιφρόνει καὶ ἀπειχθάνετο τὸν ὑπάκοσμον τῶν ὑποτελῶν, εἰς τὸν ὁποῖον οὐδεμίαν οὐδέποτε ἠδύνατο νὰ ἀναγνωρίσῃ χάριν. Ὁ Χριστιανὸς ὤφειλε διαρκῶς νὰ ὑποκύπτῃ, νὰ ἐργάζηται δι' αὐτὸν, νὰ τὸν ὑπηρετῇ διαρκῶς, νὰ φορολογῆται δ' ἀεννάως ἐπισήμως καὶ ἀνεπισήμως, λογικῶς καὶ παραλόγως, ἀναλογικῶς καὶ δυσαναλόγως, τὰ δεινοπαθήματά του δὲ ταῦτα καὶ τὴν ἀφόρητον αὐτοῦ κατάστασιν ὤφειλε νὰ γνωρίζῃ μόνος αὐτός. Ἀλλοίμονον ἐὰν ἐπεχείρει νὰ ὑποβάλῃ ἔγγραφον ἀφήγησιν περὶ τῆς ἐν γένει πολιτικῆς, κοινωνικῆς καὶ βιοτικῆς καταστάσεώς του. Ἐπὶ ἁπλῇ ὑποψίᾳ ἐθανατοῦτο, ἀφοῦ αὐτὴ ἡ μεγίστη τῶν ποινῶν ἐπεβλήθη εἰς τὸν διαδεχθέντα τὸν πρῶτον μετὰ τὴν ἅλωσιν Πατριάρχην Γεννάδιον τὸν Σχολάριον Ἰσίδωρον τὸν Β΄, διότι ἀντέστη οὗτος νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς Μουσουλμᾶνον τινὰ νὰ συζευχθῇ ὡς δευτέραν σύζυγον χριστιανὴν γυναῖκα, καὶ ἀφοῦ καὶ τὸν δι' ἀγχόνης θάνατον ἐπέβαλλον ἀρχομένου τοῦ 20οῦ αἰῶνος καὶ ἐντὸς τῶν Πατριαρχείων εἰς τὸν ἐθνομάρτυρα Πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε΄, εἰς μνήμην ἀγήρω τοῦ Ὁποίου παρέμεινεν ἔκτοτε καὶ παραμένει ἕτι καὶ νῦν κλειστὴ ἡ Πύλη ἐκείνη τοῦ μεγάρου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἥτις συμβολίζει τὸ δεύτερον τοῦτο μετὰ τὴν Ἁγίαν Σοφίαν προσκύνημα παντὸς Ὀρθοδόξου Ἕλληνος Χριστιανοῦ καὶ παντὸς ἰδεολόγου ἀνδρός, εἰς οἱανδήποτε καὶ ἂν ἀνήκῃ θρησκείαν καὶ ἐθνότητα.

Ὁ Χριστιανὸς δὲν ἐδικαιοῦτο νὰ ἐπιβῇ ἵππου, ἐὰν δ' ἐλάμβανεν ἐξαιρετικῶς τὴν πρὸς τοῦτο ἄδειαν ὤφειλε νὰ ἀφιππεύῃ ἅμα τῇ ἐμφανίσει τοῦ πρώτου τυχόντος ἀγᾶ. Ἐὰν ἐκάθητο εἰς δημόσιόν τι μέρος καὶ τυχὸν εἰσήρχετο εἰς αὐτὸ Τοῦρκος, ἐκεῖνος ὤφειλε σεβασμοῦ ἕνεκα νὰ ἐγερθῇ τῆς θέσεώς του καὶ νὰ ὑποκλιθῇ. Ἡ ἐνδυμασία του ὤφειλε νὰ ἔχῃ τοιοῦτον, σκοτεινὸν πάντοτε, χρῶμα, ὥστε εὐκόλως νὰ ἀνα-

γνωρίζηται ὅτι δὲν ἀνήκει εἰς τὴν τάξιν τῶν εὐτυχῶν θνητῶν, οὐδ' εἰς τὸν κόσμον τῶν αὐθεντῶν. Ἡ ὁπλοφορία ἀπηγορεύετο δι' αὐτόν, συστηματικῶς δὲ κατέβαλλε τὸν λεγόμενον κεφαλικὸν φόρον, τὸ περιβόητον καὶ ἀπαίσιον **χαράτσι**, ποσὸν πάντοτε μέγα, ἡ καταβολὴ τοῦ ὁποίου παρεῖχεν αὐτῷ τὸ δικαίωμα νὰ ἐξασφαλίζῃ τὴν κεφαλήν του κατὰ τὸ τρέχον φορολογικὸν ἔτος. Τυπτόμενος τυχὸν παρὰ Τούρκου ὤφειλε νὰ ὑποκύπτῃ ἄνευ μεμψιμοιρίας, ἄνευ ἀντιρρήσεως, ἄνευ διαμαρτυρίας. Ἐὰν ἐτόλμα ν' ἀποδώσῃ τὰ ἴσα, ἡ εἰς θάνατον καταδίκη ἦτο ἡ συνήθης ποινή. Χριστιανὸς δὲν ἠδύνατο νὰ ἐγκαλέσῃ εἰς δικαστήριον Τούρκων, οὐδὲ νὰ προβῇ εἰς οἱανδήποτε κατ' αὐτοῦ κατάθεσιν, ἐὰν δὲ τυχὸν διεπράττετο ἀδίκημά τι κατὰ Χριστιανοῦ, μόνον αἱ μαρτυρικαὶ καταθέσεις τῶν Μουσουλμάνων ἐλαμβάνοντο ὑπ' ὄψει καὶ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν ἐξεδίδετο ἡ δικαστικὴ ἀπόφασις. Ἐάν ποτε διήρχετο πρὸ τῆς Ἁγίας Σοφίας Χριστιανός, ὤφειλε νὰ εὑρίσκηται εἰς σεβαστὴν ἀπὸ τοῦ περιβόλου τοῦ ὡραίου Ναοῦ ἀπόστασιν, διότι καὶ ἡ σκιὰ τοῦ ἁπίστου δὲν ὤφειλε νὰ προσπίπτῃ ἐπὶ τοῦ ἐξισλαμισθέντος μνημείου. Ἡ βεβήλωσις αὕτη συνεπήγετο τὴν θανατικὴν ἐκτέλεσιν. Ἄλλως τε ὁ Ἕλλην καὶ Χριστιανὸς εὑρίσκετο πάντοτε εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ Τούρκου, ἡ δὲ ζωὴ αὐτοῦ εἶχε τόσῳ μικρὰν δι' αὐτὸν ἀξίαν, ὥστε νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἰδιοτροπίαν, τὸν φανατισμόν, τὸ μῖσος καὶ τὴν στιγμιαίαν ἀγρίαν ἔμπνευσιν τοῦ πρώτου τυχόντος πιστοῦ ὀπαδοῦ τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας. Ὁ Μουσουλμᾶνος πρὸς Μουσουλμᾶνον εὑρίσκεται ἐν εἰρήνῃ, ἀνταλλασσομένου πάντοτε τοῦ τυπικοῦ ἐκείνου χαιρετισμοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν ἦτο ἐν χρήσει διὰ τὰς μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων κοινωνικὰς σχέσεις: «Σελὰμ ἀλέϊκουμ» (εἰρήνη ὑμῖν), εἰς ὃν δ' ὁ ἄλλος Μουσουλμᾶνος ἀπήντα: «Ἀλέϊκουμ ἐσσελὰμ» (ὑμῖν εἰρήνη). Ἦτο ὁ καθαρῶς μουσουλμανικὸς χαιρετισμὸς τοῦ κόσμου τῶν ἰσχυρῶν, ὅστις δὲν ἤρμο-

ζεν εἰς τὸν ὑπόκοσμον τῶν Χριστιανῶν, μεθ᾽ ὧν δὲν ἠδύνατο ὁ Τουρκομουσουλμᾶνος διὰ λόγους εὐνοήτους νὰ εὑρίσκηται ἐν εἰρήνῃ, λόγῳ καὶ ἔργῳ.

Ὁ Τοῦρκος ὅθεν, ἀνατολίτης πρὸ παντός, μουσουλμᾶνος ἐπὶ πλέον τὸ θρήσκευμα, ὡς ἐπὶ τὰ πολλὰ δ᾽ ἀμόρφωτος καὶ ἀπαίδευτος, μὴ τυχὼν κλασικῆς παιδείας οὐδὲ εἰς τὸν κόσμον τῶν ἰδεολόγων ἀνήκων, δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἢ ἀνατολικὰς καὶ τὰς ἀντιλήψεις, διὰ τὴν ἀνατολικὴν δ᾽ ἀντίληψιν μία καὶ μόνη δύναμις εἶναι ἱκανὴ νὰ συνδέσῃ καὶ νὰ συγκρατήσῃ τὸν σχηματισμὸν μιᾶς κοινότητος, ἡ θρησκεία. Ἀπαξιοῖ καὶ τῆς ἐλαχίστης προσοχῆς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον παρ᾽ ἡμῖν ἀποδίδει ἡ ἔννοια τῆς ἐθνότητος, διότι παρὰ τῇ ἀντιλήψει του τὸ αἷμα, ἡ γλῶσσα, τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα, ἡ πατρὶς τέλος εἶναι μὲν ἱκανὰ νὰ συγκρατῶσι τοὺς ἀνθρώπους ἡνωμένους καὶ διωργανωμένους πρὸς κοινότητας, ἀλλ᾽ ὅρος ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἔμπρακτον συμβίωσιν εἶναι ἡ θρησκεία. Διὰ τοῦτο δὲ κατὰ τὰ πρῶτα τοὐλάχιστον ἔτη μετὰ τὴν ἅλωσιν, μὴ λαμβάνων ὑπ᾽ ὄψει ἐθνότητας, ἐθεώρει πάντα τὰ ἔθνη τῶν ραγιάδων ὡς συγχεόμενα εἰς τὴν κοινὴν συνομοταξίαν τῶν συγκροτούντων τὸν ὑπόκοσμον τῶν ὑποτελῶν Ἑλλήνων, τὸν δὲ πνευματικὸν αὐτῶν ἀρχηγόν, τὸν Πατριάρχην τῶν Ρωμαίων (ρούμ), ὡς ἀντιπροσωπεύοντα συλλήβδην καὶ ἀθρόας πάσας τὰς ἄλλας ἐθνότητας, μηδ᾽ αὐτῆς τῆς ἰουδαϊκῆς ἐξαιρουμένης. Διὰ τοῦτο καὶ μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν,— καὶ τὸ σύστημα τοῦτο διετηρήθη μέχρι τῆς ἀνακωχῆς τοῦ 1918 — εἰ καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ἀνεγνωρίσθησαν ἀρχηγοὶ τῶν Ἀρμενίων, τῶν Ἀρμενοκαθολικῶν, τῶν Ἰουδαίων, τῶν Συροχαλδαίων καὶ τῶν λοιπῶν, ὁ Οἰκουμενικὸς ὅμως Πατριάρχης (τῶν Ρωμαίων) ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ ἀρχηγὸς ὅλων τῶν μὴ μουσουλμανικῶν ἐθνοτήτων, διότι ὅλαι ὁμοῦ ἀπεκαλοῦντο **ρουμ** (ἐκ τοῦ ἐπικρατεστέρου στοιχείου), ὁ δ᾽ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ἡγεῖτο τῶν ἄλλων πνευματικῶν ἀρχηγῶν

ΤΑ ΤΕΙΧΗ ΤΗΣ ΚΩΝ]ΠΟΛΕΩΣ

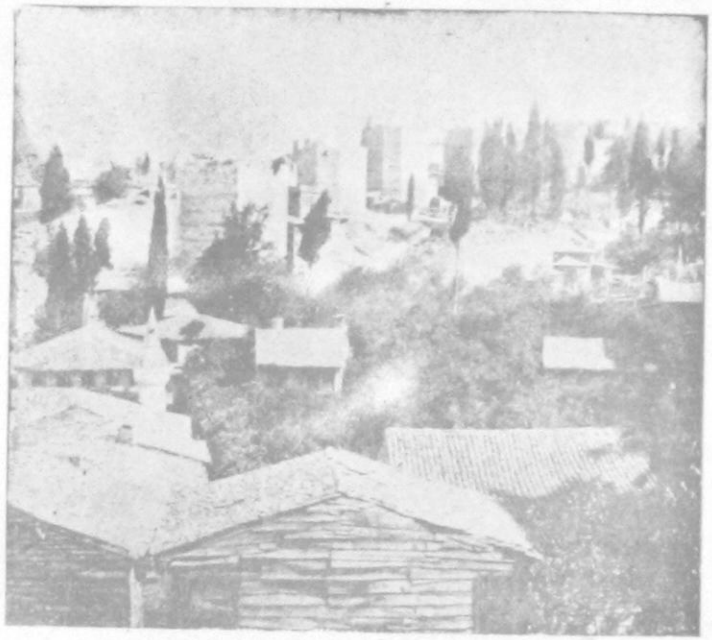

Τὸ Κυνήγιον (Ἀϊβὰν-σεράϊ)

ὅταν ἐν σώματι οὗτοι προσήρχοντο εἰς τὰ ἀνάκτορα πρὸς ὑποβολὴν τῆς διαβεβαιώσεως τῆς ὑποταγῆς ἅμα τῇ ἀναρρήσει νέου Σουλτάνου καὶ Καλίφου ἢ πρὸς ὑποβολὴν τῶν τυπικῶν **συγχαρητηρίων** εὐχῶν ἐπὶ ταῖς μεγάλαις θρησκευτικαῖς ἑορταῖς τῶν **Τουρκομουσουλμάνων**. Τὴν διαβεβαίωσιν δὲ ταύτην τῆς ὑποταγῆς ἢ τὴν ὑποβολὴν **τῶν συγχαρητηρίων** εὐχῶν ἐδικαιοῦτο ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης νὰ ποιῆται εἰς γλῶσσαν ἑλληνικὴν, συμπαρισταμένου τοῦ Μ. Λογοθέτου, τοῦ ἀνωτάτου δηλ. Ὀφφικιαλίου τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς, οὗτινος ἓν τῶν σοβαρωτέρων ὑπουργημάτων ἦτο νὰ μεταφράζῃ εἰς τὴν τουρκικὴν γλῶσσαν τὰς προσφωνήσεις τοῦ Πατριάρχου πρὸς τὸν κυρίαρχον Σουλτᾶνον.

Ἀλλ' ἡ τοιαύτη, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῆς μουσουλμανικῆς ψυχῆς, ἔννοια τοῦ πνευματικοῦ τῶν ραγιάδων ἀρχηγοῦ συνεπήγετο κατ' ἀνάγκην καὶ τὴν ἀνάθεσιν εἰς αὐτὸν ὄχι μόνον πνευματικῆς ἐπ' αὐτῶν ἐξουσίας, ἀλλὰ καὶ ἐποπτευτικῆς ἐπὶ πασῶν τῶν ὀργανώσεων, αἵτινες συνεδέοντο πρὸς τὴν ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν γλώσσῃ, ὑπό τινας περιορισμούς, διαρκῶς περισφιγγομένους, ἐκπαίδευσιν καὶ τὴν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐλευθέραν ἐξάσκησιν τῆς θρησκείας. Τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην ἐθεώρουν ὡς ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὸν Σεϊχουλισλάμην, τοὺς δὲ ἀρχιεπισκόπους (μητροπολίτας) καὶ ἐπισκόπους πρὸς τοὺς ἀνωτέρους θρησκευτικοὺς τοῦ κράτους ὑπαλλήλους, τοὺς οὐλεμάδες. Μόνον ὁ Καλίφης, ἀντιπρόσωπος ὢν τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, συνδυάζει τὰ δύο ἀξιώματα, τὸ τῆς ἀπολύτου θρησκευτικῆς καὶ τὸ τῆς ἀπολύτου κοσμικῆς ἐξουσίας. Καὶ ἐνῷ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ὑπῆρχεν ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ ὁ Πατριάρχης, πρόσωπα δύο, ἔχοντα καταμεμερισμένας τὰς ἰδιότητας καὶ τὰς ἐξουσίας, ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Σουλτάνου, ὡς Καλίφου, ὑπῆρχε συνδυασμὸς καὶ συνταύτισις τῶν δύο ἀξιωμάτων καὶ τῶν δύο ἐξουσιῶν. Καῖσαρ καὶ Πάπας παρὰ τοῖς δυτικοῖς καὶ λατινικοῖς λαοῖς,

Αὐτοκράτωρ καὶ Πατριάρχης παρὰ τῷ βυζαντινῷ χριστιανικῷ λαῷ, Καλίφης μόνον παρὰ τῷ μουσουλμανικῷ, ὢν ταὐτοχρόνως καὶ ἀρχηγὸς τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας καὶ ἀρχηγός, ὡς ἄμεσος ἀντιπρόσωπος τοῦ Προφήτου ἐπὶ τῆς γῆς, τῆς θρησκευτικῆς.

***

Ὅταν ὁ Πορθητὴς Μωάμεθ ὁ Β΄ ἐπεκύρωσε τὴν ἐκλογὴν τοῦ Πατριάρχου Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου περιέβαλεν αὐτὸν μὲ ἡγεμονικὴν τρόπον τινὰ ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ραγιάδων ὄχι μόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀλλὰ καὶ ἁπάσης τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας. Ἀλλ' ὁ διορισμὸς οὗτος, οὗ τὴν σημασίαν δὲν ἠδυνήθη ν' ἀντιληφθῇ καλῶς ὁ Κατακτητής, ἐπέτρωτο νὰ ἔχῃ ἐκτάκτως σοβαρὰς διὰ τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ τὸν Χριστιανισμὸν ἐν γένει συνεπείας, ὧν ἡ εὐρύτης καὶ ἡ ἔκτασις διέφυγον πάντως τὴν ὀξυδέρκειαν τοῦ ὄντως ὀξυδερκοῦς ἐκείνου ἡγεμόνος. Τὸ νέον κράτος τοῦ Σουλτάνου ἐπεξετείνετο καὶ ἐπὶ τῆς βαλκανικῆς χερσονήσου, πάντες δὲ οἱ λαοί, οἱ κατοικοῦντες εἰς τὴν πολυκύμαντον καὶ ἐκτάκτως ταραχώδη μοῖραν ταύτην τῆς γῆς, Σέρβοι, Βούλγαροι, Ρουμᾶνοι, Οὔγγροι, Γιουγοσλαῦοι κτλ., Χριστιανικοὶ ὄντες, κατ' ἀνάγκην ὑπήχθησαν εἰς τὴν πνευματικὴν ἐξουσίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὑπάρξεως τῆς μεγάλης ἐν Ἀνατολῇ ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας ἦσαν τρόπον τινὰ ἀνεξάρτητοι πνευματικῶς, τυπικῶς μόνον καὶ κατ' ὄνομα συνδεόμεναι μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει θρησκευτικῆς τῶν Χριστιανῶν ἕδρας. Μετὰ τὴν ἅλωσιν ὅμως καὶ συμφώνως πρὸς τὴν νέαν κατάστασιν τῶν πραγμάτων καὶ πρὸ παντὸς συμφώνως πρὸς τὴν περὶ θρησκείας καὶ ἐθνοτήτων, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, ἀνατολικὴν ἀντίληψιν τῶν Τούρκων, ἐθεωροῦντο παρ' αὐτῶν ὡς Ἕλληνες, διὰ τὸν ἁπλούστατον λόγον διότι ἦσαν Ὀρθόδοξοι Χριστιανοὶ καὶ ὡς τοιοῦτοι ἐλογίζοντο ὡς ἐξαρτώμενοι ἀστι-

κῶς καὶ πνευματικῶς ἐκ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, οὗτινος τὸ κῦρος ἐπεξετάθη ἀργότερον καὶ ἐπὶ τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, Παλαιστίνῃ, Αἰγύπτῳ, Συρίᾳ χωρῶν, αἵτινες ὑπήχθησαν εἰς τὸ κράτος τοῦ Σουλτάνου καὶ Καλίφου. Τοιουτοτρόπως ὁ

ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΝ ΕΙΚΟΝΟΣ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΗΣ ΕΝ ΤΟΙΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΙΣ

Ὁ πρῶτος μετὰ τὴν ἅλωσιν Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης
ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ

Πατριάρχης προήχθη εἰς ἀρχηγὸν πασῶν τῶν ἐν διασπορᾷ καθ' ὅλον τὸ ὀθωμανικὸν κράτος εὑρισκομένων ὀρθοδόξων χριστιανικῶν κοινοτήτων, ἀδιαφόρως ἂν αὗται ἀνῆκον εἰς τὴν αὐτὴν ἐθνότητα.

Θὰ ἐξετάσωμεν ἐν τοῖς κατωτέρω τὰς φοβερὰς καὶ ἀνυπολογίστους συνεπείας τῆς καταστάσεως ταύτης καὶ τὴν ἐπί-

δρασιν, ἣν ἔσχεν ἐπὶ τῆς κατόπιν ἐξελίξεως **τῶν πολιτικῶν** γεγονότων καὶ τῆς τύχης τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἡ νέα αὕτη διάταξις τῶν πραγμάτων. Τό γε νῦν, μόνον ἓν καὶ κυριώτατον σημεῖον, ἐνδιαφέρον ἰδιαίτατα τὴν ἑλληνικὴν φυλήν, θὰ ἐξάρωμεν, τὸ γεγονὸς ὅτι πᾶσαι αἱ ἑλληνοχριστιανικαὶ ἰδίᾳ κοινότητες εὑρέθησαν συνηνωμέναι ἐν μιᾷ θρησκείᾳ, τῇ Ὀρθοδόξῳ Χριστιανικῇ, καὶ μιᾷ γλώσσῃ καὶ μιᾷ συνειδήσει ἐθνικῇ, τῇ ἑλληνικῇ, ὑπὸ τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην, ἕλληνα τὴν καταγωγὴν καὶ ἕλληνα τὴν συνείδησιν, ἀναγνωρισθέντα δὲ ὄχι μόνον ὡς πνευματικὸν τῶν Ρωμαίων ἀρχηγόν, ἀλλὰ καὶ ἐθνάρχην (μιλὲτ - μπασῆ). Ἀκριβῶς αἱ δύο αὗται ἰδιότητες τοῦ Πατριάρχου, ἀφ' ὧν ἠρύετο ὅλον τὸ κῦρός του, ἀπετέλεσαν τοὺς κυρίους ἄκμονας, ἐφ' ὧν ἐσφυρηλατήθη ὁ ἐθνικὸς χαρακτὴρ τοῦ ὑποδούλου Ἕλληνος καὶ ἐφ' ὧν ἐθραύσθησαν ἀργότερον, διὰ τῶν καταλλήλων κτυπημάτων ἐμπείρου σφύρας, ἣν ἐκτάκτως ἐπιτηδείως ἐχειρίσθησαν οἱ πνευματικοὶ ἡμῶν ἀρχηγοί, αἱ ἁλύσεις τῆς δουλείας μοῖρας τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Αἱ ἰδιότητες αὗται, αἱ μᾶλλον εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἰδεολογίας ἀνήκουσαι, τὴν σημασίαν δὲ τῶν ὁποίων δὲν ἠδυνήθη νὰ κατανοήσῃ τὸ ὑλόφρον πνεῦμα τοῦ Κατακτητοῦ καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, ἐπέτρεψαν εἰς τὸν ἁλύτρωτον Ἑλληνισμὸν νὰ μεταπηδήσῃ ἀπὸ τοῦ ταπεινωτικοῦ τῶν εἱλώτων ὑποκόσμου εἰς τὸν κόσμον τῶν ἀληθῶν διὰ τοῦ πνεύματος κατακτητῶν τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κυβερνητικοῦ συστήματος τοῦ ἀσιάτου ἐπιδρομέως καὶ νὰ προπαρασκευάσῃ βραδέως μὲν πλὴν ἀσφαλῶς τὸ ἔργον τῆς ἀντιδράσεως καὶ τῆς ἐθνεγέρσεως, ἐξ οὗ ἐπρόκειτο νὰ ἐπωφεληθῶσιν ἐπίσης, ἀκολουθοῦσαι τὸ παράδειγμα τοῦ ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς ἐλευθερίας πρωτοστατήσαντος ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἐν τῇ Βαλκανικῇ Χερσονήσῳ ὑπόδουλοι ἐπίσης χριστιανικαὶ ἐθνότητες, ἀποτινάξασαι ἀργότερον, ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην, τὸν ἀνυπόφορον τῆς

δουλείας ζυγόν. Καὶ ἐν τῇ κινήσει ταύτῃ τῆς ἀπελευθερώσεως πάσης φυλῆς, ἐχούσης ἐθνικὰ ἰδεώδη, ἐθνικὴν συνείδησιν καὶ ποιάν τινα μόρφωσιν, δέον νὰ διΐδῃ τις οὐχὶ τυχαῖα γεγονότα, ἀλλ' ἐπιβράβευσιν τῆς ἀναλλοιώτου καὶ αἰωνίας ἠθικῆς ἰδέας καὶ ἀρχῆς, ὅτι θᾶττον ἢ βράδιον πάντες οἱ ***ὑπόδουλοι λαοὶ θ' ἀπελευθερωθῶσιν*** ἡμέραν τινά, συμφώνως ἄλλως τε πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς καὶ τὴν ἀρχὴν τῶν δικαίων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν ἐθνῶν, ὅπως αὐτὰ μόνα κανονίζωσι τὴν τύχην των καὶ ἐκλέγωσι τὸ πολίτευμά των. Ἓν γεγονὸς ὅμως εἶναι ἄξιον ἐξάρσεως, γεγονὸς ἐξόχως τιμητικὸν διὰ τὴν ἑλληνικὴν φυλήν, ὅτι ἀφοῦ ἐν Εὐρώπῃ διὰ τῶν σοφῶν τοῦ Βυζαντίου διδασκάλων, πρωτοστατήσαντος τοῦ πολλοῦ Ψελλοῦ, κηρύξαντος τὴν διδασκαλίαν τοῦ Πλάτωνος, παρεσκεύασε τὴν ***Ἀναγέννησιν***, ἐφ' ἧς ἱδρύθη ὁ νεώτερος πολιτισμός, ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἔδωκε τὸ σύνθημα τῆς ἐξεγέρσεως κατὰ τοῦ δυνάστου, χαρίσασα εἰς πάντα τὰ ἔθνη τὰ ἀγαθὰ τῆς ἐλευθερίας. Ἰδοὺ τὸ μεγαλεῖον τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, μεγαλεῖον, τὸ ὁποῖον, ἐὰν ἀρνοῦνται τινὲς διὰ λόγους μίσους, δὲν ἀρνοῦνται ὅμως ἡ ἀψευδὴς ἱστορία καὶ πᾶς ὅστις γνωρίζει διὰ μέσου τῶν ξηρῶν γραμμῶν τῆς ἱστορίας νὰ φιλοσοφῇ ἐπὶ τῶν γεγονότων.

Ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ Λεξικοῦ Nouveau Larousse Illustré

VI. ΑΝΑΤΟΛΗ ΚΑΙ ΔΥΣΙΣ

Εἶναι ἱστορικῶς ἀναμφισβήτητον ὅτι αἱ λατινικαὶ τῆς Δύσεως φυλαί, αἱ διοργανώσασαι τὰς βδελυρὰς ἐκείνας κατὰ τὸν 11ον καὶ 13ον αἰῶνας κατὰ τοῦ Βυζαντίου σταυροφορίας, κατ᾽ ἐπίφασιν μὲν ὅπως ἀπελευθερώσωσι τοὺς Ἱεροὺς Τόπους, κατ᾽ οὐσίαν δ᾽ ὅπως πλήξωσι τὸν θεσμὸν τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ διαρπάσωσι τὸ Βυζάντιον καὶ τὰ ἐν τοῖς ἱεροῖς αὐτοῦ ναοῖς πλούσια καὶ ἀνεκτίμητα κειμήλια, ἐπετάχυναν τὴν πτῶσιν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἥτις ἀπετέλει τὸ φυσικὸν κατὰ τῶν ἀσιατῶν ἐπιδρομέων προπύργιον καὶ τὸν ἀρραγῆ τοῦ Χριστιανισμοῦ θώρακα κατὰ τῆς εἰς τὴν Δύσιν ἐπεκτάσεως τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας. «Θὰ ἦτο ἐνδιαφέρον, γράφει ὁ αἰδ. J. A. Douglas, νὰ ὑπολογίσῃ τις τί θὰ συνέβαινεν ἐὰν ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη δὲν ἐχρησιμοποίει τὰς Σταυροφορίας ὅπως δεσμεύσῃ καὶ ἀνακόψῃ τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν τῆς Ἀνατολῆς, ἐὰν ὁ αἰὼν τῆς προόδου καὶ τῶν φώτων ἐπήρχετο ἐνωρίτερον καὶ εἰς εὐρυτέραν κλίμακα εἰς τὴν ἐν τῇ βαρβαρότητι κατὰ τὸν μεσαίωνα βεβυθισμένην Δύσιν καὶ ἐὰν τέλος ὁ Ἰσλαμισμὸς ἐξηφανίζετο ἔκτοτε, ἡ δ᾽ ἀνθρωπότης ὅλη ἐπηυλογεῖτο ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μὲ τὴν εἰρηνικὴν ἐξέλιξιν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοῦ ἡνωμέ-

νου καὶ ἀπεράντου Χριστιανισμοῦ». Διότι οὐδένα ἱστορικὸν διαφεύγει τὸ γεγονὸς ὅτι ἐὰν ἡ μεγάλη ἐν Ἀνατολῇ ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία δὲν περιεσπᾶτο ὑπὸ τῶν Σταυροφοριῶν τῶν χριστιανικῶν λατινικῶν τῆς Δύσεως φυλῶν καὶ δὲν ἦτο ὑποχρεωμένη νὰ καταναλίσκηται καὶ νὰ κατατρίβηται εἰς ἀπόκρουσιν τῶν Σταυροφόρων πρὸς διάσωσιν τῶν κειμηλίων καὶ τοῦ γοήτρου τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ἀνατολῇ, βεβαίως ὁ νέος ἐξ Ἀσίας κίνδυνος, ὅστις ἀεὶ ἐπιφοβώτερος καθίστατο διὰ τῆς ἐνισχύσεως μὲν τοῦ φανατισμοῦ τῶν εἰς τὴν μουσουλμανικὴν θρησκείαν μυουμένων ἀσιατικῶν ὁρδῶν, διὰ τῆς προϊούσης δὲ ἐξασθενήσεως τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ κλονίσῃ τὰ στερρὰ θεμέλια τῆς μεγάλης καὶ ἰσχυρᾶς χριστιανικῆς ὀργανώσεως τῆς Ἀνατολῆς.

Ἐὰν Μωάμεθ ὁ Πορθητής, ἁλώσας τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐπὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας ἀντὶ τοῦ τιμίου Σταυροῦ ἐνέπηξε τὴν ἡμισέληνον —γεγονός, τὸ ὁποῖον συνετέλεσεν ἵνα ἀλλάξῃ καταπληκτικῶς τὸ πρόσωπον τῆς γῆς καὶ ἀναστείλῃ ἐπὶ αἰῶνας ὁλοκλήρους τὴν πρὸς τὰ πρόσω πρόοδον τῆς Δύσεως καὶ τοῦ κόσμου ὅλου — βεβαίως ἡ θλιβερὰ αὐτὴ τύχη τοῦ Βυζαντίου, ἐὰν ὠφείλετο εἰς τὰς ἀνοησίας καὶ ἀτασθαλίας τῶν ἡμετέρων, ἀλλ᾽ οὐχ᾽ ἧττον ὠφείλετο καὶ εἰς τὰς ραδιουργίας, ἀπληστίας καὶ ἀπροκαλύπτως ἐχθρικὰς διαθέσεις τῆς Δύσεως καὶ τῆς Παπικῆς Ἐκκλησίας. Καὶ κατ᾽ αὐτὰς ἔτι τὰς κρισιμωτάτας διὰ τὴν τύχην τοῦ Βυζαντίου στιγμάς, καθ᾽ ἃς ἠπειλεῖτο σοβαρῶς ἡ ἕδρα τῆς Ὀρθοδόξου Χριστιανικῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ καθ᾽ ἃς καὶ αὐταὶ αἱ πολιτεῖαι τῶν λατινικῶν λαῶν ἀπεφάσισαν ν᾽ ἀποστείλωσιν εἰς τὴν κινδυνεύουσαν αὐτοκρατορίαν μικρὰν βοήθειαν, ἡ Παπικὴ Ἐκκλησία ἐκώφευεν, ὡσανεί, ἐκ μίσους καὶ ἐκδικήσεως πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, ἀποποιουμένην ν᾽ ἀναγνωρίσῃ τὴν πνευματικὴν κυριαρχίαν τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκ-

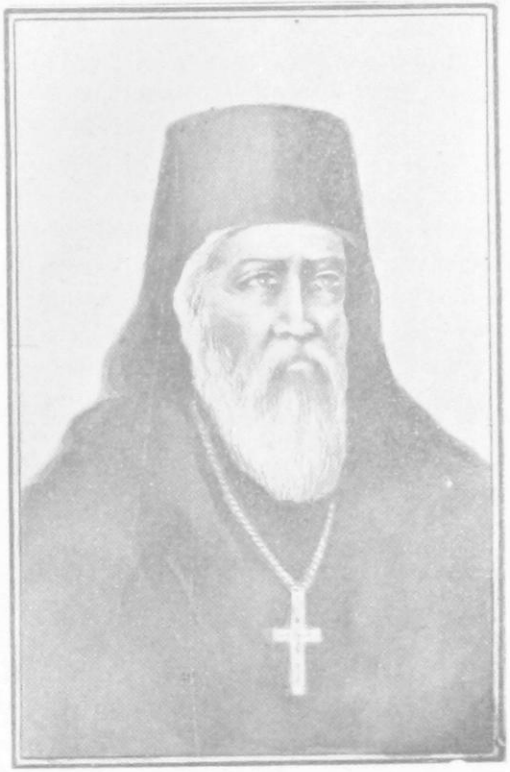

Ὁ Ἐθνομάρτυς ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο Ε΄

κλησίας, ἐπειθύμει τὴν καταστροφὴν τοῦ περικλεοῦς τούτου τῆς Ὀρθοδόξου Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας κέντρου, ἐν ᾧ οἱ μεγαλείτεροι καὶ ἀναμφισβητήτως οἱ περισσότεροι πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ θεολόγοι εἶδον τὸ φῶς καὶ ἐδίδαξαν τὰς ὑψηλὰς τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀληθείας, αὐτὰς τὰς ἀληθείας, αἵτινες διὰ πάντα πεπολιτισμένον λαὸν ἀπετέλεσαν τὰς βάσεις τῆς πολιτικῆς μορφώσεως, ἠθικῆς διαπαιδαγωγήσεως καὶ κοινωνικῆς εὐρωστίας.

Καὶ εἶχε δίκαιον ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία νὰ μὴ ἀνέχηται τὴν ὑπεροχὴν καὶ τὸ κῦρος καὶ τὸ γόητρον καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Διότι ὑπὸ τὴν αἰγῖδα αὐτῶν ὁ ἑλληνοχριστιανικὸς πολιτισμὸς ἀπέβη ὁ ἰσχυρισμὸς καὶ ὑγιὴς ἐκεῖνος ὀργανισμός, ὁ ὁποῖος μεγάλην ἐξήσκησεν ἀνὰ τὸν κόσμον ὅλον ἐπίδρασιν. Ἐκεῖ ὅπου ἔφθανεν ἡ ἐπιρροή του ἐπεκράτει φῶς, ἀντιθέτως δὲ ἐκεῖ ὅπου αὕτη ἔλειπεν ἐπεκράτει σκότος καὶ ἔρεβος πνευματικὸν καὶ κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν καὶ καλλιτεχνικόν. Καὶ ἐπειδὴ αἱ ἀδιόρθωτοι καλογηρικαὶ μικροφιλοτιμίαι καὶ ἀντιζηλίαι δὲν ἐπέτρεπον εἰς τὰς λατινικὰς τῆς Δύσεως φυλὰς ν᾽ ἀναγνωρίσωσι καὶ ἐμπράκτως τὴν ἀλήθειαν ταύτην, συστηματικὴ ἐκηρύχθη καὶ καταχθονία παρεσκευάσθη ἡ κατὰ τοῦ Βυζαντίου ἀντίδρασις, ἀκριβῶς ὡς συμβαίνει πάντοτε, καὶ σήμερον ἔτι, ὁσάκις ἡ ἀντίδρασις αὕτη ὡς βαθύτερα αἴτια ἔχει τὴν διαφορὰν τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ τὴν πενιχρότητα τῶν ἐπιχειρημάτων, ἅτινα διαθέτει ὁ ἀντιδρῶν, μὴ δυνάμενος νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ὑψηλὸν ἐπίπεδον, ἐφ᾽ οὗ ἵσταται, μέγας καὶ ἐπιβλητικός, ἐκεῖνος, καθ᾽ οὗ ἡ ἀντίδρασις στρέφεται.

Ἡ ἀντιζηλία αὕτη τῆς Παπικῆς Ἐκκλησίας ἐχρονολογεῖτο ἀπὸ πολλοῦ. Δὲν θὰ ἐνδιατρίψωμεν βεβαίως ἐνταῦθα εἰς τὰς διαφόρους φάσεις τοῦ ὅλου ζητήματος, διότι τὸ ἔργον ἡμῶν δὲν εἶναι κυρίως εἰπεῖν ἱστορικόν. Τοῦτο μόνον θὰ

ἐξάρωμεν, ὅτι, ἵνα χορηγηθῇ ἡ ἐκ τῆς χριστιανικῆς Δύσεως ἀναμενομένη πρὸς διάσωσιν τῆς κινδυνευούσης ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας σοβαρὰ καὶ ἀποτελεσματικὴ βοήθεια, ἔδει νὰ προηγηθῇ ἡ συγκατάθεσις τῆς παπικῆς ἕδρας, ἧς οἱ ὅροι, τραχεῖς καὶ ὑπερφίαλοι, συνεπῆγον, ἐν περιπτώσει ἀποδοχῆς πλήρη καὶ τελείαν ὑποταγὴν καὶ ταπείνωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην καὶ τὴν ἄνευ σχεδὸν ὅρων ὑπαγωγὴν τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας εἰς τὸν Καθολικισμόν. Καὶ προὐτίμησε συνεπῶς ἡ φιλότιμος καὶ ὑπερήφανος Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία τῆς Ἀνατολῆς, ἵνα σώσῃ τὰς ἱστορικὰς παραδόσεις της, τὴν ἑλληνικήν της συνείδησιν καὶ τὸν ἐθνικόν της ἀτομισμόν, νὰ πέσῃ ἐντίμως μαχομένη ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τοῦ Βυζαντίου, τῆς πρωτευούσης τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἀλλὰ καὶ ἕδρας τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, πρὸς τὰ ἄγρια ἐξ Ἀσίας στίφη καὶ νὰ ἴδῃ τὸν Σταυρὸν ἀντικαθιστάμενον ἐπὶ τῆς Ἁγίας Σοφίας ὑπὸ τῆς Ἡμισελήνου, παρὰ νὰ περιπλακῇ εἰς τὰ δίκτυα τῆς πλεκτάνης τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ***ὁπότε δὲν θὰ ὑπῆρχε σήμερον Ἑλληνισμὸς διεκδικῶν τὰ προαιώνια δίκαια τῆς φυλῆς του.*** Δὲν θέλω νὰ γενικεύσω τὸ ἀκόλουθον γεγονός, ἀλλ' εἶναι ἐκτὸς πάσης συζητήσεως σήμερον—καὶ τὸ ἀπέδειξαν ὁ τελευταῖος γενικὸς πόλεμος, εἰς ὃν περιεπλάκη κατ' ἀνάγκην καὶ ἡ Ἑλλάς, καὶ αἱ τελευταῖαι ἐθνικαί, πολιτικαὶ καὶ πολεμικαί μας περιπέτειαι— ὅτι ἀπροκαλύπτως ἐχθρικὴν στάσιν ἐπέδειξαν πρὸς τὰς δικαίας τῶν Ἑλλήνων διεκδικήσεις οἱ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ***γηγενεῖς*** καθολικοί, εἰς τὰς φλέβας τῶν ὁποίων ἀσφαλῶς ρέει ἑλληνικὸν αἷμα. Ἰδοὺ τί κατώρθωσεν ἡ Παπικὴ Ἐκκλησία, ἰδοὺ δὲ καὶ τί θὰ κατώρθωνεν ἐὰν οἱ ἰθύνοντες τότε τὰ τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ὑπετάσσοντο εἰς τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν. Ὁ Ἑλληνισμὸς θὰ διεφθείρετο, ἐὰν δὲν θὰ ἐξέλειπεν ὡς ἐθνικὴ συνείδησις παντελῶς.

*
* *

Εἶναι ἱστορικῶς ἀληθὲς ὅτι μικρὸν πρὸ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1438) ἡ λιποψυχία τῶν κυβερνητῶν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἤγαγε τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον εἰς Φλωρεντίαν, ἔνθα καὶ διαπραγματεύσεις διεξήχθησαν ἐξευτελιστικαί, ἀποσκοποῦσαι τὴν ἕνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν, Δυτικῆς καὶ Ἀνατολικῆς, τῆς δευτέρας ὑποτασσομένης εἰς τὴν πρώτην, ἀλλ' ἡ σύμβασις ἐκείνη οὐδέποτε ἐξετελέσθη, διότι σφοδρὰν εὗρε κατ' ἀρχὴν ἀντίδρασιν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ προδοτικὴ ἐκείνη πρᾶξις, εἰς ἣν προσεχώρησαν μὲν οἱ λεγόμενοι ***Ἑνωτικοί***, ἄνδρες διακρινόμενοι πράγματι ἐπὶ μεγάλῃ παιδείᾳ καὶ μορφώσει, καθ' ἧς ὅμως ἀναφανδὸν ἐκηρύχθησαν οἱ ***ἀνθενωτικοί***, μεταξὺ τῶν ὁποίων κατελέγετο καὶ ὁ κατόπιν ἀναγορευθείς, τῇ συγκαταθέσει καὶ ἀξιώσει τοῦ Κατακτητοῦ, Πατριάρχης Γεννάδιος ὁ Σχολάριος. Συνέπεια τῆς ἀπορρίψεως τῆς ἑνωτικῆς συμβάσεως ἦτο ἡ ἐγκατάλειψις τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας εἰς τὰς ἰδίας αὐτῆς δυνάμεις. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἔπεσεν ἡρωϊκώτατα ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς τιμῆς, ἀφοῦ ὅμως ἔρριψε καὶ τὴν τελευταίαν βολήν, ἣν διέθετεν, ὑπὸ τὰ ὄμματα τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης, χαιρεκάκως ἀγαλλομένης ἐπὶ τῇ πτώσει της καὶ ἐπὶ τῇ ἀναστολῇ τοῦ ἐκπολιτιστικοῦ ἔργου τῆς Μεγάλης ἐν Ἀνατολῇ Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ τελευταῖος Αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου, ἡρωϊκῶς πεσὼν ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν αὐτοῦ ἐπάλξεων, ἔσωσε τὴν τιμὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἐδόξασε τὸν Ἑλληνικὸν Χριστιανισμὸν ὅσον οὐδεὶς ἄλλος αὐτοκράτωρ. Εἰς τὴν ὑπέροχον ἀντίληψιν τοῦ καθήκοντος τοῦ τελευταίου Αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου, ὅστις ἠδύνατο, ἐὰν ἤθελε, νὰ συνθηκολογήσῃ μετὰ τῶν πολιορκούντων τὴν Πόλιν ἐπιδρομέων καὶ ν' ἀποσυρθῇ ἐν πάσῃ δόξῃ καὶ τιμῇ

εἰς Πελοπόννησον, ἀφοῦ τῷ προϋτάθησαν ὅροι συνθηκολογήσεως πολλῷ ἐντιμότεροι ἐκείνων, οἵτινες ἐπεβλήθησαν τελευταίως εἰς τὴν νικήτριαν Ἑλλάδα ἵνα ἐκκενώσῃ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, εἰς ἣν κατ' ἐντολὴν τῶν Μ. Δυνάμεων μετέβη, ὀφείλομεν τὸ ὄντως μέγα γεγονὸς τῆς ἀναγεννήσεως καὶ ἀναστάσεως τῆς φυλῆς μας, πρέπει δὲ νὰ εἴμεθα λίαν ὑπερήφανοι ὅτι προϋτίμησε, τιμῶν τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα, νὰ πέσῃ ἐντίμως παρὰ τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς ἰδέας τοῦ καθήκοντος προσενεγκὼν ἑαυτὸν καὶ τὴν βασιλικήν του πορφύραν ὁλοκαύτωμα καὶ ὅτι ἡ ὑπερμεγάλη φυσιογνωμία αὐτοῦ, μὲ τὰς γνωστὰς ἐξαιρετικὰς συνθήκας τῆς θυσίας της, κλείει μίαν μαύρην σελίδα τῆς ἱστορίας μας κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην καμπὴν τῆς ἐθνικῆς μας σταδιοδρομίας. Διότι ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἦσαν μεγάλα τὰ παραπτώματα τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ μεγάλαι αἱ ἀτασθαλίαι καὶ αἱ ἀνοησίαι τῶν ἡγεμόνων αὐτῆς, πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν, ὁ τελευταῖος τοῦ Βυζαντίου Αὐτοκράτωρ, ἀναλαβὼν συνολικῶς διὰ τῆς αὐτοθυσίας αὐτοῦ νὰ ἐξαγνίσῃ τὰς ἁμαρτίας τῶν προκατόχων του, ὑπῆρξε μέγας καὶ μεγάλη ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ οὐδέποτε ἴσως τόσον μεγάλη ὅσον κατὰ τὴν ἡμέραν πτώσεώς της, ὅτε ἐσβέσθη ἡ ἐπὶ τόσους αἰῶνας φωτίσασα ἀμαθῆ πλήθη μεγάλη καὶ τηλαυγὴς αὕτη ἑστία τῶν φώτων, ἀφοῦ ἀπέκρουσε νικηφόρως, διηνεκῶς πολεμοῦσα καὶ τὸν Χριστιανισμὸν καὶ τὸν πολιτισμὸν προασπίζουσα, Γότθους καὶ Οὔννους καὶ Ἀβάρους καὶ Σλαύους καὶ Βουλγάρους καὶ Πέρσας καὶ Ἄραβας καὶ Τούρκους καὶ — φρικτὸν εἰπεῖν — χριστιανοὺς Λατίνους!

Εἶναι λυπηρὸν ὅτι πᾶν ὅ,τι περὶ βυζαντινῆς ἱστορίας γνωρίζει ὁ πεπολιτισμένος κόσμος ὀφείλεται εἰς ἀλλογενεῖς καὶ ξένους ἱστοριογράφους καὶ συγγραφεῖς, οἵτινες πολλοὺς ἴσως λόγους εἶχον ὅπως πραγματευθῶσι τὰ περὶ τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας κατὰ τρόπον ἐὰν οὐχὶ ἀπολύτως

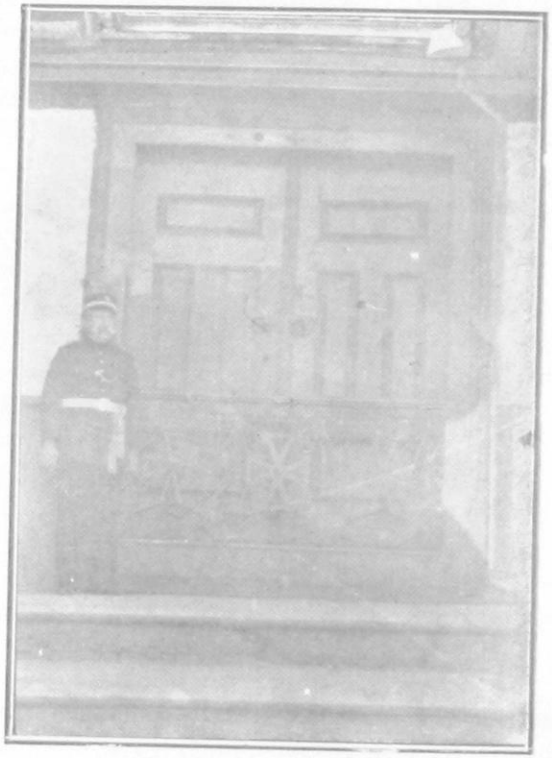

Ἡ κλειστὴ Πύλη τῶν Πατριαρχείων

κακόβουλον ἢ μισελληνικόν, πάντως ὅμως ἀντίθετον τῆς ἀληθείας καὶ τῆς πραγματικότητος. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος εἶναι ἴσως τὸ μόνον ἐν τῷ κόσμῳ, τὸ ὁποῖον ἀφῆκε τὴν ἱστορίαν του νὰ γραφῇ παρὰ ξένων. Ἐὰν δὲ τόσῳ πικροχόλως ἐγράφη, εἰς βαθμὸν μάλιστα νὰ χαρακτηρισθῇ ἡ ὑπέροχος εἰς μεγαλεῖον αὐτοκρατορία τῆς Ἀνατολῆς ὡς Bas Empire (Ποταπὸν ἢ εὐτελὲς κράτος) καὶ τόσον αὐστηρῶς κατεκρίθη ἡ δρᾶσις αὐτῆς, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ προμνησθὲν γεγονός. Εἶναι ἐν τούτοις λίαν παρήγορον ὅτι ἀπὸ πολλοῦ ἤδη ἤρχισε μεταστροφὴ σημαντικὴ εἰς τὸ πνεῦμα τῶν νεωτέρων συγγραφέων καὶ ἱστοριογράφων, οἱ ὁποῖοι ἐπὶ τῇ βάσει νεωτέρων πηγῶν, ὁσημέραι πολλαπλασιαζομένων, διαφορετικὴν ὅλως ἤρχισαν νὰ ἐκφέρωσι γνώμην περὶ τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ ν' ἀνομολογῶσιν ὅτι ὄχι μόνον ὁ κακεντρεχὴς χαρακτηρισμὸς περὶ «ποταποῦ κράτους» δέον νὰ διαγραφῇ ἐκ τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ 'περισσοτέρα τιμὴ ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος, τὸ ὁποῖον ἀναγνωρίζουν ὅτι ἦτο ἄξιον καλλιτέρας τύχης καὶ μεγαλειτέρας συμπαθείας.

***

Ἡ πτῶσις τοῦ Βυζαντίου καὶ ἡ ὑπαγωγὴ τῶν ἑλληνοχριστιανικῶν πληθυσμῶν εἰς ἀπόλυτον ἀλλόθρησκον καὶ ἀλλόφυλον ἀσιάτην μονάρχην, εἰς ὃν κατ' ἀνάγκην ὑπετάγη καὶ ὁ πνευματικὸς τῶν Χριστιανῶν ἀρχηγός, ἐδημιούργησαν τὸ ἀλύτρωτον τῶν Ἑλλήνων γένος, τὸν ***Ἀλύτρωτον Ἑλληνισμόν***, δι' ὃν παρεχωρήθησαν μέν, ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Πατριάρχου, προνομίαι τινὲς θρησκευτικῆς καὶ πνευματικῆς φύσεως, ἐλάχισται δὲ πολιτικῆς καὶ ἀστικῆς, ἀλλ' ὅστις δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε νὰ παρασκευάζεται ὅπως ἀποτινάξῃ ἡμέραν τινὰ τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας, διότι ἀπὸ τῆς ἐπιούσης ἤδη τῆς ἁλώσεως ἤρχισεν ἡ ἀντίδρασις, ὑπόκωφος μὲν κατ'

ἀρχὰς καὶ ἀσυστηματοποίητος καὶ καταμεμερισμένη, πλὴν διαρκὴς καὶ ἐπίμονος. Διότι καὶ εἷς καὶ μόνον Ἕλλην ἐὰν ἐπέζη μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οὐδέποτε καὶ οὗτος θὰ ἔπαυε νὰ ἀντιδρᾷ, οὐδὲ θ' ἀπέβαλλε τὴν ἐλπίδα νὰ ἴδῃ ἡμέραν τινὰ τὸν Σταυρὸν ἀναστηλούμενον καὶ πάλιν ἐπὶ τοῦ θρυλικοῦ θόλου τῆς μαρτυρικῆς Ἁγίας Σοφίας — διότι τοιαύτη ἦτο ἡ διαίσθησις καὶ ἡ πεποίθησις τοῦ προσωρινῶς πρὸ τῆς σπάθης τοῦ Κατακτητοῦ κλίναντος τὸ γόνυ Ἕλληνος.

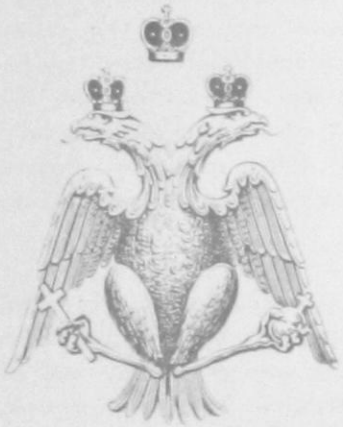

VII. ΣΤΑΥΡΟΣ ΚΑΙ ΗΜΙΣΕΛΗΝΟΣ

Εὐαγγέλιον καὶ Κοράνιον (*), τὰ δύο ἱερὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Μωάμεθ βιβλία, Σταυρὸς καὶ Ἡμισέληνος, τὰ δύο σύμβολα τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ Μωαμεθανισμοῦ, ἀπὸ τῆς ἐπιούσης ἤδη τῆς ἁλώσεως εὑρέθησαν εἰς διαρκῆ καὶ ἀνεπίδεκτον διορθώσεως ἀνταγωνισμόν.

(*) Τὸ ***Κοράνιον***, συλλογὴ 6000 ἢ κατ' ἄλλους 6329 ρητῶν τοῦ Προφήτου, ὑποδιαιρεῖται εἰς 114 κεφάλαια, περιλαμβάνει δὲ 77,637 λέξεις. Κατὰ τοὺς ἑρμηνευτὰς τοῦ ἱεροῦ τούτου βιβλίου τὸ Κοράνιον εἶναι σελὶς ἀποσπασθεῖσα ἐκ τοῦ Μεγάλου Βιβλίου τοῦ Θείου Νόμου, τοῦ φυλαττομένου ἐν τῷ Οὐρανῷ, καὶ ἀποσταλεῖσα εἰς τὸν κόσμον ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς ὁδηγὸς εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Κατὰ τὰ παρὰ τοῖς Μουσουλμάνοις παραδεδεγμένα κομιστὴς τοῦ Θείου Νόμου εἰς τὸν Προφήτην Μωάμεθ ἐγένετο ὁ Ἄγγελος Γαβριὴλ κατὰ διαφόρους ἐποχὰς καὶ ὅτι τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ρητῶν τοῦ Κορανίου, τῶν ἀποκαλυφθέντων εἰς τὸν Μωάμεθ, εὑρίσκεται εἰς τὸ 96ον κεφάλαιον, παραληφθὲν ἐνῷ εὑρίσκετο οὗτος παρὰ τὴν Μέκκαν ἔν τινι σπηλαίῳ τοῦ ὄρους Χαράχ. Οὐδέποτε ὁ Μωάμεθ ἔδωκε γραπτῶς εἰς τοὺς Μουσουλμάνους τὸν νόμον, ἱστορεῖται δ' ὅτι μόνον ὀπαδοί τινες αὐτοῦ ἐνέγραψαν διάφορα ρητὰ ἐπὶ φύλλων δένδρων ἢ ἐπὶ ὀστῶν ὠμοπλάτης καμήλων καὶ προβάτων, ἵνα μὴ ἀπολεσθῶσιν. Οἴκοθεν ὅθεν νοεῖται ὅτι ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ὁ θεῖος τῶν Μουσουλμάνων νόμος ἠδύνατο νὰ ἀλλοιωθῇ ἢ καὶ νὰ

Δὲν εἶναι βεβαίως ἴδιον διανοουμένου νὰ μὴ ἀποδίδῃ τὸν δέοντα σεβασμὸν πρὸς οἱανδήτινα θρησκείαν, καὶ ἂν αὕτη ἀποκρύνηται τυχὸν τῶν ἀρχῶν καὶ δογμάτων τῆς θρησκείας, ἣν αὐτὸς προσβεύει, διότι πᾶσα θρησκεία ἀποτελεῖ ἠθικὸν νόμον, ἱκανοποιοῦντα τὴν συνείδησιν ἐκείνου, ὅστις τὴν ἀσπάζεται ἐκ παραδόσεως θρησκευτικῆς ἢ ἐκ πεποιθήσεως καὶ ὡς ἠθικὸν νόμον, ἀσπαστὸν γενόμενον παρὰ πολλῶν ἑκατομμυρίων ψυχῶν, δέον νὰ περιβάλλῃ τις διὰ πολλοῦ σεβασμοῦ καὶ πάσης ὑπολήψεως. Καὶ ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ οὐδεμίαν θὰ εἶχε θέσιν πᾶς λόγος περὶ τῆς μουσουλμανικῆς θρησκείας καὶ τοῦ ἱεροῦ τῶν Μωαμεθανῶν βιβλίου, ἐὰν μὴ τὸ Κοράνιον ἀπετέλει τὴν βάσιν τοῦ θρησκευτικοῦ, πολιτικοῦ καὶ ἀστικοῦ βίου τῶν μουσουλμάνων κατακτητῶν, μεθ' ὧν κατ' ἀνάγκην ἀδήριτον ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ εὑρίσκεται εἰς διαρκῆ ἐπαφὴν ὁ Ἕλλην, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἀπεφάσισε νὰ ὑποστῇ πᾶσαν ταπείνωσιν καὶ πάντα ἐξευτελισμόν, νὰ διαμείνῃ ὅμως ἐπὶ τοῦ πατρῴου του ἐδάφους, παρὰ νὰ ἐκπατρισθῇ, φεύγων τὴν κυριαρχίαν λαοῦ ἀλλοφύλου καὶ ἀλλοθρήσκου καὶ διαφόρου τὴν μόρφωσιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὰ ἤθη καὶ τὰ ἔθιμα καὶ τὴν νοοτροπίαν.

Ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα ὅμως, παρ' ὅλον τὸν πρὸς τὴν θρησκείαν ταύτην σεβασμόν μας, νὰ μὴ ἐνδιατρίψωμεν ἐπ' ὀλίγον ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου, ἐξαίροντες τὴν ὑπάρχου-

---

λησμονηθῇ παντελῶς. Διὰ τοῦτο καὶ ἀπὸ τῆς ἐπιούσης τοῦ θανάτου τοῦ Προφήτου ὁ Καλίφης Ἀμπουμπέκρ, ὁ διάδοχος αὐτοῦ, συνήθροισε πάντες ὅσοι παρέστησαν εἰς τὰς ἐκστάσεις τοῦ Μωάμεθ ἢ ἐγνώριζον ἐκ στήθους ρητὰ τοῦ Κορανίου καὶ συνηρμολόγησεν αὐτὰ εἰς ἑνιαῖον τόμον, τὸν ὁποῖον ὁ Καλίφης ἐνεπιστεύθη πρὸς φύλαξιν εἰς τὴν Χαφζᾶν, θυγατέρα τοῦ Ὁμάρ. Ὑπῆρξαν καὶ πολλὰ πλαστὰ χειρόγραφα, τὰ ὁποῖα ἔκαυσεν ὁ Ὁμὰρ τὸ 30ον ἔτος τῆς Ἐγείρας.

σαν μεταξὺ τῆς βάσεως τῶν δύο ἀντιμετώπων θρησκειῶν καὶ συμβόλων διαφοράν, διότι ἡ γνῶσις τῆς διαφορᾶς ταύτης ἀρκεῖ καὶ μόνη ὅπως ἑρμηνεύσῃ τὴν ἐπικρατοῦσαν μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων διάστασιν, καθιστῶσαν ἀδύνατον πᾶσαν ἐπαφὴν εἰλικρινῆ μεταξὺ τῶν δύο στοιχείων καὶ πᾶσαν εἰρηνικὴν συμβίωσιν, ὅρους ἀπαραιτήτους ἄλλως τε διὰ τὴν εἰρήνευσιν τῆς Ἀνατολῆς.

Εἶναι γνωσταὶ αἱ ἀρχαὶ καὶ αἱ ὑψηλαὶ ἀλήθειαι, ἃς ἡ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ διεκήρυξεν ἀνὰ τὸν κόσμον ὅλον ἐν πνεύματι ἀπολύτως ἀλτρουϊστικῷ — κοινωνικῶς καὶ δημοκρατικῷ — πολιτικῶς. Τὴν ἀγάπην καὶ τὴν εἰρήνην διεκήρυξε καὶ ἐχάρισεν εἰς τοὺς πιστεύσαντες εἰς αὐτὸν ὁ Θεάνθρωπος, θυσιασθεὶς προθύμως ὑπὲρ σωτηρίας τοῦ ἁμαρτωλοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Καὶ ἐνῷ ὁ ἱδρυτὴς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας διὰ θαυμάτων ἀπεκάλυψε τοῖς ἀνθρώποις τὸν Θεῖον Νόμον, ὁ ἀρχηγὸς τῆς μωαμεθανικῆς διεκήρυξεν ὅτι δὲν ἦλθε διὰ θαυμάτων νὰ δώσῃ τὸν Θεῖον Νόμον, ἀλλὰ διὰ τοῦ ξίφους καὶ τῆς σπάθης νὰ ἐπιβάλῃ αὐτόν. Βαίνει δὲ καὶ περαιτέρω, διακηρύττων ὅτι οἱ μὴ ὑποκύψαντες τῷ νόμῳ του, «ὃς παρὰ Θεοῦ ἐστιν, θανάτῳ ἀποθανέτωσαν ἢ φόρους διδότωσαν καὶ διδομένων τῶν φόρων μενέτωσαν ἐν τῇ πίστει αὐτῶν.»

Εἰς τὰς ὀλίγας ταύτας γραμμὰς εὑρίσκει βεβαίως ὁ ἀναγνώστης πάντα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα, ἅτινα τῷ ἐπιτρέπουσι νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν πρὸς τοὺς λοιποὺς μὴ μουσουλμανικοὺς λαοὺς συμπεριφορὰν τοῦ κυριαρχήσαντος ἐν Ἀνατολῇ μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως στοιχείου καὶ τὴν διαφορὰν τῶν ἀντιλήψεων μεταξὺ τοῦ κυριάρχου λαοῦ καὶ τῶν βίᾳ, διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου, κατακτηθέντων λαῶν. Διότι φόνους καὶ ἁρπαγὰς πάντως διδάσκει ὁ νομοθέτης εἰς τοὺς πιστοὺς ἀπέναντι τῶν ἀπίστων, ἐνῷ τοὐναντίον ὁ Θεῖος τοῦ Χριστοῦ Νόμος παραδέχεται ὅτι ἡ πίστις δὲν ἐπιβάλλεται

«ἀλλὰ θελήσει καὶ προαιρέσει καὶ τῇ ἐλευθερίᾳ τῆς ψυχῆς καὶ τῇ γνώσει αὐτῆς γίνεται, ἀλλοτρόπως δὲ οὐδαμῶς», ὡς λέγει ὁ Γεώργιος Φραντζῆς εἰς θαυμασίαν παραβολὴν αὐτοῦ τῶν θείων νόμων τῶν δύο θρησκειῶν.

Καὶ δικαίως διερωτᾶται ὁ πολὺς βυζαντινὸς ἱστοριογράφος πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ προέρχηται παρὰ Θεοῦ νόμος, συνιστῶν καὶ ἐπιβάλλων τὴν θανάτωσιν ἄλλων δημιουργημάτων αὐτοῦ, ἀνθρώπων καὶ τούτων, καθ' ἣν στιγμὴν δὲν βλέπομεν εἰς τὸ ζωϊκὸν βασίλειον λέοντα κατατρώγοντα λέοντα, ἄρκτον σπαράσσουσαν ἄρκτον ἢ πάρδαλιν θανατοῦσαν πάρδαλιν.

Δὲν θὰ ἐκταθῶ πλειότερον εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο, διότι δὲν γράφω θεολογικὸν σύγγραμμα· ἠθέλησα μόνον νὰ θίξω τὸ ζήτημα τοῦτο, ἵνα καταστήσω ἀντιληπτὴν εἰς πάντας τὴν ὑπάρχουσαν μεταξὺ τῶν δύο θρησκειῶν κεφαλαιώδη διαφοράν, ἥτις ἐξηγεῖ τοὺς διωγμοὺς καὶ τὰς σφαγὰς καὶ τὰ ἄλλα δεινοπαθήματα, εἰς ἃ κατ' ἀνάγκην εὑρέθησαν ἐκτιθειμένοι οἱ Ἕλληνες κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνους. Τὰ δεινοπαθήματα τῶν Χριστιανῶν εὗρον πάντοτε ἀπήχησιν εἰς τὴν συνείδησιν τῶν χριστιανικῶν λαῶν τῆς Δύσεως καὶ προσφάτως τῆς Ἀμερικῆς, κατὰ καιροὺς δ' ἐπεβλήθησαν τῇ Τουρκίᾳ περιορισμοὶ καὶ χαλινοὶ πρὸς μετρίασιν τῆς τοιαύτης νοοτροπίας τῶν Τουρκομουσουλμάνων καὶ διάσωσιν τῶν χριστιανικῶν στοιχείων. Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου καὶ ἐκ τῆς πεποιθήσεως τῆς Εὐρώπης, ὅτι οἱ Τοῦρκοι εἶναι ἀδιόρθωτοι, ὡς μὴ δυνάμενοι ν' ἀπομακρυνθῶσι τῶν περὶ Χριστιανῶν καὶ ἀπίστων καὶ τῆς ζωῆς αὐτῶν ἀντιλήψεών των διὰ λόγους καθαρῶς θρησκευτικούς, ἀπέρρευσεν ἡ ἀρχή, ὅτι δὲν εἶναι ἀνεκτὸν νὰ ἀναστηλωθῇ πλέον ἡ Ἡμισέληνος ἐκεῖ ὅπου ἀνεστηλώθη ἤδη ὁ Σταυρός. Μόνον ἡ Γαλλία, ἡ ἄλλοστε εὐγενὴς καὶ ἱπποτικὴ Δύναμις, ἡ διακηρύξασα εἰς τὸν κόσμον ὅλον—τὶ εἰρωνεία!—

τὴν ἀρχὴν «τῶν δικαίων τοῦ ἀνθρώπου», φιλότουρκος ἐπ' ἐσχάτων γενομένη καὶ τῶν χριστιανικῶν καὶ ἐκπολιτιστικῶν αὐτῆς ἀρχῶν τελείως ἀπομακρυνθεῖσα, δὲν ἐδίστασε, χάριν ὑλικῶν συμφερόντων, ἐνόχων ὑπολογισμῶν καὶ πονηρῶν πολιτικῶν συνδυασμῶν, νὰ λησμονήσῃ τὰς ὡραίας παραδόσεις της, νὰ καταπροδώσῃ τὰς ἀρχάς της καὶ πρὸ τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου νὰ ἐμφανισθῇ ὑπέρμαχος τῆς ἀκεραιότητος καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Τουρκίας, εἰς ἣν ἠθέλησε καὶ πάλιν νὰ ὑπαγάγῃ ἄνευ ὅρων χριστιανικοὺς πληθυσμούς, διὰ τὸν ἁπλούστατον λόγον, διότι ἐφοβήθη τὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐπικράτησιν τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, μεγάλην καὶ ἀνέλπιστον ἀναπτύξαντος κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνακωχῆς δραστηριότητα καὶ δύναμιν. Ἀλλ' ἐλησμόνησε καὶ λησμονεῖ ὅτι ἐὰν ἐκείνη παρεγνώρισε τὴν ἰσχὺν τοῦ ἠθικοῦ δικαίου, τὸ δίκαιον τοῦτο ὑπάρχει ἀμείωτον καὶ ἀπρόσβλητον καὶ ὅτι αὐτὸ καὶ πάλιν θὰ κατισχύσῃ πρὸς θρίαμβον τῆς ἰδέας, αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς ἀΰλου δυνάμεως, εἰς ἣν καὶ ἡ ἰδεολόγος ποτὲ Γαλλία ὀφείλει τὸ κράτος της καὶ τὴν ἰσχύν της.

VIII. ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΤΙΔΡΑΣΙΝ

(1453 - 1821)

Ηθλιβερωτέρα ὄντως σελὶς τῆς ἐθνικῆς μας ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ ἡ διδακτικωτέρα πασῶν. Διότι ναὶ μὲν τὸ ἑλληνικὸν γένος περιέρχεται εἰς ἀφάνειαν, ἐξ ἧς νομίζει τις ὅτι οὐδέποτε νὰ ἐξέλθῃ, ἀλλὰ δὲν παύει, εὐθὺς μετὰ τὸν πρῶτον κλονισμὸν τῆς ἐθνικῆς συμφορᾶς, νὰ δυσφορῇ ἐπὶ τῇ νέᾳ καταστάσει, νὰ ἀντιδρᾷ μὲ ὅλα τὰ ἰσχνὰ μέσα, τὰ ὁποῖα διέθετε, νὰ καλλιεργῇ τὰ ἰδεώδη του ἐν κρυπτῷ καὶ παραβύστῳ, φεῦγον ἐπιμελῶς τὸ φάσγανον τοῦ δυνάστου, καὶ νὰ προπαρασκευάζηται ὑποκώφως μὲν πλὴν διαρκῶς, ὅπως διακηρύξῃ ἡμέραν τινὰ εἰς τὸν πεπολιτισμένον κόσμον ὅτι γνωρίζει νὰ ἀναθρώσκῃ ὡς ἄλλος Φοῖνιξ ἐκ τῆς τέφρας καὶ ὅπως βροντοφωνήσῃ εἰς ὅλους ὅτι ἡ ἰδέα ἐνίκησε τὴν ὕλην, ὁ πολιτισμὸς τὴν βαρβαρότητα, ἡ γραφὶς τὴν σπάθην, τὸ ἠθικὸν δίκαιον τῶν λαῶν τὴν κτηνώδη βίαν τῶν κατακτητῶν.

Δύο κυρίως γεγονότα συνετέλεσαν ὅπως διατηρήσῃ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος τὴν ἰκμάδα του καὶ ἐπανέλθῃ μετὰ τεσσάρων αἰώνων νεκροφάνειαν ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ ἐκ τῶν ἑλληνικῶν φώτων διαμορφωθέντος νέου πολιτικοῦ θεάτρου καὶ ἐκεῖ ἱστάμενον διεκδικήσῃ πρόσωπον ὄχι βωβὸν ἢ δευ-

τερεῦον, ἀλλὰ πρωταγωνιστοῦν. Καὶ τὰ δύο ταῦτα γεγονότα ἦσαν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ παιδεία καὶ ἡ μόρφωσίς του καὶ ὁ πρὸς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἔρως του, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ***ἐθνικὴ ἑστία***, ἣν ἔπηξεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ταξαν φρουρὸν ἀκοίμητον τῶν ἐθνικῶν δικαίων του ὑπέροχον εἰς ἐνεργητικότητα, σύνεσιν, μόρφωσιν, δρᾶσιν καὶ αὐτοθυσίαν ***Ἱεραρχίαν***. Δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ πλέον πολιτικὸν ἀρχηγόν, ἀλλὰ δὲν ἤργησε νὰ συσπειρωθῇ περὶ τὸν πνευματικόν, περὶ τὸν Πατριάρχην του, παρ' αὐτοῦ νὰ ἐνισχυθῇ ἐν τῷ ἀγῶνί του, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν νὰ ἐνισχύσῃ ἐν τῷ ἔργῳ του τῷ ἐργώδει. Καὶ εἰς τοῦτο ἔκτακτον εὗρε καὶ μοναδικὸν παράγοντα, ἐπιτρέψαντα εἰς αὐτὸν νὰ μὴ ἀπολέσῃ, πρὸς τῇ γλώσσῃ καὶ τῇ θρησκείᾳ του, καὶ τὴν ἐθνικήν του συνείδησιν, ***τὴν ἐξουσίαν, ἣν ἐχορήγησαν ὁ Κατακτητὴς καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ εἰς τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν Πατριάρχας ὑπὸ μορφὴν προνομιῶν τινῶν*** (*), αἱ ὁποῖαι παρεῖχον εἰς αὐτοὺς

(*) Τὰ εἰς τὸ Βασιλικὸν τῶν Ρωμαίων Γένος παραχωρηθέντα ***προνόμια***, περὶ ὧν πολλάκις ἐγένετο ἐνταῦθα λόγος καὶ ἅτινα ἀπετέλεσαν τὴν βάσιν σχετικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ αὐτοδιοικήσεως τῶν Χριστιανῶν εἰς ζητήματα θρησκευτικῆς, πνευματικῆς καὶ ἀστικῆς φύσεως, εἶναι ἀπόρροια τῆς ἀναγνωρισθείσης παρὰ τοῦ Πορθητοῦ ἀνάγκης ὅπως προσεταιρισθῇ τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον. Καὶ ἐπειδὴ ἐγνώριζεν ὅτι οἱ Ἕλληνες προὐτίμησαν νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὸ κράτος τῆς Ἡμισελήνου παρὰ νὰ ἑνωθῶσι μετὰ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπειδὴ ἀνεγνώριζεν ὅτι ὤφειλε νὰ προλαμβάνῃ πᾶσαν ἀνάμιξιν τῶν λατινικῶν τῆς Δύσεως λαῶν εἰς τὰ ζητήματα τῶν ὑπὸ τὸ τουρκικὸν κράτος παραμενόντων Χριστιανῶν καὶ νὰ καθιστᾷ τὸν βίον αὐτῶν ὁπωσδήποτε ἀνεκτόν, τοὐλάχιστον ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ ἐκπαιδευτικοῦ ἐδάφους, ἐπροθυμοποιήθη νὰ χορηγήσῃ τῷ Πατριάρχῃ πλειοτέρας προνομίας καὶ ἐλευθερίας ἀφ' ὅσας εἶχεν ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων. Ἄλλως τε ὡς διάδοχος τοῦ Προφήτου ὤφειλε νὰ σεβασθῇ τὰ ὑπὸ τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς ἰσλαμικῆς θρησκείας Μωάμεθ πρὸς τοὺς μοναχοὺς τοῦ ὄρους Σινᾶ

τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθέρας, ὑπό τινας περιορισμούς, ἐξασκήσεως τῆς θρησκείας των καὶ τῆς ἐποπτείας ἐπὶ τῶν ἐκκλησιῶν, μονῶν, σχολῶν καὶ φιλανθρωπικῶν καθιδρυμάτων, ἐποπτείας, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀντιστοιχούσης πρὸς σχετικὴν πνευματικὴν ἀνεξαρτησίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ παρεχούσης θρησκευτικῆς, δικαστικῆς καὶ ἀστικῆς φύσεως δικαιώματα εἰς τὸν ὑπόδουλον Ἑλληνισμόν, τὸ ***βασιλικόν***, ὡς τότε ἀπεκλήθη, ***τῶν Ρωμαίων γένος***. Τίνα οὐσιώδη σημασίαν ἠδύναντο νὰ ἔχωσιν ἐπὶ τῆς περαιτέρω ἐξελίξεως τοῦ ἐθνικοῦ τῶν Ἑλλήνων βίου καὶ τῆς πρὸς παλεγγενεσίαν ἐξεγέρσεως τοῦ Ἕλληνος οἱ δύο οὗτοι παράγοντες, οἱ εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἰδεολογίας μᾶλλον ἀνήκοντες καὶ ὡς τοιοῦτοι τὴν προσοχὴν τῶν κατακτητῶν, ἀνθρώπων μόνον τὴν δύναμιν τῆς κτηνώδους ὑλικῆς βίας ἀναγνωριζόντων, διαφυγόντες, τοῦτο μόνον ἄνθρωποι μεμορφωμένοι καὶ πεπαιδευμένοι ἠδύναντο ν' ἀντιληφθῶσι καὶ τοιοῦτοι δὲν ἦσαν οἱ ἐξ Ἀσίας ἐπιδρομεῖς, οἱ ὁποῖοι ἐὰν κατέκτησαν τοὺς χριστιανικοὺς λαοὺς καὶ τὸν ἑλληνικὸν πρὸ παντὸς βίᾳ, κατεκτήθησαν ὅμως ἀσυναισθήτως παρ' αὐτῶν πνευματικῶς καὶ τοῦτο ἤρκεσεν.

παραχωρηθέντα διὰ τοῦ ***Ἀχτναμὲ*** προνόμια, τὰ ὁποῖα ἴσχυον καὶ διὰ πάσας ἰὰς ἐκ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἀποσπασθείσας καὶ εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἀράβων περιελθούσας χριστιανικὰς χώρας.

*
* *

«Ἔπεσεν ἡ Πόλις!» Ἰδοὺ τὸ μέγα, τὸ σημαντικόν, τὸ κοσμοϊστορικόν, τὸ κρίσιμον γεγονὸς τῆς δεκάτης πέμπτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος, τὸ ὁποῖον, παρὰ πάντα τὰ λεγόμενα καὶ γραφόμενα, δέον νὰ συγκαταλέγηται μεταξὺ τῶν μεγάλων συμβεβηκότων τῆς ἀνθρωπότητος, ἐκείνων δηλαδή, τὰ ὁποῖα σημειοῦσι σημαντικὸν σταθμὸν ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ καὶ μεταβάλλουσι ἄρδην τὴν φυσιογνωμίαν τοῦ κόσμου. Ἴσως ἡ πτῶσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὡς γεγονὸς πλούσιον εἰς γεγονότα καὶ ἀποτελέσματα δὲν εἶχε τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ νέου κόσμου ἔσχεν ἡ ἀνακάλυψις τῆς τυπογραφίας ἢ τῆς Ἀμερικῆς, ἀλλ' οὐδεὶς θ' ἀρνηθῇ ὅτι ἡ ὁριστικὴ κατάλυσις τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπενήργησε σημαντικῶς ἐπὶ τῆς τύχης τῆς μέσης καὶ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης καὶ ἐπὶ τῆς πολιτικῆς, κοινωνικῆς, καλλιτεχνικῆς καὶ πνευματικῆς αὐτῆς διαμορφώσεως, εἰ καὶ πολλοὶ παραδέχονται ὅτι καὶ ἄνευ τῆς προκειμένης καταστροφῆς θὰ ἦτο δύσκολον ν' ἀνασταλῇ ἡ ἐν τῇ Εὐρώπῃ καὶ τῇ Ἰταλίᾳ ἰδίᾳ ἀρξαμένη πολὺ πρὸ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως νέα πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ διάπλασις τῆς Ἑσπερίας χάρις εἰς τοὺς ἐκεῖ καταφυγόντας ἐκ Βυζαντίου Ἕλληνας σοφοὺς καὶ διδασκάλους. Ἀλλ' εἶναι ἐξ ἴσου βέβαιον ὅτι ἐὰν παρὰ τὸν Βόσπορον δὲν ἐγκαθιδρύετο ἡ ἕδρα τοῦ κράτους τῶν Ὀσμανιδῶν, ἐν ᾗ κατεστράφησαν τόσα πολύτιμα χειρόγραφα, εἰς πῦρ παραδοθέντα ὑπὸ τῶν κατακτητῶν, καὶ τόσαι ἄλλαι πηγαὶ γνώσεων καὶ παιδείας καὶ μορφώσεως, ταχύτερον θὰ ἐπετελεῖτο ἡ θαυμαστὴ πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς Ὡραίας Τέχνας ἐπίδοσις τῆς μέσης καὶ Δυτικῆς Εὐρώπης καὶ ἀγλαότερα θὰ ἦσαν τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπιδράσεως τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας πρὸς διαμόρφωσιν τοῦ νέου κόσμου

ἐν τῇ κοινῇ πάντων προσπαθείᾳ, ὅπως συντελεσθῇ ἡ ἐπὶ τῆς γῆς βασιλεία τοῦ Θεανθρώπου μὲ σύμβολα τὴν εἰρήνην καὶ καὶ ἀγάπην.

«Ἔπεσεν ἡ Πόλις!» Ἰδοὺ ἡ μεγάλη κραυγὴ ὀδύνης, ἥτις ἐσυμβόλιζεν ὅλον τὸ μέγεθος ἀλλὰ καὶ ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς ἐθνικῆς συμφορᾶς τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι λέγοντες Πόλιν ἠννόουν τὴν μόνην πόλιν, ἥτις ἦτο ἀξία τοῦ ὀνόματος τούτου, τὴν πόλιν ἐκείνην, ἥτις ἦτο τὸ χάρμα καὶ ἀγλάϊσμα τῆς

Ψηφιδωτὴ εἰκὼν ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ

Ἑλληνικῆς Χριστιανωσύνης, τὴν πόλιν ἐκείνην, ἥτις ἔκρυπτε πολυτιμότατον θησαυρόν, τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, τὴν πόλιν ἐκείνην, ἧς ἡ ὑποδούλωσις ἀπετέλει δι' αὐτοὺς τὴν μεγαλειτέραν συμφοράν, τὴν ὁποίαν ἐδοκίμασέ ποτε ἡ ἑλληνικὴ ψυχή. Ἑλληνισμός, Πόλις, Ἁγία Σοφία εἶναι τρεῖς λέξεις ἔχουσαι μίαν καὶ μόνην διὰ τὸν Ἕλληνα ἔννοιαν καὶ σημασίαν, εἰς ἃς περικλείονται ὅλοι του οἱ πόνοι ἀλλὰ καὶ ὅλαι του αἱ ἐλπίδες, ὅλα του τὰ δάκρυα ἀλλὰ καὶ ὅλαι του αἱ

παρηγορίαι, ὅλα του τὰ δεινὰ ἀλλὰ καὶ ὅλα του τὰ ἰδεώδη. Καὶ τὰ ἰδεώδη ταῦτα ἀνέλαβε νὰ καλλιεργήσῃ καὶ νὰ περιφρουρήσῃ ὑπὸ τὸ μέλαν τοῦ καλογήρου ράσον ὁ πρῶτος μετὰ τὴν ἅλωσιν Πατριάρχης Γεννάδιος ὁ Σχολάριος, ἀνασύρας ἐκ τῆς τρώσεως καὶ πτώσεως αὐτοῦ τὸν ***Δικέφαλον Ἀετὸν***, τὸ σύμβολον τῆς καταρρευσάσης βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, τὸ σύμβολον τῆς ἰσχύος καὶ τῆς ἀθανασίας τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, τὸ σύμβολον τοῦ μεγαλείου τοῦ παρελθόντος ἀλλὰ καὶ τῆς ἐγκαρτερήσεως ἐν τῷ παρόντι καὶ τῶν ἐλπίδων ἐν τῷ μέλλοντι. Ὁ ἀναστηλωθεὶς ἐν τῷ πατριαρχικῷ οἴκῳ Δικέφαλος Ἀετὸς ἀπετέλεσε τὸ σύμβολον τῆς ἐθνικῆς ἰδέας, τῆς ἑνότητος τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς περὶ τὸν πνευματικὸν ἐκεῖνον θεσμόν, ὃν ἀλώβητον διετήρησεν ἡ Ἱεραρχία μας καὶ τῆς ἀκαταβλήτου ἐκείνης ἠθικῆς ἰσχύος, ἥτις μεταβαλλομένη ἡμέραν τινὰ εἰς δύναμιν πραγματικήν, θὰ ἐτίθετο καὶ πάλιν πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς ***Μεγάλης Ἐθνικῆς Ἰδέας***.

*
* *

Ὅτε κατελύθη τὸ βυζαντινὸν κράτος πλεῖστοι ὅσοι Ἕλληνες σοφώτατοι ὄντως καὶ πολυμαθέστατοι, ἀνήκοντες ὡς ἐπὶ τὰ πολλὰ εἰς τὴν τάξιν τῶν λεγομένων «Ἑνωτικῶν», ἐκείνων δηλ. οἵτινες διεκήρυττον τὴν ἀνάγκην τῆς ἑνώσεως τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἠναγκάσθησαν, φεύγοντες τὸ διὰ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως δημιουργηθὲν ἥστιστα εὐμενὲς διὰ τὰ ἑνωτικὰ αὐτῶν φρονήματα ἀνθενωτικὸν περιβάλλον, τὸ διὰ λόγους ὑψίστης πολιτικῆς ἀνάγκης καὶ παρὰ τοῦ Πορθητοῦ εὐνοηθὲν — καὶ ἡ συγκατάθεσις τοῦ Κατακτητοῦ διὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Πατριάρχου Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου, γνωστοτάτου διὰ τὸ ἀδιάλλακτον αὐτοῦ πρὸς πᾶσαν μετὰ τῆς Παπικῆς Ἕδρας συνεννόησιν, μαρτυρεῖ περὶ τούτου — νὰ εὕρωσιν ἄσυλον ἐν Εὐρώπῃ, ἐκτιμηθείσης πραγματικῶς ἐκεῖ τῆς ἀξίας των. Οἱ παρα-

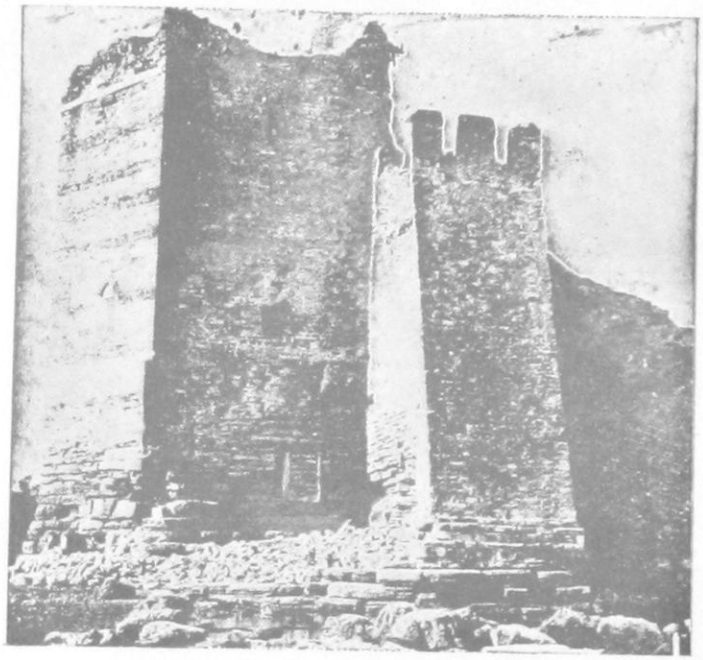

Ὁ ἐν Ἑπταπυργίῳ μαρμάρινος πύργος

μείναντες ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐλάχιστοι τῷ ὄντι Ἕλληνες ἦσαν τελείως ἀγράμματοι καὶ ἀμόρφωτοι, ὡς καταφαίνεται ἐκ τῶν κατ᾽ ἐκείνην τὴν ἐποχὴν συνταξομένων ἐπισήμων ἐγγράφων, κυβερνητικῶν καὶ διπλωματικῶν, διότι ἐπὶ πολὺν μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνον ἐπίσημος γλῶσσα ἦτο ἡ ἑλληνική· Πολὺ ἀργά, διὰ λόγους φανατισμοῦ καὶ κατακτητικῆς ὑπερηφανείας, ἤρχισε νὰ ἐπέρχηται ἡ ἀντίδρασις, μέχρις οὗ ὀλίγον κατ᾽ ὀλίγον ἀπεσκορακίσθη ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἵνα ἀντικατασταθῇ ὑπὸ τῆς ἐπισήμου τοῦ κράτους γλώσσης, τῆς δῆθεν τουρκικῆς. Λέγω δὲ δῆθεν τουρκικῆς, διότι καὶ ἡ σήμερον ἐν χρήσει γλῶσσα δὲν εἶναι κυρίως εἰπεῖν τουρκική, ἀλλὰ κρᾶμα τουρκικῆς, περσικῆς καὶ ἀραβικῆς, ἐστερημένον μάλιστα, διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἀκριβῶς, πάσης φιλολογικῆς ἀξίας. Ἀλλ᾽ οἱ εἰς τὴν Ἑσπερίαν καταφυγόντες Ἕλληνες δὲν ἔπαυσαν νὰ εἶναι Ἕλληνες, οὐδ᾽ οἱ ἐν τῇ ὀθωμανικῇ αὐτοκρατορίᾳ παραμείναντες ἀπέβαλον τὴν καθόλου ἐθνικὴν αὐτῶν συνείδησιν, παρὰ πάσας τὰς πρὸς στραγγαλισμὸν τῆς ἐθνικῆς των ὑποστάσεως καὶ τὰς ἐπιβαλλομένας ἐξισλαμίσεις καὶ τὰ ἀτελεύτητα παιδομαζώματα προσπαθείας τῶν Τούρκων, ὅπως προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ ὀλίγον κατ᾽ ὀλίγον κατορθωθῇ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον συλλήβδην δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐφαρμόσῃ ἅμα τῇ ἁλώσει ὁ Κατακτητής, τὴν ἐξόντωσιν καὶ τὴν ἐκτούρκισιν τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου.

Ἦτο τόση ἡ ζωτικότης τῆς φυλῆς, τόση ἡ δύναμις τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς, τόσον ἀκμαῖον τὸ ἐθνικὸν φρόνημα, τόση ἡ πίστις ἐπὶ τὸ μέλλον καὶ τόση ἡ πεποίθησις ἐπὶ τὴν ἀνάστασιν τῆς φυλῆς ὥστε ὀλίγον κατ᾽ ὀλίγον, ἐνῷ ἀφ᾽ ἑνὸς ἐν Ἑσπερίᾳ χάρις εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἐκεῖ καταφυγόντων λογίων Ἑλλήνων ἐδημιουργεῖτο συμπαθεστέρα ἀτμόσφαιρα διὰ τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον, ὁ ***φιλελληνισμός***, ἀπηλλαγμένος μάλιστα παρεξηγήσεων καὶ προλήψεων, ἀφ᾽ ἑτέρου ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ταῖς ἄλλαις χώραις, ἐν αἷς τὸ κῦρος τοῦ

Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὡς πνευματικῆς ἀρχῆς πάντων τῶν ποικιλωνύμων ἐθνοτήτων, ὅσαι κατῴκουν τὰς ὑποταγείσας τῷ ὀθωμανικῷ κράτει, ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ ἐνισχύετο, οἱ Ἕλληνες ἤρχισαν νὰ καταλαμβάνωσι διακεκριμένην θέσιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ κυβερνήσει καὶ ἐν τῇ διπλωματίᾳ, εἰς βαθμὸν μᾶλιστα νὰ θεωρῆται ἀπαραίτητος ἡ συμβολὴ αὐτῶν εἰς τὰ μεγάλα διεθνῆ ζητήματα, εἰς ἃ κατ᾽ ἀνάγκην ἡ Ὑψηλὴ Πύλη εὑρίσκετο περιπεπλεγμένη. Καὶ εἰς τὴν νέαν ταύτην τῶν πραγμάτων διαμόρφωσιν συνετέλεσαν καὶ πάλιν οἱ Ἕλληνες λόγιοι, οἱ ὁποῖοι ἤρχισαν νὰ κατέρχωνται εἰς Κωνσταντινούπολιν, τοῦτο μὲν διότι, παρελθούσης τῆς πρώτης ἐντυπώσεως, ἀνέκτων θάρρος, τοῦτο δὲ διότι καὶ ἐν Ἑσπερίᾳ δὲν ἦσαν ἀπηλλαγμένοι πιέσεων, αἱ ὁποῖαι καθίστων τὸν βίον αὐτῶν ἐπαχθῆ καὶ ἀφόρητον. Οἱ διερμηνεῖς τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Διβανίου, οἱ Μεγάλοι Δραγουμᾶνοι, ἀπὸ τοῦ Παναγιωτάκη Νικουσίου μέχρι τοῦ τελευταίου Μ. Διερμηνέως Κωνσταντίνου Μουρούζη, ἀπαγχονισθέντος μετὰ τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε΄ τῷ 1821, ὅτε καὶ κατηργήθη διὰ λόγους δυσπιστίας πρὸς τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον τὸ μέγα τοῦτο ἀξίωμα, καὶ οἱ ἐκ τῶν μεγάλων καὶ ἀριστοκρατικῶν τοῦ Φαναρίου οἰκογενειῶν κατὰ προτίμησιν προσλαμβανόμενοι ἡγεμόνες τῆς τῷ τουρκικῷ κράτει ὑποτελοῦς τότε Μολδοβλαχίας ὑπῆρξαν οἱ ἐντιμότεροι, νομοταγέστεροι ἀλλὰ καὶ διαπρεπέστεροι διπλωμάται τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, χάρις δὲ εἰς αὐτοὺς τοὺς πεφωτισμένους κυβερνητικοὺς καὶ διπλωματικοὺς ὑπαλλήλους ἐγνώρισεν ἡ Τουρκία χρόνους δόξης καὶ ἀκμῆς. Ἐὰν δὲ ἀπὸ τοῦ 1821 καὶ κατόπιν συνεχῶς ἡ Τουρκία χάνει ἔδαφος, κατὰ σειρὰν ἀποστερηθεῖσα τῆς Ἑλλάδος καὶ πάντων τῶν εἰς κράτη αὐτοτελῆ καὶ ἀνεξάρτητα ἀνακηρυχθέντων βαλκανικῶν ἐθνῶν καὶ ἐν τῇ Ἀφρικῇ τῶν καλλιτέρων αὐτῆς κτήσεων, τὸ γεγονὸς τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸν μισελληνισμὸν καὶ τὸν φανατισμὸν τῶν ἐθνικοφρόνων Τούρκων,

οἱ ὁποῖοι ἐπίστευσαν ἐν τῇ μωρίᾳ καὶ βλακείᾳ των ἐπὶ τὴν διπλωματικὴν καὶ διοικητικὴν αὐτῶν ἐπάρκειαν καὶ τελειότητα. Ἐὰν δὲ ἐν τῷ πολιτικῷ τῆς Τουρκίας βίῳ ἅπαντᾷ τις Τούρκους πολιτευτάς, ἀνωτέρους τοῦ κοινοῦ τύπου τοῦ ἠλιθίου κυβερνητικοῦ ὑπαλλήλου, ἀσφαλῶς πρόκειται περὶ ξένου τὴν καταγωγήν, Ἀλβανοῦ ἢ Ἄραβος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, διότι μόνον ἡ ἐπιμιξία μετὰ ξενικῶν στοιχείων, ἑλληνικῶν, ἰουδαϊκῶν, ἀρμενικῶν, ἀλβανικῶν, πολωνικῶν, οὐγγρικῶν, ἀραβικῶν, σλαυικῶν καὶ τῶν τοιούτων ἀπέδωκε τῇ Τουρκίᾳ τύπους Τούρκων ἀνωτέρας πως μορφώσεως καὶ εὐφυΐας, ἀλλὰ καὶ πονηρίας, κακεντρεχείας καὶ ἀγριότητος. Ἡ ἀνάμιξις τουρκικοῦ καὶ ἑλληνικοῦ ἐπὶ παραδείγματι αἵματος ἔδωκεν εὐφυεῖς καὶ νουνεχεῖς, πλὴν φανατικωτάτους καὶ μισελληνικωτάτους τύπους Τούρκων, ἡ τουρκικοῦ καὶ ἀρμενικοῦ τύπους Τούρκων αἱμοβόρων, ὠμῶν καὶ ἀσπλάγχνων, ἡ τουρκικοῦ καὶ ἰουδαϊκοῦ τύπους πονηρούς, πλὴν εὐφυεστάτους, ἰδιαιτέραν ἐπιδεῖξαντας εἰδικότητα καὶ ἱκανότητα εἰς τὰ οἰκονομολογικὰ προβλήματα καὶ οὕτω καθεξῆς. Τύποι καθαρῶς τουρκικοὶ ἢ μᾶλλον τουρανικοὶ δὲν ὑπάρχουσι σήμερον, διότι σπανίως ἅπαντᾷ τις τὴν γνωστὴν δύσμορφον καὶ χονδροειδῆ καὶ ἀγρίαν καὶ μελαψὴν μορφὴν τοῦ ἀσιάτου ἐπιδρομέως. Οἱ σημερινοὶ ἁβροὶ καὶ ὡραῖοι καὶ λευκοὶ τὴν μορφὴν καὶ τὸ χρῶμα τοῦ δέρματος Τοῦρκοι εἶναι ἐκφυλισμένοι τύποι Τουρανῶν, ὑποστάντων τὴν ἐκ τῆς αἱμομιξίας καὶ ἐκ τῶν νέων τοῦ βίου συνθηκῶν ἐπήρειαν.

Καὶ ἐνῷ διὰ τῆς εἰρηνικῆς ταύτης τῶν Ἑλλήνων κατισχύσεως ἀπέναντι τῶν κατακτητῶν διεμορφοῦτο ἡ ἐπὶ ἠθικοῦ ἐδάφους ἀντίδρασις κατὰ τοῦ δυνάστου, ἀπὸ τῆς ἐπιούσης ἤδη τῆς ἁλώσεως τάσεις ἀντιδράσεως καὶ ἐπὶ ἐδάφους ἄλλου, τῆς διὰ τῶν ὅπλων ἐξεγέρσεως, διεζωγραφίζοντο σαφῶς. Διότι δὲν ἤρκει τὸ πρῶτον μόνον. Ἀπητεῖτο

καὶ τὸ δεύτερον. Καὶ τότε μόνον ἡ ἀντίδρασις φέρει ὡρισμένα καὶ θετικὰ ἀποτελέσματα, ὅταν τὸ πρῶτον παρασκευάζει τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ δευτέρου. Ὅτι δὲ δὲν ἀρκεῖ μόνον ἡ διὰ τῶν ὅπλων καὶ τῆς ὑλικῆς βίας ἀντίδρασις, ἄνευ τῆς καταλλήλου ἐκ τῶν προτέρων προπαρασκευῆς τοῦ ἀγῶνος, ἀπόδειξις ἡ ἱστορία τῆς Τουρκίας καὶ τοῦ τουρκικοῦ λαοῦ, ὅστις ἐνόμισε καὶ νομίζει ἔτι ἴσως, ὅτι δύναται νὰ ἐπιβληθῇ καὶ σήμερον μόνον διὰ τῆς δυνάμεως τῶν ὅπλων. Ὅτι δὲ εἶναι ἀνάγκη νὰ προπαρασκευάζηται τὸ ἔδαφος προηγουμένως ἠθικῶς, ἵνα τελεσφορῇ καὶ ὁ διὰ τῶν ὅπλων ἀγών, ἀπόδειξις τρανὴ ὁ ἑλληνικὸς ἀγών, ὅστις συνετελέσθη μὲ ὀλίγιστα μὲν ἐσκωριασμένα ὅπλα, ἀλλὰ μὲ περισσότερα ἐνθουσιώδη τραγούδια ἐθνικά, τὰ ὁποῖα ἀπεδείχθησαν πλέον ἢ ἐπαρκῆ ὅπως συγκινήσωσιν ὄχι μόνον τὸν ἀλύτρωτον Ἑλληνισμὸν ἀλλὰ καὶ τὸν φιλέλληνα πεπολιτισμένον κόσμον, οἷον παρεσκεύασαν αὐτὸν οἱ εἰς τὴν Ἑσπερίαν τὰ ἑλληνικὰ φῶτα σκορπίσαντες λόγιοι Ἕλληνες, εἰς βαθμὸν μάλιστα νὰ συγκινήσωσι καὶ αὐτὸ τὸ εὐγενὲς τῆς Μεγάλης Βρεττανίας τέκνον, τὸν λόρδον Βύρωνα καὶ τόσους ἄλλους ἰδεολόγους καὶ ἐνθουσιώδεις φιλέλληνας ξένους, Ἄγγλους καὶ Γάλλους καὶ Ἰταλούς.

Θὰ ἦτο παράτολμον καὶ ὑβριστικὸν διὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ψυχὴν τῶν ἡρώων τῆς ἐπαναστάσεως νὰ λεχθῇ ὅτι τὸ τολμηρὸν ἐγχείρημα τῆς ἀναμετρήσεώς των πρὸς τὴν πανίσχυρον, ἀχανῆ καὶ κραταιὰν τότε αὐτοκρατορίαν ἀπεσκόπει τὴν ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ ἀπολύτρωσιν τῆς μητροπόλεως τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος, τῆς φιλολογικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς πρωτευούσης τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν μὲ μικρὰν μοῖραν γῆς καὶ τὴν ἵδρυσιν μικροῦ βασιλείου μὲ ἀξιώσεις ἀρχαιολογικοῦ μουσείου. Τὴν πρὸς ἀντίδρασιν καὶ ἐπανάστασιν ἐμπνευσμένην δύναμίν των ἤντλουν καθ' ὁλοκληρίαν ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς κοιτίδος τῶν ἐθνικῶν

των πόθων καὶ ἐκ τῆς περιλάμπρου κιβωτοῦ τῶν ὡραίων ἰδεωδῶν τῆς ἑλληνοχριστιανικῆς ψυχῆς των, τοῦ περικαλλοῦς ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας. «Καὶ Ἔστην Πόλιν!» ἔκραζον ἐν ἀγωνίᾳ ἀλλὰ καὶ μὲ θάρρος οἱ πρόμαχοι τῆς ἐλευθερίας, ὡσανεὶ ἐπανελάμβανον, κατόπιν τεσσάρων αἰώνων, τὴν ἠχὼ τοῦ ἀφώνου ἐνδομύχου πόνου καὶ τῆς κρυφίας ἐλπίδος τῶν Ἑλλήνων τοῦ Βυζαντίου ὅταν μαζῆ μὲ τὴν Πόλιν παρέδιδον τὴν 29 Μαΐου 1453 καὶ τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, χωρὶς οὐδέποτε ν' ἀποβάλωσι τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡμέραν τινὰ θ' ἀνακτήσωσι αὐτάς. «Καὶ Ἔς τὴν Ἁγιὰ-Σοφιά!» ἐπανελάμβανον οἱ ὀπαδοὶ τοῦ κινήματος, διότι αὐταὶ καὶ μόναι αἱ φράσεις, αἱ ἀλληλένδετοι καὶ ἀχώριστοι, αἱ ἀντικαταστήσασαι πάντα ἄλλον χαιρετισμὸν ἀλλὰ καὶ πᾶσαν ἄλλην εὐχήν, περιελάμβανον ὅλα τὰ ἰδανικὰ τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ ὅλα τὰ ὄνειρα τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐγεννᾶτο, ἀνετρέφετο, ἐμεγάλωνε καὶ ἔζη ὁ ὑπερήφανος καὶ ἱπποτικὸς τὴν ψυχὴν καὶ τὸ φρόνημα Ἕλλην, ὁ οὐδέποτε συμβιβασθεὶς πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς αἰωνίας ὑποδουλώσεώς του καὶ ὁ διαρκῶς παρασκευασθεὶς ὅπως θραύσῃ ἡμέραν τινὰ τὰ δεσμὰ τῆς δουλείας.

*
* *

Ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ φιλέλληνος Γάλλου Gustave Deschamps ἀντιγράφω περικοπήν, γλαφυρότατα περιγράφουσαν τὴν περὶ ἀναστάσεως τῆς φυλῆς του πεποίθησιν τοῦ Ἕλληνος, παρὰ τὴν ἀπόγνωσιν καὶ τὴν ἀπελπισίαν, ἥτις πρὸς στιγμὴν ἐκλόνισε τὴν ψυχήν του, παρὰ τὰς ἀτελευτήτους περιπετείας καὶ δοκιμασίας, ἃς ἐδοκίμασε κατὰ τοὺς μαύρους αἰῶνας τῆς δουλείας του καὶ παρὰ τὰς πρὸς δολοφονίαν τῆς ἐθνικῆς του ψυχῆς ἐπανειλημμένας ἀποπείρας τῶν τούρκων κατακτητῶν. «Τὸ ἐθνικὸν ἰδεῶδες ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν διὰ τὸν ἑλληνικὸν λαὸν στοιχεῖον ἐντόνου ζωῆς

καὶ ἐλπίδων ἀνωτέρων πάσης ἰδιοτροπίας τῆς τύχης. Ἐπὶ σειρὰν αἰώνων δοκιμασιῶν καὶ ἀθλιοτήτων, ἐνῷ ὁ Παρθενὼν ἐμολύνετο ὑπὸ τῆς ἀπαισίας παρουσίας τοῦ Τούρκου ἀγᾶ καὶ τὰ ἀνάκτορα τῶν Ἑλλήνων Αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχον μεταβληθῆ εἰς σεράγια Ὀθωμανῶν Σουλτάνων, τὸ ἰδεῶδες τοῦτο ἐξηκολούθει νὰ λάμπῃ ὑπεράνω τῆς ζοφερᾶς πραγματικότητος, προαναγγέλλον πέραν τοῦ ἐρέβους μιᾶς τραγικῆς νυκτὸς τὴν αὐγὴν καλλιτέρων ἡμερῶν.»

Τί πρὸς ἐπιτάχυνσιν τῆς ἀναμενομένης μετ' ἀκλονήτου πεποιθήσεως ἀνατολῆς ταύτης ἔπραξεν ἀπὸ τῆς ἐπιούσης ἤδη τῆς ἁλώσεως τῆς μεγάλης Πόλεώς του καὶ τῆς ὑποδουλώσεως τοῦ Ναοῦ του; Εἰργάσθη καὶ εἰργάσθη ἐντόνως. Ἐκλονίσθη κατ' ἀρχάς, ἀπεκαρτέρησεν ἴσως πρὸς στιγμήν, ἐπιέσθη ἴσως ὑπὲρ τὸ δέον, εἰς βαθμὸν νὰ νομίσῃ τις ὅτι δὲν θὰ ἠδύνατο πλέον νὰ ἐγερθῇ, ὑβρίσθη κοινωνικῶς, ἐταπεινώθη πολιτικῶς, ἐξηυτελίσθη θρησκευτικῶς, ἀλλὰ δὲν ***ἀπηλπίσθη ποτέ***, διότι οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ ἐργάζηται, νὰ δρᾷ καὶ νὰ ἀντιδρᾷ. Καὶ διὰ νὰ διατηρῆται ἀμείωτος ἡ πρὸς τὴν ἀνάστασιν τῆς φυλῆς του πεποίθησις, διὰ νὰ ἐνισχύηται διαρκῶς τὸ φρόνημά του καὶ διὰ νὰ τονῶται ἀδιακόπως τὸ ἠθικόν του ἔπλασεν ἡ ἑλληνικὴ φαντασία διαφόρους παραδόσεις αὐτόχρημα εἰς ἐθνικὰς πεποιθήσεις μεταβληθείσας διὰ μέσου τῶν αἰώνων καὶ ἀνὰ γενεᾶς εἰς γενεὰν μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαβείας μεταβιβαζομένας, διότι εὐφάνταστος καὶ ἰδεόλογος ἦτο καὶ εἶναι καὶ θὰ ἦναι πάντοτε ὁ Ἕλλην. Διότι τί ἄλλο μαρτυρεῖ ἡ περὶ τῆς τρίτης ὡς ἡμέρας ἀποφράδος πεποίθησίς του; Μὴ δὲν τελεῖ καθ' ἑκάστην τρίτην, ὁπότε ἀπέχει παντὸς εὐφροσύνου γεγονότος καὶ πάσης ἐπιχειρήσεως οἱουδήτινος σπουδαίου ἔργου διηνεκὲς μνημόσυνον ἐθνικὸν εἰς ἄληστον μνήμην τοῦ θρυλικοῦ αὐτοκράτορός του, πεσόντος τὴν 29 Μαΐου 1453, ἡμέραν ***τρίτην***, καὶ

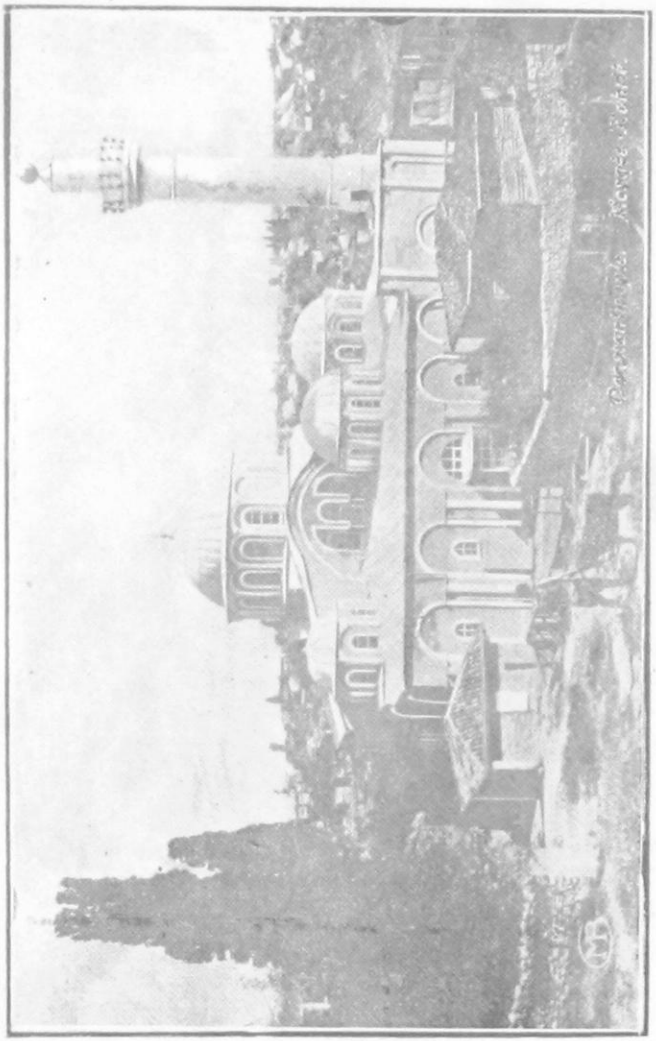

Ἡ Μονὴ τῆς Χώρας — Σήμερον Καχριὲ Τζαμί
(Πατριαρχεῖον πρὸ τῆς ἁλώσεως)

τοῦ μεγάλου γεγονότος τῆς μεγάλης του ἐθνικῆς συμφορᾶς, ὅτε ἀπώλεσε μαζὺ μὲ τὴν ἐθνικήν του ὑπόστασιν καὶ ἀνεξαρτησίαν καὶ τὴν Πόλιν καὶ τὴν Ἁγίαν Σοφίαν; Μὴ δὲν ἔπλασεν τὰς ὡραιοτέρας παραδόσεις περὶ τὴν πτῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, παραδόσεις, αἱ ὁποῖαι ἓν καὶ μόνον μαρτυροῦσιν πᾶσαι, ὅτι θὰ λήξωσιν αἱ ἐθνικαί του κακοδαιμονίαι, ὅτι θὰ ἀναστῇ ἐκ νεκρῶν ὁ Ἑλληνισμός, ὅτι θὰ ἀνακτήσῃ καὶ πάλιν τὴν Πόλιν, ὅτι θ' ἀπολυτρώσῃ τὸν αἰχμάλωτον μέγαν Ναόν του καὶ ὅτι ὅλα αὐτὰ θὰ ἐπιτελέσῃ ὁ ἀθάνατος καὶ ἀδιάφθορος ἐν τῇ μαρμαρίνῃ αὐτοῦ μορφῇ ***Μαρμαρωμένος Βασιληᾶς***, ὅπως τὸν ἐφαντάσθη καὶ τοῦ ὁποίου ἀνέμενε τὴν εἰς δύναμιν μετουσίωσιν πρὸς διεκδίκησιν τῶν δικαίων τῆς φυλῆς του;

Καὶ πῶς ἄλλως δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821 ἢ ὡς ἡ ἐκπλήρωσις τῆς ἐθνικῆς ταύτης πεποιθήσεως, ὅτε ἠγέρθη ὁ Μαρμαρωμένος Βασιληᾶς, ὅτε μετουσιώθη εἰς δύναμιν, εἰς ὅπλα, εἰς στρατόν, εἰς στρατηγοὺς καὶ ὅτε κατέλυσε δυναστείας, ἔθραυσε δεσμά, κατέρριψε φρούρια, κατετρόπωσε στόλους καὶ ἀνέτρεψε σύνορα καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς καταλυθείσης τυραννίας ἀνεστήλωσε τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας μὲ τὸ ἀθάνατον ἔμβλημα τοῦ Σταυροῦ, ὡσανεὶ διεκκήρυττεν ὅτι «Ἐν τούτῳ ἐνίκησεν;»

Δὲν γράφω ἱστορίαν διὰ ν' ἀπαριθμήσω ὀνόματα καὶ πόλεις καὶ χρονολογίας. Ταῦτα πάντα εὑρίσκει τις ἐν τοῖς ἱστορικοῖς συγγράμμασιν. Ἠθέλησα μόνον νὰ ἐξάρω τὸ γεγονός, ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἐρεύνης μελετῶν τὸν ἐθνικόν μας βίον ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ ἀλληλουχίᾳ, ὅτι ἡ πρὸς ἀντίδρασιν προπαρασκευὴ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821 δὲν εἶναι τυχαῖα γεγονότα, ἄμοιρα σημασίας καὶ σπουδαιότητος καὶ βαθυτέρας ἠθικῆς ἐννοίας, ἀλλὰ συνέπειαι ἀναπόδραστοι μοιραίας ἐξελίξεως, καθ' ὡρισμένους νόμους βανούσης, ἐξελίξεως, ἥτις ἀπῄτει ὅπως τὸ κίνημα τῶν ***κλεφτῶν***,

οἵτινες ἐμφανίζονται ἀπὸ τῶν πρώτων μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνων, ἐμπράκτως καὶ ἐνόπλως διαμαρτυρόμενοι διὰ τὴν τουρκικὴν ἐξ Ἀσίας ἐπιδρομήν, διαδεχθῶσιν αἱ κατὰ διαφόρους περιόδους ἐξεγέρσεις τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἵνα καὶ τὰς σποραδικὰς καὶ μεμονωμένας καὶ ἀσυστηματοποιήτους ἐπαναστατικὰς ταύτας κινήσεις ἐπακολουθήσῃ τὸ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ὠργανωμένον κίνημα τοῦ 1821, τὸ ὁποῖον ἐπέπρωτο ν' ἀπολήξῃ ὑπὸ τὰ χειροκροτήματα τῶν πεπολιτισμένων ἐθνῶν καὶ τὴν εὐμένειαν τῶν προστατίδων Δυνάμεων εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῶν δικαίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τὴν ἵδρυσιν μικροῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, τοῦ πρώτου τούτου πυρῆνος τῆς νέας ἐλευθέρας ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων ἑστίας. Οὐδεμία δύναμις ἀνθρωπίνη ἦτο δυνατὸν νὰ ματαιώσῃ ἢ ν' ἀναστείλῃ τὸ κίνημα τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος, διότι οὐδεμία ἀνθρωπίνη δύναμις εἶναι ἰσχυροτέρα τῆς ἠθικῆς καὶ δύναται νὰ παρακωλύσῃ ἢ νὰ ἐπιβραδύνῃ τὴν ἐξέλιξιν μιᾶς ὑποθέσεως, ἣν διέπει μία ἰδέα— ἡ ἠθικὴ— καὶ ἓν δίκαιον — τὸ ἠθικὸν δίκαιον ἑνὸς λαοῦ, ζητοῦντος τὴν ἐλευθερίαν του. Καὶ αὐτὸ ἐγένετο διὰ τῶν πρώτων ἀποτελεσμάτων τῆς ἀντιδράσεως. Ἡ ἐπὶ τῆς ὑλικῆς βίας καὶ μόνον ταύτης στηριχθεῖσα ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία ἤρχισε νὰ κλονίζηται καὶ νὰ καταρρέῃ. Ἡ ἰδέα θριαμβεύει. Μικρὸν ἑλληνικὸν κράτος ἱδρύεται μὲ ὀλίγας χιλιάδας Ἑλλήνων. Εἶναι ἀρκετόν, διότι εἶναι πολὺ μέγα ὅσον καὶ ἂν εἶναι μικρόν, διότι εἶναι μεγάλη ἡ ἰδέα, ἡ ὁποία τὸ ἐγέννησε καὶ τὸ ἵδρυσεν. Ἀλλ' ὁ πολὺς Ἑλληνισμὸς παραμένει ἀλύτρωτος. Ὁ ἀγὼν δὲν ἔληξε. Μόλις τώρα ἀρχίζει. Διότι ἡ Κωνσταντινούπολις δὲν ἀπηλευθερώθη. Διότι ἡ Ἁγία Σοφία εἶναι εἰσέτι τέμενος. Διότι τὸ χυθὲν αἷμα δὲν εἶναι ἀρκετόν...

*
* *

Ὅταν ἐσήμανεν ἡ ὥρα τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντι-

νουπόλεως ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος, ἐπανειλημμένως δι' ἁδρῶν καὶ σαγηνευτικῶν ὑποσχέσεων καὶ διαβεβαιώσεων πιεζόμενος ὅπως οἰκειοθελῶς παραδώσῃ τὴν ὡραίαν Πόλιν, ἣν ἐκεῖνος ὠνόμασε τὸ χάρμα καὶ τὴν ἐλπίδα τοῦ Γένους, πρὸς τὸν προτείναντα Κατακτητὴν ἀπήντησε: «Τὴν Πόλιν οὐ σοὶ δίδομεν· κοινῇ γὰρ γνώμῃ πάντες αὐτοπροαιρέτως ἀποθανούμεθα καὶ οὐ φεισθόμεθα τῆς ζωῆς ἡμῶν», ὡσανεὶ μὲ ἄλλας λέξεις ἐπανελάμβανε τὴν ὑπερήφανον ἱστορικὴν διαταγὴν «Μολὼν λαβέ!» Τὴν στιγμὴν ἐκείνην ὁ ὑπέροχος ἕλλην ἡγεμὼν ὑπέγραψε τὴν ἱστορικήν του Διαθήκην, ἣν καὶ παρέδωκε πρὸς ἐκτέλεσιν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ μετὰ τῆς ἐπιτακτικῆς ἱερᾶς διαταγῆς ὅπως προπαρασκευασθῇ καὶ διεκδικήσῃ ἡμέραν τινὰ τὴν Πόλιν, ἣν ὤφειλε ν' ἀνακτήσῃ.

Τὴν γνησιότητα τῆς ἀρχαίου ἐκείνης διαταγῆς, ἣν ἀψευδῆ καὶ ἀπρόσβλητον διετήρησεν ἡ Ἱστορία, τίς δύναται νὰ διαμφισβητήσῃ σήμερον, ἀφοῦ φέρει τὴν ὑπογραφὴν τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου, ὑπογραφὴν γραφεῖσαν μὲ τὸ αἷμά του καὶ μὲ τὸ αἷμα τόσων μυριάδων ἄλλων Ἑλλήνων, μεθ' ὧν ὑπερήσπισε τὴν ἱστορικὴν Πόλιν μέχρις ὑστάτης ρανίδος; Καὶ ὑπάρχει ἄλλος τις ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὅστις δύναται νὰ ἐγείρῃ δικαιώματα κυριότητος ἐπὶ τῆς κληρονομίας τοῦ Ἕλληνος καὶ δικαστὴς ἀδέκαστος, ὅστις νὰ μὴ ἐπιδικάσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰς τοὺς ἀμέσους καὶ φυσικοὺς αὐτῆς κληρονόμους, τοὺς ἀπογόνους τῶν Ἑλλήνων τοῦ Βυζαντίου;

Ἡ ὕπαρξις τόσων πολλῶν καὶ ποικιλωνύμων ἀλλοεθνῶν μνηστήρων ἓν καὶ μόνον μαρτυρεῖ κατὰ τὴν ὁμόφωνον πάντων γνώμην, ὅτι μεγάλη ἡ περιουσία καὶ σημαντικὴ ἡ κληρονομία, ἱκανὴ νὰ ἐγείρῃ τὰς ὀρέξεις ὅλων ἐκείνων, οἵτινες θὰ ἠδύναντο νὰ στηρίξωσι τὰς ἀπαιτήσεις των ἐπὶ ἑνὸς μεμονωμένου ἱστορικοῦ γεγονότος ἢ μιᾶς ὑπόπτου

ἀναθηματικῆς πλακός, ἀφοῦ καὶ αὐτὸς ὁ γελοῖος ἄλλοτε ἡγεμὼν καὶ κατόπιν βασιλεὺς τῆς Βουλγαρίας γενόμενος Φερδινάνδος τοῦ Κοβούργου δὲν ἐδίστασε νὰ ἐγείρῃ ἀξιώσεις κληρονομίας ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι πρὸ δέκα αἰώνων προκάτοχός τις αὐτοῦ ἐν ληστρικῇ κατὰ τῆς αἰωνίας τοῦ Βύζαντος πόλεως ἐκστρατείᾳ εἶχε κατορθώσει νὰ φθάσῃ πρὸ τῶν τειχῶν της καὶ «παρ' ὀλίγον νὰ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν!» Ἀλλ' ἐὰν πάντες οἱ ἄλλοι μνηστῆρες εἶναι ἀνάξιοι λόγου, ἀνάξιοι προσοχῆς δὲν ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσιν οἱ Ρῶσσοι, ὄχι διότι ἠδύναντο νὰ ἐπικαλεσθῶσι σοβαρὰ ἐπιχειρήματα, ἵνα ὑποστηρίξωσι τὰς ἐπὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀξιώσεις των, ὅσον διότι ἀπετέλουν φοβερὸν εἰς ἰσχὺν ὄγκον, δυνάμενον βίᾳ νὰ ἐκπορθήσῃ τὴν ἱστορικὴν πόλιν καὶ ὁριστικῶς ἐν αὐτῇ νὰ ἐγκατασταθῇ. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ὑποκώφως, εἶτα ὅμως ζωηρότερον ἤγειραν σοβαρὰς ἀξιώσεις, πλάσαντες μάλιστα τὴν φανταστικὴν διαθήκην Πέτρου τοῦ Μεγάλου (1682-1725), κληροδοτοῦσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰς τὴν Ρωσσίαν. Καὶ ἐπὶ τὰ ἴχνη τοῦ προκατόχου της ἐβάδισεν ἀργότερον καὶ ἡ ὄντως μεγάλη αὐτοκράτειρα τῆς Ρωσσίας Αἰκατερίνη, συλλαβοῦσα τὸ σχέδιον τῆς ἀνασυστάσεως τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ὑπὸ τὸν δευτερότοκον αὐτῆς υἱὸν Κωνσταντῖνον, εἰς ὃν ἐξέμαθε καὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἀποσκοποῦσα δὲ νὰ διατηρήσῃ τὸν ἑλληνικὸν τῆς νέας αὐτοκρατορίας χαρακτῆρα. Ἀλλὰ δὲν ἐβράδυνεν ἡ ἐπίσημος Ρωσσία νὰ παρερμηνεύσῃ τὴν ἀγαθὴν ἴσως πρόθεσιν τῆς μεγάλης ἡγεμονίδος καὶ ἐπὶ τῆς μυστικῆς διαθήκης Πέτρου τοῦ Μεγάλου βασιζομένη νὰ μετατρέψῃ τὸ σχέδιόν της εἰς σχέδιον ἁπλῆς καὶ καθαρᾶς ρωσσικῆς κατακτήσεως. Ὅτι δὲ μισελληνικώτατα ἦσαν πάντοτε τὰ ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου πονηρὰ σχέδια τῆς ἐπισήμου Ρωσσίας καὶ καταστρεπτικώτατα διὰ τὸν Ἑλληνισμὸν ἐν γένει, ἀπόδειξις τρανὴ ἡ ὅλη ἐνέρ-

γεια τῶν ἰθυνόντων τὴν μεγάλην πανσλαυιστικὴν κίνησιν καὶ τὰ σχέδια τῆς Ρωσσικῆς Αὐτοκρατορικῆς Παλαιστινείου Ἑταιρείας, ἀποσκοπούσης τὴν διὰ παντὸς θεμιτοῦ καὶ ἀθεμίτου μέσου κατάληψιν καὶ ἀπογύμνωσιν καὶ τοῦ Παναγίου Τάφου. Καὶ τοιουτοτρόπως ἀπὸ τοῦ 19ου ἤδη αἰῶνος ὁ σλαυικὸς χείμαρρος, ὀγκούμενος διαρκῶς καὶ ἀγριωτέρας προβάλλων ἀξιώσεις, ἀπετέλεσε νέον κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ σοβαρώτατον κίνδυνον, ἀφ' οὗ ἐσώθησαν μὲν προσωρινῶς χάρις εἰς τὴν Μεγάλην Βρεττανίαν, σοφώτατα ματαιώσασαν τὰς κακοβούλους πανσλαυιστικὰς ἐνεργείας, ἀφ' οὗ ὅμως δὲν ἀπηλλάγησαν τελείως, διότι οὐδόλως ἐνθαρρυντικὴ εἶναι ἡ ἐν τῇ Ἀνατολῇ συνεργασία καὶ συνεννόησις τῆς ἐπαναστατικῆς καὶ ἀνταρτικῆς κυβερνήσεως τῆς Ἀγκύρας μετὰ τῆς ἐπίσης ἐπαναστατικῆς καὶ ἀναρχικῆς κυβερνήσεως τῆς Μόσχας, μὴ ἐπιλανθανομένης τῶν ἐπὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Στενῶν προαιωνίων βλέψεων τῆς Ρωσσίας. Δὲν θέλω νὰ προδικάσω διὰ τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν κακὴν τύχην καὶ ματαίωσιν τῶν ἐθνικῶν μας ὀνείρων, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ διαφύγῃ τὴν προσοχὴν οὐδενός, ὅτι αἱ ἐρωτοτροπίαι αὗται Μόσχας καὶ Ἀγκύρας, τῆς δευτέρας προσδεθείσης ἀσφαλῶς εἰς τὸ ἅρμα τῆς πρώτης, δύνανται νὰ ὁδηγήσωσι τὴν Ρωσσίαν εἰς Κωνσταντινούπολιν ***μέσῳ τῆς***

Ὁ ἀοίδιμος Οἰκ. Πατριάρχης
ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ὁ Ε'

Ἀσίας. Ἄλλοτε ἡ Τουρκία, χρέη χωροφύλακος ἐπιτελοῦσα διὰ λογαριασμὸν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀντέδρα κατὰ πάσης προελάσεως καὶ καθόδου τῆς Ρωσσίας εἰς τὸν Βόσπορον. Σήμερον ὄχι μόνον δὲν ἀντιδρᾷ, ἀλλ' ἀσυναισθήτως ὑποθάλπει τὰ σχέδια τῆς Ρωσσίας, καταπροδίδει δηλ. τὰ τιμαλφέστερα συμφέροντα τῆς Τουρκίας, ἵνα μὴ ὑπερισχύσῃ ἐν Ἀνατολῇ ὁ Ἑλληνισμός! Διότι ἐν τῷ φανατισμῷ της καὶ ἐν τῷ πρὸς πᾶν ἑλληνικὸν μίσει της προτιμᾷ τὴν ρωσσικὴν κατοχήν, ὑφ' ἣν ἀσφαλῶς θέλει ἀπορροφηθῇ, τῆς ἑλληνικῆς διοικήσεως, ὑφ' ἣν ἐπὶ τέλους θὰ ἠδύνατο νὰ διατηρήσῃ τὸν ἐθνικὸν ἀτομισμόν της. Ἀλλὰ πότε ἡ Τουρκία ἀντελήφθη τὸ πραγματικὸν αὐτῆς συμφέρον, ἵνα τὸ ἀντιληφθῇ καὶ σήμερον; Πότε κατενόησε μερικὰς ἀληθείας, ἵνα δυνηθῇ νὰ προλάβῃ νέας καταστροφὰς καὶ νέους διαμελισμοὺς καὶ νέας ταπεινώσεις; Μήπως ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐστερήθη τῶν φώτων, τῆς πείρας, τοῦ κύρους καὶ τῆς ἱκανότητος τῶν χριστιανῶν διπλωματικῶν καὶ κυβερνητικῶν της ὑπαλλήλων ἔχει νὰ σημειώσῃ ἐν τῇ ἱστορίᾳ της τῇ νεωτέρᾳ ἕστω καὶ μίαν διπλωματικὴν νίκην, ἕστω καὶ μίαν ἁπλῆν ἐπιτυχίαν;

Ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ Λεξικοῦ Nouveau Larousse Illustré

IX. ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΔΟΞΑΝ

(1821-1918)

Ὁσονδήποτε μικρὸν καὶ ἀνώδυνον καὶ ἂν ἠθέλησαν οἱ Τοῦρκοι νὰ χαρακτηρίσωσι τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα τῶν Ἑλλήνων, παραμένει οὐχ' ἧττον γεγονὸς ἀναντίρρητον ὅτι ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821, ἐπανάστασις μικροῦ λαοῦ κατὰ μεγάλου δεσπότου, ἑνὸς Δαυὶδ καθ' ἑνὸς Γολιάθ, ὑπῆρξε μεγάλη, διότι μεγάλη ἦτο καὶ ἡ ἰδέα, ἥτις ἐδημιούργησεν αὐτήν. Ἐὰν οἱ Τοῦρκοι δὲν ἀπέδωκαν εἰς τὸ κίνημα ἐκεῖνο τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐν τῇ πραγματικότητί του - καὶ ἐνόμισαν ὅτι ἀπαγχονίζοντες ἕνα Πατριάρχην, μερικοὺς συνοδικοὺς ἀρχιερεῖς, ὀλίγους φαναριώτας εὐπατρίδας καὶ ἐνίους ἐκ τῶν τὰ πρῶτα φερόντων ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ γένους ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἀλλαχοῦ θὰ ἔδιδον τέρμα εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ὅτι θὰ ἐσωφρόνιζον διὰ τῆς τρομοκρατίας καὶ τοὺς ἄλλους ἀλυτρώτους καὶ ὅτι θὰ κατέπνιγον τὸ κίνημα πρὶν ἢ τοῦτο ἐξαπλωθῇ καὶ ἀκουσθῇ τὸ σάλπισμα τῆς ἐξεγέρσεως καὶ εἰς τὰς ἄλλας χώρας, ἔνθα ὑπῆρχον ὑπόδουλοι ἐθνότητες χριστιανικαί, στένουσαι ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγόν, τὸ γεγονὸς τοῦτο δέον ν' ἀποδοθῇ εἰς τὴν ψυχοδιανοητικότητα τοῦ Τουρκομουσουλμάνου, ὅστις καὶ σήμερον ἔτι δὲν δύναται νὰ φαντασθῇ δύ-

ναμιν ἀνωτέραν καὶ ἀποτελεσματικωτέραν τῆς ὑλικῆς, διότι καὶ τὴν παραμικροτέραν ἀντίληψιν τῆς σημασίας τῆς ἠθικῆς δυνάμεως καὶ τῶν ἠθικῶν τῶν καταδυναστευομένων λαῶν δικαίων ἐὰν εἶχε θὰ ἐγνώριζεν ὅτι ἡ Πύλη ἀπηγχόνιζεν ὡμῶς καὶ σκληρῶς ***ἕνα Πατριάρχην***, ***ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸν Πατριάρχην*** τῶν ἀλυτρώτων Ἑλλήνων, ἕνα ἰδεολόγον ἱεράρχην, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν Ἱεραρχίαν ὅλην, ἓν πρόσωπον θνητόν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν ἰδέαν τὴν ἀθάνατον, ἓν ἄτομον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν ὑπόστασιν ἑνὸς λαοῦ καταδυναστευομένου, ἀξιοῦντος νὰ ἐπιβάλῃ τὴν θέλησίν του ὅπως ζήσῃ τοὐντεῦθεν ἐλεύθερον δεσμῶν καὶ περιορισμῶν ἀνακοπτόντων σοβαρώτατα τὴν πρόοδόν του. Ἐὰν οἱ Τοῦρκοι, ὀπισθοδρομικοὶ καὶ ἀνίκανοι πρὸς μόρφωσιν καὶ πρόοδον, εἶχον λάβει τὴν ἀπόφασιν ν' αὐτοκτονήσωσι βραδέως, οἱ Ἕλληνες δὲν ἦσαν διόλου διατεθειμένοι νὰ τοὺς ἀκολουθήσωσιν εἰς τὸν ἠθικόν των τάφον, οὐδ' εὐδιάθετοι ὅπως ἀφεθῶσι νὰ παρασυρθῶσιν ὑπὸ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἧς ἡ πτῶσις ἡ θορυβώδης θὰ ἠδύνατο νὰ θάψῃ τὰ ἐθνικὰ τοῦ Ἕλληνος ἰδεώδη καὶ νὰ ζημιώσῃ τὴν ἐθνικὴν καὶ ἠθικὴν ὑπόστασιν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους. Καὶ εἴτε διότι ἐνσυνειδήτως προέβησαν οἱ Ἕλληνες εἰς τὸ παράτολμον ἐγχείρημα τῆς ἐπαναστάσεως, εἴτε διότι ὑποσυνειδήτως ὠθοῦντο πρὸς ἐξέγερσιν κατὰ τοῦ σατράπου, τὸ γεγονὸς τῆς ἀνακηρύξεως τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἐθνεγέρσεως παραμένει πάντοτε ἐπιχείρημα τιμητικώτατον διὰ τὴν ἑλληνικὴν φυλήν ἐν τῇ συνειδήσει τῶν πεπολιτισμένων ἐθνῶν, τὰ ὁποῖα ἔκτοτε δὲν ἠδύναντο παρὰ μὲ ὄμμα ἀπολύτου εὐμενείας καὶ συμπαθείας ν' ἀποβλέπωσι πρὸς τὰς προσπαθείας μικροῦ πλὴν ἰδεολόγου λαοῦ, ἀγωνιζομένου ν' ἀποτινάξῃ ζυγὸν δουλείας ἐπαίσχυντον, ἐπαχθῆ, ἀναχρονιστικόν, προσβάλλοντα τὴν ὑπερηφάνειάν του καὶ θίγοντα σοβαρῶς τὴν φιλοτιμίαν του. Καὶ ἐπενήρ-

γησαν μὲν ἐπὶ τῆς ψυχῆς τοῦ Ἕλληνος αἱ ταπεινώσεις του, οἱ ἐξευτελισμοί του, αἱ διώξεις του, αἱ σφαγαί του, αἱ βίαιαι ἐξισλαμίσεις του, οἱ περιορισμοὶ τῆς συνειδήσεώς του, τὰ δεινοπαθήματά του ἐν γένει, ἀλλ' οὐδεὶς θ' ἀρνηθῇ ἐπίσης ὅτι ***καὶ ἄνευ αὐτῶν*** θὰ ἐξεγείρετο ἡμέραν τινὰ ἡ ἐθνικὴ τοῦ Ἕλληνος συνείδησις, ἵνα διεκδικήσῃ ἀπ' εὐθείας μὲν παρὰ τῶν σφετεριστῶν τῆς ἐθνικῆς του κληρονομίας, ἐμμέσως δὲ παρὰ τῆς δημοσίας γνώμης τῶν φιλελευθέρων χριστιανικῶν τῆς Δύσεως λαῶν τὴν ἀπόδοσιν δικαιοσύνης, διότι ἐπρόκειτο περὶ λαοῦ μὲ πλήρη συνείδησιν τῆς ἀξίας, ἱκανότητος καὶ ἐπαρκείας του ὅπως πήξῃ ἰδίαν ***ἐθνικὴν ἑστίαν***, ***ἰδίαν ἐθνικὴν οἰκογένειαν*** καὶ εἰς τὰς θερμὰς αὐτῆς ἀγκάλας περισυλλέξῃ τὰ ἁπανταχοῦ γῆς διεσπαρμένα τέκνα του, ἐνισχύων αὐτὰ ἀλλὰ καὶ ἐνισχυόμενος παρ' αὐτῶν ἐν τῷ ἐπιπόνῳ ἔργῳ τῆς δημιουργίας μεγάλου ἑλληνικοῦ κράτους. Ἐὰν δὲ ἠθέλησε τὴν ἐθνικὴν ταύτην ἑστίαν του νὰ πήξῃ ἐκεῖ ὅπου τόσαι ἱστορικαὶ παραδόσεις καὶ τόσα ἱστορικὰ μνημεῖα βοῶσι περὶ τῆς ἑλληνικότητος τῶν πόλεων καὶ τῆς χριστιανικότητος τῶν μνημείων, τοῦτο δὲν πρέπει νὰ καταλογισθῇ ὡς ἔγκλημα, οὐδὲ πρέπει χάριν τῶν συμφεροντολογικῶν ὑπολογισμῶν τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς νὰ σφαγιασθῇ εἰς βάρος αὐτοῦ ἡ ἀλήθεια καὶ νὰ διαστραφῇ ἐπὶ τοσοῦτον ἡ ἱστορία, ὥστε καὶ αὐτὴ ἡ Κωνσταντινούπο-

Ὁ ἀοίδιμος Οἰκ. Πατριάρχης
ΓΕΡΜΑΝΟΣ ὁ Ε'

λις, ἐν ᾗ τὰ πάντα, ἀπὸ τοῦ ὀνόματός της μέχρι τοῦ μᾶλλον ἀσημάντου μνημείου της, μαρτυροῦσι περὶ τοῦ ἐναντίου, νὰ παρασταθῇ ὡς ἡ ἀρχαία προϊστορικὴ (!) πρωτεύουσα τῆς Τουρκίας καὶ ἡ ὀνομαστὴ ἕδρα τῆς Καλιφείας. Ἐὰν οἱ διπλωμάται, οἱ ἀναλαμβάνοντες νὰ λύσωσι τὰ μεγάλα διεθνῆ ζητήματα — καὶ προέχει ἀναμφιβόλως ἐν τῇ σφαίρᾳ τῶν μεγάλων διεθνῶν ζητημάτων τὸ δυσεπίλυτον Ἀνατολικὸν — ἠκολούθουν ὄχι μόνον τὰς ἀπηρχαιωμένας διπλωματικάς των μεθόδους, ἐν αἷς τὰ ἐμβαλώματα καὶ τὰ ἡμίμετρα καὶ τὰ συστήματα τῶν ψιλῶν ἐπικυριαρχιῶν καὶ τῶν ὀνομαστικῶν κυριαρχιῶν καὶ τῶν αὐτονομήσεων καὶ τῶν ζωνῶν ἐπιρροῆς καὶ τῶν οἰκονομικῶν εἰρηνικῶν διεισδύσεων ἀποτελοῦσιν ἴδια κεφάλαια, ἀλλὰ καὶ τὴν ἱστορίαν τὴν παγκόσμιον, ἀρχαίαν, μεσαιωνικήν, νέαν καὶ νεωτάτην, καὶ τὰς ἐθνολογικὰς συγκροτήσεις τῶν κατοικούντων τὴν Ἀνατολὴν λαῶν καὶ ὡς συμβούλους τεχνικούς, πρὸς τοῖς ἄλλοις στρατιωτικοῖς καὶ οἰκονομικοῖς, εἶχον παρ' αὐτοῖς καὶ καθηγητάς τινας τῆς φιλολογίας, φιλοσοφίας, ἱστορίας, καλλιτεχνίας, γνωρίζοντας κάλλιον αὐτῶν τὰς ἀπαιτήσεις καὶ διεκδικήσεις τῶν δυναστευομένων λαῶν, βεβαίως δὲν θὰ ὑπέπιπτον εἰς χονδροειδῆ λάθη, ἱστορικὰ καὶ ἐθνολογικά, καὶ δὲν θὰ κατέληγον εἰς ἐξαμβλωματικὰς καὶ τερατολογικὰς λύσεις, αἱ ὁποῖαι διότι εἶναι πολὺ θεωρητικαὶ καὶ τὰ μάλα ὑποκειμενικαί, ἀποδεικνύονται πάντοτε πρακτικῶς ἀνεφάρμοστοι καὶ ἀντικειμενικῶς ἄδικοι καὶ παράλογοι.

* * *

Μακρὰ καὶ πικρὰ πεῖρα αἰώνων ὁλοκλήρων ἐδίδαξεν εἰς τοὺς ὑποδούλους Ἕλληνας, ὅτι διὰ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ μεγίστου τῶν ἐν τῷ κόσμῳ ἀγαθῶν, τῆς ἐλευθερίας των, ἔδει νὰ βασισθῶσιν ἐπὶ τῶν ἰδίων αὐτῶν δυνάμεων καὶ μόνον αὐτῶν, ἔχοντες μάλιστα ὑπ' ὄψει ὅτι τὰς μεγάλας εὐρω-

παϊκὰς Δυνάμεις, ὧν τὰ σχέδια ἠδύνατο νὰ ταράξῃ ἡ ἐμφάνισις νέου ἐν τῇ Ἀνατολῇ παράγοντος, ἠδύναντο νὰ εὕρωσιν ἀντιδρώσας πρὸς πᾶσαν ἀπόπειραν δημιουργίας αὐτοτελοῦς ἑλληνικοῦ κράτους εἰς βάρος, ἐννοεῖται, τῆς κραταιᾶς Τουρκίας, ἣν ἐλογάριαζον πάντοτε ὡς δύναμιν σοβαράν, ἱκανὴν ν' ἀνατρέψῃ τὴν εὐρωπαϊκὴν ἰσορροπίαν. Καὶ ἐνῷ ἡ Ἱερὰ τῆς Εὐρώπης Συμμαχία ἔτρεμε πρὸ τοῦ Σουλτάνου τῆς Τουρκίας καὶ ἐπανειλημμένα ἐδέχετο ραπίσματα προσβολῆς ἐν τῷ προσώπῳ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτῶν της, ἡ μικρὰ καὶ ἀσθενὴς καὶ ἀσύντακτος Ἑλλὰς δὲν ἐδίστασε νὰ κυρύξῃ τὴν ἐπανάστασιν ὑπὸ τὰ ἔκπληκτα ὄμματα τῆς Εὐρώπης, διερωτωμένης πῶς ἦτο δυνατὸν δραξ ἀνδρῶν ν' ἀποτολμήσῃ ὑπὸ τὰς χειροτέρας τῶν συνθηκῶν καὶ ἄνευ ἰσχυρῶν προστατῶν τὸ παράτολμον καὶ τρελλὸν κίνημα τῆς κατὰ τοῦ πανσθενοῦς σατράπου ἐνόπλου ἐξεγέρσεως. Καὶ ὅμως ἡ ἐπανάστασις ἐκηρύχθη καὶ ηὐδοκίμησε, διότι ἦτο ἀγὼν ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος λαοῦ ἰδεολόγου, εἰς τὸν ὁποῖον ἐὰν ἔλειπον τὰ ὑλικὰ μέσα δὲν ἔλειπον ὅμως τὰ ἠθικά, καὶ φαίνεται ὅτι τὰ ἠθικὰ ἔχουν περισσοτέραν ἀξίαν τῶν ὑλικῶν. Μετὰ πάλην ἄνισον καὶ τραχεῖαν ἐννέα ὅλων ἐτῶν ἡ Εὐρώπη συνεκινήθη παραδόξως καὶ ἐξηναγκάσθη πρὸς ἐπέμβασιν, ἀφοῦ διὰ παντοίων μέσων προσεπάθησε νὰ ματαιώσῃ τὸν ἀγῶνα, νὰ μειώσῃ τὴν σημασίαν αὐτοῦ καὶ εἰς τὸ σχέδιον τῶν Ἑλλήνων ὅπως ἀνακηρύξωσιν Ἑλληνικὸν Βασίλειον, αὐτοτελὲς καὶ ἀνεξάρτητον, ὑποκαταστήσῃ τὰ γνωστὰ θολὰ σχέδια τῶν αὐτονομήσεων καὶ τῶν ὑποτελῶν ἡγεμονειῶν μὲ δικαιώματα ψιλῆς ἐπικυριαρχίας τοῦ Σουλτάνου. Ἅπαξ ἔτι κατεδείχθη ὅτι ὅταν λαὸς ἀποφασίσῃ νὰ θραύσῃ τὰς ἁλύσεις εἶναι φοβερὸς εἰς τὸ ἔργον, ἀκούραστος εἰς τὰς περιπετείας, ἀκατάβλητος εἰς τὸν ἀγῶνα. Καὶ δὲν εἶχεν ἄδικον ὁ Σχίλλερ ὅταν ἀπεφθέγγετο, ὅτι δὲν πρέπει νὰ τρέμῃ κανεὶς τὸν ἐλεύθερον.

ἀλλὰ τὸν ὑπόδουλον νὰ φοβῆται ὅταν θραύῃ τὰς ἁλύσεις.

Οὐδαμοῦ ἐν Εὐρώπῃ εὗρε κατ' ἀρχὰς συμπάθειαν ὁ ἐθνικὸς ἀγών, οὐδὲ συνεκινήθη σοβαρῶς ἡ δημοσία χριστιανικὴ εὐρωπαϊκὴ γνώμη καὶ ὅταν ἡ Ὑψηλὴ Πύλη, ἐκδικουμένη τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος διὰ τὸ κίνημα τῆς ἀνεξαρτησίας του, ἐν μέσῃ Κωνσταντινουπόλει ἀπηγχόνιζεν ἐν αὐτῷ τῷ πατριαρχικῷ περιβόλῳ γέροντα Πατριάρχην ἐπὶ τῇ καταγγελίᾳ ὅτι μετεῖχε τοῦ κινήματος καὶ ὑπέθαλπεν αὐτό. Τόσον εὐαίσθητος δὲν εἶναι ἐν τῷ συνόλῳ της ἡ γηραιὰ Εὐρώπη, ἀφοῦ καὶ σήμερον ἔτι καὶ μετὰ τὸν γενικὸν πόλεμον, ὃν ἐκήρυξε δῆθεν πρὸς ἀπελευθέρωσιν παντὸς ὑποδούλου καὶ δυναστευομένου λαοῦ, ἀνέχεται νὰ σφάζωνται καὶ νὰ ἀπαγχονίζωνται καὶ νὰ ἐξορίζωνται καὶ νὰ λιμοκτονῶσι καὶ νὰ ἐκτοπίζωνται χιλιάδες Χριστιανῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ τῷ Πόντῳ, χωρὶς νὰ ἐγείρῃ φωνὴν διαμαρτυρίας διὰ νὰ ἀτελεύτητα μαρτύρια τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἀρμενίων. Πλειοτέραν συμπάθειαν εὑρίσκει τις εἰς τὰς πέραν τοῦ Ὠκεανοῦ χώρας, εἶναι δὲ πολλῆς προσοχῆς ἄξιον ὅτι ἐν Ἀμερικῇ πρῶτον, πρὶν ἢ συγκινηθῇ ὁ ἐν Εὐρώπῃ φιλέλλην κόσμος, ἠκούσθη καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος φωνὴ συμπαθείας καὶ θαυμασμοῦ πρὸς τοὺς ἥρωας τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 καὶ ἐξ Ἀμερικῆς καὶ σήμερον ἀναμένεται φωνὴ διαμαρτυρίας διὰ τὰ μαρτύρια τῶν Χριστιανῶν καὶ χεὶρ βοηθείας πρὸς τὰ λιμώττοντα εἰς τὰς ἐρημωθείσας τῆς Μικρασίας πόλεις γυναικόπαιδα τῶν Χριστιανῶν, Ἑλλήνων καὶ Ἀρμενίων.

Καὶ ἐνῷ ἐννεαετεῖς ἀγῶνες ἐν ἀπεριγράπτοις περιπετείαις καὶ δοκιμασίαις, ἐν πάλῃ ἀνίσῳ καὶ τραχείᾳ, ἤγαγον ἐπὶ τέλους εἰς πέρας τὸ παράβολον ἐπαναστατικὸν ἐγχείρημα καὶ ἱδρύθη μικρὸν ἐλεύθερον ἑλληνικὸν κράτος, ἐν τῷ ὑποδούλῳ Ἑλληνισμῷ ἐπεκράτει ἀγρία κατάστασις τρομοκρατίας, ἐπιταθείσης μάλιστα συνεπείᾳ τῆς δυσπιστίας καὶ δυ-

σμενείας τῶν Τούρκων, βαινούσης μέχρι λήψεως ὁμῶν μέτρων, ὄχι μόνον πρὸς πᾶν ἑλληνικὸν καὶ χριστιανικόν, ἀλλὰ πρὸς αὐτοὺς ἔτι τοὺς διπλωματικοὺς ἀντιπροσώπους τῶν χριστιανικῶν κρατῶν τῆς Εὐρώπης. Διότι δὲν πρέπει νὰ λησμονηθῇ τὸ ἀπίστευτον ἄλλως γεγονός, ὅτι ὁ κατὰ τὸ 1827 ἀποσταλεὶς εἰδικῶς διὰ τὸ Ἑλληνικὸν ζήτημα Ρῶσσος διπλωμάτης, Ἑλβετὸς δὲ τὴν καταγωγήν, Jean Ribaupierre μικροῦ δεῖν ἐφυλακίζετο εἰς τὴν ἐν Ἑπταπυργίῳ εἰδικὴν διὰ τοὺς πρεσβευτὰς τῶν Μ. Δυνάμεων εἱρκτήν, διότι ὁμιλῶν περὶ τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ ζητήματος ἐτόλμησε νὰ ὑπαινιχθῇ τὴν ἐν Πύλῳ ναυμαχίαν. Ἀλλὰ μήπως πολὺ ἔτι ἀργότερον, ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν, τὰς παραμονὰς τῆς κηρύξεως τοῦ γενικοῦ πολέμου, ὡς μαρτυρεῖ εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματα αὐτοῦ ὁ τότε πρεσβευτὴς τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς κ. Μοργενθάου, ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτὴς τῆς Μεγάλης Βρεττανίας σὲρ Λουὶ Μάλλετ, ἀπειληθεὶς δι' ἀνωνύμου ἐπιστολῆς, δὲν εἶχεν ἀντιμετωπίσει τὴν περίπτωσιν ἐγκαθείρξεως αὐτοῦ καὶ δὲν εἶχεν ἐκφρασθῇ ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο πρὸς τὸν Ἀμερικανὸν συνάδελφόν του, ἔχων ὑπ' ὄψει ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ὅταν παύῃ σκεπτομένη ἀνθρωπίνως — καὶ παύει ὅταν εὑρίσκεται ἐν πολέμῳ πρὸς χριστιανικὴν Δύναμιν—δὲν διστάζει ὄχι μόνον τοὺς ὑπηκόους ἀλλὰ καὶ τοὺς πρεσβευτὰς τῶν ἐμπολέμων νὰ καταδιώ-

Ὁ ἀοίδιμος Οἰκ. Πατριάρχης
ΙΩΑΚΕΙΜ ὁ Γ'

κη ἀμειλίκτως; Ὅσοι ἀνέγνωσαν τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ κ. Μοργεντάου θὰ συνομολογήσωσιν ὅτι ὁ Τοῦρκος πάντα πρὸς χριστιανικὴν Δύναμιν πόλεμον θεωρεῖ ἱερόν, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν κηρύσσῃ αὐτὸν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην καὶ πρὸς τὴν ἄποψιν ταύτην ἐναρμονίζει σιωπηρῶς τὰς ἐνεργείας του.

Ἐὰν τοιαύτη εἶναι ἡ ἐν γένει ψυχοδιανοητικότης τῶν Τούρκων ἀπέναντι τῶν Χριστιανῶν, καὶ ἂν ἔτι ἀνήκωσιν οὗτοι εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς, φαντάζεταί τις τὴν θέσιν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ταῖς ἄλλαις τῆς Τουρκίας πόλεσιν, ἐν αἷς συμπαγὲς ὑπῆρχε τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον, ἀλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ κατόπιν τῆς κηρύξεως τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος καὶ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς συμπήξεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου, ὁπότε δὲν ἔπαυσαν εἰς πολλὰ μέρη καὶ ἰδίᾳ ἐν Κρήτῃ αἱ ὑπόκωφοι κατὰ τοῦ κυριάρχου στοιχείου ἀντιδράσεις τῶν ἀλυτρώτων Ἑλλήνων, ἠλεκτρισθέντων ἐκ τοῦ σαλπίσματος τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐνθαρρυνθέντων ἐκ τῶν πρώτων ἐπιτυχιῶν τῆς ἐξεγερθείσης ἑλληνικῆς συνειδήσεως. Ἄλλως τε τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ νήπιον ἔτι τὴν ἡλικίαν ἑλληνικὸν βασίλειον δὲν ἔπαυσεν ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς συστάσεώς του νὰ στρέφῃ μετ' εὐνοήτου στοργῆς τὰ βλέμματα πρὸς τοὺς ἔξω τῶν ὁρίων τοῦ ἐπισήμου βασιλείου ἐν δουλείᾳ παραμένοντας ὁμαίμονας καὶ ὁμογενεῖς ἀδελφούς του, πρὸς βελτίωσιν τῆς θέσεως τῶν ὁποίων διαρκῶς ἔπαλλεν ἐξ ***ἀγνοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τελείας ἀνιδιοτελείας*** ἡ καρδία τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων, ἐξέθετε πλειότερον τοὺς ἀλυτρώτους Ἕλληνας εἰς τὰ ὄμματα τῶν Τούρκων, οἵτινες δὲν ἔβλεπον πρὸ αὐτῶν παρὰ μόνον ἀχαρίστους, ἀγνώμονας, προδότας, ἐπαναστάτας. Ἐφαντάζοντο μυστικὰς διοργανώσεις, ὑπόκωφα ἐπαναστατικὰ κινήματα, προδοτικὰ σχέδια, ἀνατρεπτικὰς τοῦ καθεστῶτος τάσεις, ἤρκει δὲ νὰ εὑρεθῇ εἰς τὸ θυλάκιον ἀλυτρώτου Ἕλληνος ἀθηναϊκὴ ἐφημερὶς ἢ βιβλίον ἐκτυπωθὲν ἐν Ἀθήναις

ἢ ποίημα ἐθνικὸν ἢ εἰκὼν ἑλληνικὴ ἵνα καταδιωχθῇ ἀπηνῶς ὁ κάτοχος καὶ τὸ μονομερὲς καὶ ἀνώδυνον ἄλλως τε γεγονὸς τοῦτο ν' ἀποτελέσῃ στοιχεῖα βαρείας ***καθ' ὁλοκλήρου τοῦ ἀλυτρώτου γένους*** κατηγορίας, ἀφ' ἧς μόνον διὰ πολλῶν ἐνεργειῶν, ἠθικῶν καὶ ὑλικῶν, ἠδύναντο ν' ἀπαλλαγῶσι εἰς περαιτέρω καταδιώξεις ὅσοι θὰ εἶχον τὸ ἀτύχημα νὰ εὑρεθῶσι καταγεγραμμένοι ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν κατὰ φαντασίαν ἐπαναστατῶν καὶ τῶν προγεγραμμένων.

«Ἡ Ἑλλὰς προώρισται νὰ ζήσῃ καὶ θὰ ζήσῃ».

ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ

Ἀλλὰ μήπως καὶ οἱ ἐν τῷ ἑλληνικῷ βασιλείῳ Ἕλληνες ἠδύναντο, καὶ ἂν ἀκόμη ἤθελον, νὰ παύσωσι νὰ ἐκδηλῶσι τὴν πρὸς τοὺς ἔξω Ἕλληνας συμπάθειάν των, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐπὶ τοῦ τάπητος ἐτέθη τὸ ζήτημα τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἡ ἐξέλιξις ἠκολούθει τὴν ὁδὸν ἐκείνην, ἀφ' ἧς οὐδὲν γεγονὸς καὶ οὐδεμία ἀνθρωπίνη δύναμις ἠδύνατο ν' ἀποτρέψῃ αὐτήν; Μήπως ὑπῆρχε δύναμίς τις ἱκανὴ νὰ μετριάσῃ τὴν κεκτημένην πρὸς ἀνάστασιν τῆς φυλῆς καὶ ἐπέκτασιν τῶν συνόρων τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου ταχύτητα; Τοὐναντίον τὰ πάντα ἐμαρτύρουν τὸ ἀντίθετον, αἱ δ' ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν ἐπιτελεσθεῖσαι πρόοδοι ἱκαναὶ νὰ ἐκπλήξωσι τὸν κόσμον ὅλον, ἦσαν τοσαῦται ὥστε παρὰ τὴν οἰκονομικὴν καχεξίαν τοῦ μικροῦ βασιλείου, ἐλαχίστους πόρους πλὴν βαρυτάτας ὑποχρεώσεις ἔχοντος, ἱδρύθησαν ἐν αὐτῷ ὄχι μόνον σχολεῖα καὶ ἐφημερίδες καὶ τυπο-

γραφεῖα καὶ μουσεῖα καὶ φροντιστήρια καὶ σύλλογοι πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλλ. γραμμάτων ἀλλὰ καὶ Πανεπιστήμιον (*), ἀποτελέσαν τὸν ἰσχυρότατον σύνδεσμον μεταξὺ τοῦ πανελληνίου κόσμου. Καὶ πρέπει νὰ ἐξαρθῇ ἰδιαιτέρως ὅλως τὸ γεγονὸς τῆς ἱδρύσεως Πανεπιστημίου ἐν Ἀθήναις, Ἐθνικοῦ ἀποκληθέντος καὶ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ ***Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων*** καὶ οὐχὶ ***τοῦ Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος*** τεθέντος, διότι ὄχι μόνον ἀπεδείκνυεν ὅτι ἡ ἵδρυσις Πανεπιστημίου ἐθεωρεῖτο ὡς ἐπείγουσα ἀνάγκη πρὸς μόρφωσιν ἐν πνεύματι ἑλληνοπρεπεῖ ὅσον οἷόν τε πλειοτέρων ἐπιστημόνων, μελλόντων νὰ σκορπίσωσιν ἁπανταχοῦ Ἀνατολῆς τὰ φῶτα τῆς ἑλληνικῆς σοφίας καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης, ὄχι μόνον ἀπεδείκνυεν ὅτι οἱ Ἕλληνες, ὡς λίαν προηγμένοι εἰς τὴν παιδείαν καὶ τὴν μόρφωσιν, ὤφειλον ν' ἀρχίσωσιν ἀπὸ τοῦ Πανεπιστημίου, ἐκείνης δηλ. τῆς ἑστίας, εἰς ἣν μετὰ πολλὰ ἔτη κατέληξαν ἄλλοι λαοί, ἀλλὰ καὶ ἐμαρτύρει σαφῶς ὅτι ἰδιαιτέραν ὅλως σημασίαν ἀπέδιδεν ἡ ἐλευθέρα ἑλληνικὴ πολιτεία εἰς τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας, μιμουμένη πρὸς τοῦτο τοὺς Ἕλληνας τοῦ Βυζαντίου καὶ μὴ ἐπιλανθανομένη ὅτι ἐὰν ἐπέζησεν ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ κατόπιν τόσων ἀντιξόων περιστάσεων καὶ ἀτελευτήτων καὶ ἀπεριγράπτων περιπετειῶν καὶ δοκιμασιῶν, τοῦτο ὀφείλετο εἰς τὸν πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὴν παιδείαν καὶ τὰς κλασικὰς σπουδὰς καὶ τὰς Ὡραίας Τέχνας ἔρωτά του. Δέον δέοντως νὰ ἐκτιμηθῇ ἡ πρωτοβουλία τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου, τὸ ὁποῖον ἐὰν ἐξυπηρέτησε γενικωτέρους ἐθνικοὺς σκοπούς, ἐξυπηρέτησεν οὐχ' ἧττον καὶ τὴν ἀνθρωπότητα καθόλου καὶ αὐτοὺς τοὺς Τούρκους, διότι οἱ περισσότεροι καὶ διαπρεπέστεροι τῶν ἐν Τουρκίᾳ ἐπιστημό-

(*) Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε 180 καθηγητῶν τοῦ Ἐθν. Πανεπιστημίου οἱ 90 κατάγονται ἐκ τοῦ ἀλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ.

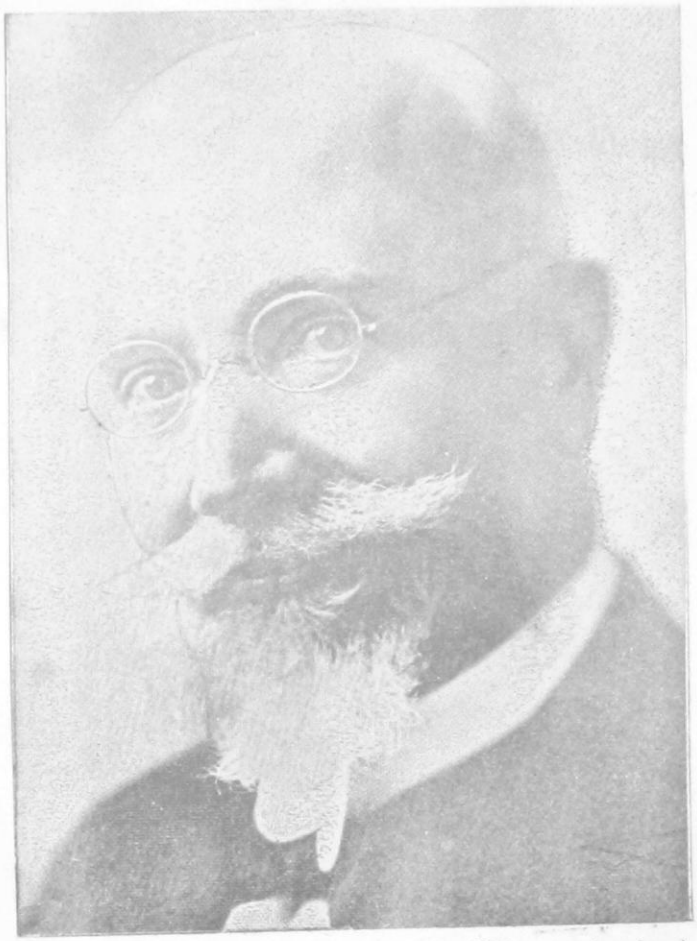

«Ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ ὀφείλει νὰ λέγῃ τὴν ἀλήθειαν καὶ πρὸς τὰ ἄνω καὶ πρὸς τὰ κάτω».

ΕΛΕΥΘ. Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

νων ἦσαν Ἕλληνες καὶ οἱ καλλίτερον καὶ ἐπιστημονικώτερον ἐν τῷ τουρκικῷ στρατῷ κατὰ τὸν τελευταῖον γενικὸν πόλεμον ἐργασθέντες ἰατροὶ ἦσαν ὡς ἐπὶ τὰ πολλὰ ἀπόφοιτοι τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου. Θὰ ἔλεγέ τις ὅτι ἡ Ἰατρικὴ Σχολὴ ἐμόρφωσεν ἰατροὺς διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ! Παραλείπω, ἵνα μὴ ὀγκωθῇ ὑπὲρ τὸ δέον τὸ βιβλίον τοῦτο, τὰς ἄλλας ὑπηρεσίας, ἃς παρέσχεν εἰς τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν τὸ Ἐθνικὸν Πανεπιστήμιον. Τοῦτο μόνον θὰ προσθέσω ὅτι ἡ μικροσκοπικὴ Ἑλλὰς δὲν ἔπαυσεν οὐδ᾽ ἐπὶ στιγμὴν ἀποστέλλουσα ὄχι μόνον εἰς Εὐρώπην καὶ Βουλγαρίαν καὶ Σερβίαν καὶ Ρουμανίαν καὶ Αἴγυπτον, ἀλλὰ πρὸ παντὸς καὶ ἰδίᾳ εἰς Τουρκίαν διακεκριμένους ἐπιστήμονας, καθηγητὰς καὶ διδασκάλους, ἰατροὺς καὶ νομικούς, φαρμακοποιοὺς καὶ μαίας, χημικοὺς καὶ γεωπόνους, θεολόγους καὶ καλλιτέχνας, νηπιαγωγοὺς καὶ διδασκαλίσσας, ναυτικοὺς καὶ τεχνίτας, οἰνοποιοὺς καὶ τυροκόμους, εἰδικοὺς τέλος εἰς πάντας τοὺς κλάδους τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης, οἵτινες μεγάλως ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς πρωτογόνου καὶ ὑποτυπώδους εἰς τὰς τέχνας καὶ τὴν βιομηχανίαν κινήσεως καὶ ζωῆς τῆς εὐφόρου καὶ πλουσίας ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.

Ἀλλ᾽ ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν ταχύτητα τῆς διοργανώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἔβαινε καὶ ἡ προθυμία τῶν ἐκτὸς αὐτοῦ ἐν διασπορᾷ διαβιούντων καὶ πλουσιωτάτων εἰς χρῆμα τέκνων τῆς κοινῆς Πατρίδος, τὰ ὁποῖα ἐφιλοτιμήθησαν νὰ θέσωσιν εἰς τὴν διάθεσιν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ὁλοκλήρους τὰς περιουσίας των, ἵνα ἀνεγερθῶσι σχολεῖα καὶ βιβλιοθῆκαι καὶ ἀκαδημίαι καὶ μέγαρα καὶ μουσεῖα καὶ φιλανθρωπικὰ καθιδρύματα καὶ ὀρφανοτροφεῖα καὶ φυλακαὶ καὶ Στάδια καὶ ἔργα τέχνης ἐπίζηλα, φέροντα πάντα τὸν τύπον καὶ τὸν ρυθμὸν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης καὶ τὴν σφραγῖδα τοῦ νεωτέρου ἑλληνικοῦ πνεύματος. Δὲν θὰ λησμονήσω ἐπίσης καὶ τοὺς πρακτικώτερον διαθέσαντας τὴν

περιουσίαν των κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ πρὸ παντὸς τὸν Γ. Ἀβέρωφ, οὗτινος ἡ ἡγεμονικὴ πρὸς τὸν ἑλληνικὸν στόλον δωρεά, δι' ἧς ἡ Ἑλλὰς ἀπέκτησεν ἰσχυροτάτην πολεμικὴν ναυτικὴν μονάδα, ἐξησφάλισεν αὐτῇ ἀναμφισβητήτως τὴν νίκην κατὰ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους. Ἀλλὰ μήπως δὲν ἐπεξετάθη ἡ τῶν τέκνων τῆς Ἑλλάδος εὐεργετικὴ δρᾶσις καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Θεσσαλονίκῃ καὶ Ἰωαννίνοις καὶ Σμύρνῃ καὶ Μιτυλήνῃ καὶ ἐν τῷ Πόντῳ καὶ ἀλλαχοῦ; Μὴ δὲν ἁπαντᾷ τις καὶ ἐν τοῖς μεγάλοις τούτοις κέντροις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐκπαιδευτήρια καὶ φιλανθρωπικὰ καθιδρύματα καὶ ὀρφανοτροφεῖα, δαψιλῶς προικοδοτηθέντα διὰ γενναίων δωρεῶν ὁμογενῶν; Τί πρῶτον καὶ τί ὕστατον ν' ἀναγράψω ἐνταῦθα; Εἶναι τόσῳ πολυμερὴς καὶ ἁδρὰ εἰς πρακτικὰ καὶ θετικὰ ἀποτελέσματα ἡ εὐεργετικὴ δρᾶσις τῶν ὁμογενῶν, ὥστε ἀπορεῖ τις τίνα πρῶτον καὶ τίνα ὕστατον νὰ μνημονεύσῃ. Καὶ ἡ συμβολὴ αὕτη εἰς τὴν πνευματικὴν κίνησιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τῶν εὐγενῶν καὶ φιλοπατρίδων τῆς Ἑλλάδος τέκνων ἀποκτᾷ μεῖζονα σημασίαν καὶ ἀποτελεῖ μοναδικὸν ὄντως φαινόμενον, ὅταν ἔχῃ τις ὑπ' ὄψει ὅτι τὰς μεγάλας ταύτας πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δωρεάς, ἐξ ἀγνοῦ πρὸς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην ἔρωτος, ἐποιήσαντο ἄνθρωποι ἄμοιροι, ὡς ἐπὶ τὰ πολλά, παιδείας καὶ εὐρείας μορφώσεως καὶ οἱ πλεῖστοι ἀλύτρωτοι.

Καὶ ἐνῷ τοιαύτη ἐπετελεῖτο ἐν τῷ ἐλευθέρῳ βασιλείῳ καὶ ἐν τῷ ἔξω Ἑλληνισμῷ εἰρηνικὴ ἐργασία δὲν παρημελήθη καὶ ἡ ἀνασύνταξις τῶν πολεμικῶν δυνάμεων τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον ὤφειλεν ὄχι μόνον εἰς τὸ Οἰκουμ. Πατριαρχεῖον, τὰς μητροπόλεις τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, τὰ σχολεῖα καὶ τὰς ἄλλας ὀργανώσεις τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ νὰ προσέρχηται ὑλικῶς καὶ ἠθικῶς ἀρωγόν, ὄχι μόνον πρέσβεις καὶ προξένους καὶ πράκτορας ἐπισήμους νὰ

διατηρῇ εἰς πολλὰ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας κέντρα, ἵνα ἐπικοινωνῇ μετὰ τοῦ ἐν αὐτοῖς ἑλληνικοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ στρατὸν νὰ ἔχῃ πάντοτε ἕτοιμον καὶ στόλον ἀξιόμαχον νὰ διοργανώσῃ. Ἐὰν ἔστενεν ὑπὸ τὸ βάρος τῶν δυσαναλόγων τούτων δαπανῶν καὶ ἐὰν ἐδέησε διὰ στόματος τοῦ Χαριλάου Τρικούπη νὰ διακηρύξῃ ὅτι δυστυχῶς ἡ Ἑλλὰς ἐχρεωκόπησεν, οὐδεὶς ἐχέφρων θὰ εὑρεθῇ ἵνα κατηγορήσῃ τὰς ἑλληνικὰς κυβερνήσεις διὰ τοὺς ὑπερφορτωμένους προϋπολογισμοὺς τῶν πολεμικῶν της ὑπουργείων. Ἡ Ἑλλὰς δὲν ἦτο καὶ δὲν εἶναι κράτος ἀρχαιολογικὸν καὶ μόνον ἀρχαιολογικόν. Εἶχε καὶ ἔχει ἀνάγκην στρατοῦ καὶ στόλου, διότι πολλαὶ αἱ πρὸς τοὺς ἀλυτρώτους ὑποχρεώσεις της καὶ διότι δὲν ἔληξαν οἱ ἐθνικοὶ ἀγῶνές της. Οἱ τὰ ἐναντία διακηρύττοντες καὶ ὑποστηρίζοντες δὲν εἶναι Ἕλληνες, δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὴν μεγάλην οἰκογένειαν τῶν Ἑλληνορρωμαίων, τῶν γνησίων ἀπογόνων τῶν Ἑλλήνων τοῦ Βυζαντίου, οἱ ὁποῖοι οὐδόλως ἐλησμόνησαν καὶ λησμονοῦσιν ὅτι μεγάλη ὑπῆρξε κατὰ τὸν μεσαίωνα ἡ Πατρίς των καὶ ὑπέροχος ὁ πολιτισμός των καὶ ὅτι τότε μόνον θὰ θεωρηθῇ ὁ ἐθνικὸς ἀγὼν λήξας ὅταν ἐπανιδρυθῇ ἡ Μεγάλη Ἑλλάς, ἐπεκτεινομένη καὶ ἐκεῖ ὅπου ἐπεξετείνετο ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς δόξης της ἡ Μεγάλη Ἑλληνικὴ ἐν Ἀνατολῇ Αὐτοκρατορία, μὲ πρωτεύουσαν τὴν αἰωνίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ μητρόπολιν, τὴν Κων-

Ὁ ἀείμνηστος Τοποτηρητὴς Μητροπολίτης Προύσης ΔΩΡΟΘΕΟΣ

σταντινούπολιν καὶ μὲ καθεδρικὸν ναὸν τὸ περιλάλητον μνημεῖον τῆς χριστιανικῆς λατρείας, τὸ αἰώνιον ἑλληνοχριστιανικὸν κειμήλιον, τὴν Ἁγίαν Σοφίαν.

*
* *

Ἡ καλλιέργεια τῶν γραμμάτων ἀποτελεῖ τὴν ἠθικὴν προπαρασκευὴν τῆς πραγματώσεως τῶν ἐθνικῶν ὀνείρων, ἧς καὶ ἀνωτέρω ἐμνήσθην, ἐνῷ πρὸς συνέχισιν τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος καὶ ἐπὶ βάσεως ἄλλης, τῆς διὰ τῶν ὅπλων διαμαρτυρίας, ἀπητοῦντο καὶ ὑλικώτερα μέσα. Καὶ τὸ σύνθημα τῆς ἐξεγέρσεως κατὰ τῆς τυραννίας πρὸς ἀπελευθέρωσιν καὶ ἄλλων ἑλληνικῶν χωρῶν δίδει ἡ ἡρωικὴ μεγαλόνησος Κρήτη, πρώτη κηρύξασα τῷ 1833 τὴν ἐπανάστασιν κατὰ τοῦ κυριάρχου ἀντιβασιλέως τῆς Αἰγύπτου, εἰς ὃν παρεδόθη δυνάμει σχετικοῦ πρωτοκόλλου τοῦ Λονδίνου, καὶ πρώτη ἀπειλήσασα κατόπιν ζωηρότερον τὴν Τουρκίαν (1841), ὅταν καὶ πάλιν εἶχε προσαρτηθῇ ἡ λεοντόθυμος Κρήτη εἰς τὸ κράτος τοῦ Σουλτάνου. Τί ἄλλο ὑπεδήλουν αἱ ἐπαναστάσεις αὗται ὡς καὶ αἱ κατόπιν ταύτας διαδεχθεῖσαι τῷ 1854, 1858, 1866 - 1868 ἢ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ ἐδυσφόρει κατὰ τῆς ἀτελοῦς λύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος; Τί ἄλλο ὑπεδήλου ἡ ἐκδηλωθεῖσα ἐν Ἠπείρῳ καὶ Θεσσαλίᾳ καὶ Πηλίῳ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου (1877 - 78) ἐξέγερσις τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐν Κρήτῃ ἀργότερον ἢ ὅτι διεμαρτύρετο ὁ ἑλληνικὸς λαὸς κατὰ τῆς τάσεως τῶν ἰσχυρῶν, ὅπως διατηρῶσιν ἐν δουλείᾳ ὁλόκληρα ἑλληνικώτατα τμήματα γῆς καὶ συμπαγεῖς ἑλληνικοὺς πληθυσμούς; Μὴ καὶ κατὰ τὸ 1886 κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς αὐθαιρέτου προσαρτήσεως τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας ὑπὸ τῆς Βουγγαρίας δὲν ἐξηγέρθησαν οἱ Ἕλληνες, διαμαρτυρόμενοι διὰ τὴν καταπάτησιν τῶν ἐπὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, χώρας καθαρῶς ἑλληνικῆς, δικαίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ; Καὶ ἀπειληθεῖσα καὶ

ἀπὸ θαλάσσης ἀποκλεισθεῖσα ἡ Ἑλλὰς πρὸς σωφρονισμὸν δῆθεν μήπως ἔπαυσε διαμαρτυρομένη καὶ ἐθεώρησέ ποτε τὴν χρῆσιν τοῦ βιαίου τούτου μέτρου ὡς ἱκανὴν εἴτε τὰ δίκαια αὐτῆς νὰ ἄρῃ εἴτε τὴν δοθεῖσαν τότε λύσιν νὰ ἐπιβάλῃ; Μὴ ἡ τῷ 1886 νεωτέρα τῆς Κρήτης ἐπανάστασις, ἡ προκαλέσασα κατόπιν τὸν ἀτυχῆ ἑλληνοτουρκικὸν πόλεμον (1897), καθ' ὃν ἡ Ἑλλὰς οἰκτρῶς ἡττήθη, δὲν εἶναι ἡ συνέχεια τῶν ἀγώνων τοῦ Ἕλληνος κατὰ τῆς τουρκικῆς τυραννίας; Μὴ ἡ πολεμικὴ ἐκείνη ἐπιχείρησις, καθ' ἣν ἀπεδείχθη ἡ ἀνεπάρκεια καὶ τὸ ἀπροπαράσκευον τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἐχρησίμευσεν ὡς μάθημα διδακτικώτατον, ἵνα ἀναδιοργανωθῇ κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν; Παραλείπω τοὺς εἰρηνικοὺς ἀγῶνας τῆς Ἑπτανήσου, διότι ἐκεῖ ἤρκεσε μόνον ἡ ἀναίμακτος καὶ εἰρηνικὴ ἔξέγερσις, ἵνα ἡ γενναιοφροσύνη τοῦ μεγάλου ἀγγλικοῦ κράτους, κράτους κατ' ἐξοχὴν φιλελευθέρου, ἀπαλλάξῃ τὴν Ἰόνιον Πολιτείαν νὰ καταφύγῃ εἰς βίαια μέτρα· Ἤρκεσε μία εὐγενὴς χειρονομία τῆς Ἀγγλίας, ἵνα ἑνωθῇ καὶ ἡ ἑλληνικὴ αὕτη γῆ μετὰ τῆς Μητρὸς Πατρίδος.

*
* *

Ἡ ἱστορία τοῦ ἀλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τοῦ μαρτυρίου Γρηγορίου τοῦ Ε΄ μέχρι τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ ΣΤ΄ (δευτέρα πατριαρχεία, 1867—1871), ἀφ' ἧς ἐποχῆς δηλ. χρονολογεῖται τὸ βουλγαρικὸν σχῖσμα, μεγάλως συνταράξαν τὸν ἀλύτρωτον Ἑλληνισμὸν καὶ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, δὲν παρουσιάζει ἔκτακτόν τι γεγονός. Συνεχίζεται ὑποκώφως πάντοτε ἀλλ' ἀμειλίκτως τὸ πρὸς βαθμιαῖον περιορισμὸν τῆς σχετικῆς θρησκευτικῆς καὶ πνευματικῆς ἐλευθερίας τοῦ Ἕλληνος πρόγραμμα τῶν τουρκικῶν κυβερνήσεων, πρόγραμμα καταθλιπτικὸν καὶ τρομοκρατικόν.

Τῷ 1869 ἐκδίδεται αὐτοκρατορικὸν φιρμάνιον ἀναγνωρίζον, παρὰ πάντα νόμον καὶ παρὰ τὰς διατάξεις τοῦ προ-

νομιακοῦ καθεστῶτος τῶν Πατριαρχείων, τὴν Βουλγαρικὴν Ἐξαρχίαν. Τὸν κακόβουλον τοῦτον θεσμόν, ὡς ἐπεμβαίνοντα εἰς τὴν ἀπ' αἰώνων τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριαρχείῳ ἀποκλειστικῶς ἀνεγνωρισμένην ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν καὶ ὡς θίγοντα τὰ ἐκκλησιαστικά μας προνόμια, τὸν μόνον θεσμὸν τὸν ὑπολειφθέντα ἐκ τῆς ἐθνικῆς μας αὐτονομίας, κατεπολέμησε σφοδρῶς, ἄνευ ὅμως ἐπιτυχίας, τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, τὸ ὁποῖον μάτην ὑπεδείκνυεν εἰς τοὺς κυβερνῶντας τὸν γενικώτερον κίνδυνον τοῦ Σλαυισμοῦ, κίνδυνον κοινὸν Τούρκων καὶ Ἑλλήνων. Καὶ ὑπεδεικνύετο μὲν καταλλήλως, μὴ ὑστεροῦντος πρὸς τοῦτο καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου, προεξάρχοντος τοῦ «Νεολόγου» τοῦ κ. Σ. Ι. Βουτυρᾶ, ὅτι ἡ σωτηρία τῆς Τουρκίας ἀπῄτει ὄχι μόνον τὴν μὴ ἀναγνώρισιν τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας, ὄχι μόνον τὴν καταπολέμησιν τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Σλαυισμοῦ ἀλλὰ καὶ τὴν εἰλικρινεστέραν προσέγγισιν καὶ συνεργασίαν Τούρκων καὶ Ἑλλήνων, ***καὶ ἂν αὕτη ὤφειλε νὰ ἐξασφαλισθῇ μέ τινας θυσίας καὶ ὑποχωρήσεις ἐκ μέρους τῆς Τουρκίας πρὸς εὐρυτέραν ἐθνικὴν αὐτονομίαν καὶ περισσοτέραν ἐκκλησιαστικὴν καὶ ἐκπαιδευτικὴν ἐλευθερίαν*** τοῦ ὀρθοδόξου ἑλληνικοῦ γένους, ἀλλ' οὐδέποτε τὸ λίαν συνετὸν πολιτικὸν τοῦτο πρόγραμμα ἐλήφθη ὑπ' ὄψει, οὐδ' ἀπετέλεσε τὸν γνώμονα τῆς ἀπέναντι τοῦ Ἑλληνισμοῦ, στοιχείου συμπαγοῦς καὶ ἰσχυροῦ, καταπληκτικῶς πλειοψηφοῦντος, πολιτικῆς τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως. Ἡ Τουρκία ἐνόμιζε, πρὸς τοῦτο δὲ σοβαρῶς ἐπιέζετο ὑπὸ τῆς ρωσσικῆς διπλωματίας, εὐνοούσης φυσικῷ τῷ λόγῳ καὶ ἐνθαρρυνούσης κρύφᾳ τὰ πανσλαυιστικὰ σχέδια καὶ τὸ βουλγαρικὸν σχῖσμα, ὅτι ἡ καλλιτέρα πολιτικὴ ἦτο ἡ μακκιαβελικὴ καὶ ὅτι ἐὰν κατώρθου νὰ διαιρῇ καὶ νὰ βασιλεύῃ θὰ ἐξησφάλιζε βίον διαρκῆ εἰς τὴν διαρκῶς ἀτονοῦσαν καὶ καταρρέουσαν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν. Καὶ ἀκολουθοῦσα τὸ πρόγραμμα τοῦτο καὶ

Ὁ πρύτανις τῶν ἐν Ἀνατολῇ Ἑλλήνων δημοσιογράφων
ἱδρυτὴς καὶ διευθυντὴς τοῦ «Νεολόγου»
κ. Σ. Ι. ΒΟΥΤΥΡΑΣ

ἀποπειρωμένη διαρκῶς ὅπως περιορίσῃ τὰ προνόμια καὶ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἐδημιούργησεν ἐπὶ μὲν τῆς πρώτης πατριαρχείας Ἰωακεὶμ τοῦ Γ΄ (1878 - 1884) τὴν πρώτην φάσιν τοῦ προνομιακοῦ ζητήματος, ἐπὶ δὲ τῆς πατριαρχείας Διονυσίου τοῦ Ε΄ (1887 - 1891) τὴν δευτέραν φάσιν, καθ᾽ ἣν ἐκλείσθησαν αἱ ἐκκλησίαι τῶν ἑλληνορθοδόξων καὶ ἐκηρύχθη ἡ Ἐκκλησία ἐν διωγμῷ (1890), πρωτοστατοῦντος τοῦ τότε μητροπολίτου Ἡρακλείας, εἶτα Χαλκηδόνος καὶ κατόπιν οἰκουμενικοῦ πατριάρχου γενομένου Γερμανοῦ τοῦ Ε΄. Καὶ ἀνεγνωρίσθησαν μὲν κατόπιν, συνεπείᾳ τῆς ἀνδρικῆς ταύτης στάσεως τοῦ πατριαρχείου μας, διὰ βεζυρικῆς ἐγκυκλίου ὑπὸ χρονολογίαν 22 Ἰανουαρίου 1891 τὰ προνόμια τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Γένους, ἀλλ᾽ οὐδέποτε ἔπαυσαν αἱ τουρκικαὶ κυβερνήσεις νὰ δημιουργῶσι ζητήματα προστριβῆς μετὰ τῶν πατριαρχείων μετὰ τῆς καταφανοῦς πάντοτε τάσεως τοῦ περιορισμοῦ τῆς δικαιοδοσίας τῶν οἰκουμεν. πατριαρχῶν.

Ἡ κατάστασις αὕτη ἐξηκολούθησε μέχρι τοῦ 1908, ὁπότε ἀνεκηρύχθη, διὰ δευτέραν φοράν, ψευδοσύνταγμα ἐν Τουρκίᾳ. Λέγω δὲ ψευδοσύνταγμα, διότι, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐξέθηκα, οὐδέποτε ἐν Τουρκίᾳ, χώρᾳ μουσουλμανικῇ καὶ θεοκρατικῇ, κατοικουμένῃ καὶ παρ᾽ ἀλλογενῶν, ἀλλοφύλων καὶ ἀλλοθρήσκων στοιχείων, εἶναι δυνατὸν νὰ εὐδοκιμήσωσιν αἱ ἀρχαὶ τῆς ἰσονομίας καὶ τῆς ἰσοπολιτείας, οὐδὲ νὰ κατανοηθῇ ἐν τῇ τουρκομουσουλμανικῇ ψυχοδιανοητικότητι ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας τῶν ραγιάδων. Τοῦτο εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον, εἶναι δὲ ἄφευκτος ἡ ἀποτυχία τῆς ἐφαρμογῆς οἱουδήτινος φιλελευθέρου πολιτεύματος, ἀφοῦ τοῦτο δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ καθορίσῃ σαφῶς καὶ νὰ καθιερώσῃ ἄρχοντας αὐθαιρέτους, μὴ ἐργαζομένους ἀλλ᾽ ἀποζῶντας ἐκ τοῦ ἱδρῶτος τῶν ἀλλοθρήσκων στοιχείων καὶ δούλους ταπεινούς, ἀγογγύστως ὑποτασσομένους εἰς τὰς διαταγὰς τῶν ἀγάδων.

Ἦτο ὅθεν μοιραία ἡ ἀποτυχία τοῦ Συντάγματος ἐν Τουρκίᾳ, περὶ τούτου δ' ἦσαν βέβαιοι καὶ οἱ πρόμαχοι τῆς ἐπαναστατικῆς κατὰ τοῦ χαμητικοῦ καθεστῶτος κινήσεως στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἄνδρες. Ἐγνώριζον καλῶς ὅτι ἦτο φενάκη, ἀλλ' ἀνεγνώριζον ἐπίσης ὅτι ἡ φενάκη αὕτη ἦτο ἀναγκαία, κατόπιν τῆς ἐν Ρεβάλῃ συνελθούσης συνδιασκέψεως, πρὸς ***πρόσκαιρον*** πρόληψιν τοῦ διαμελισμοῦ τῆς Τουρκίας καὶ καταλύσεως τῆς ἐπὶ τῶν μὴ μουσουλμανικῶν στοιχείων ἀπολύτου τῶν Τούρκων κυριαρχίας. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀνακήρυξις τοῦ ψευδοσυντάγματος δὲν ἠδυνήθη νὰ προλίβῃ τὸ μοιραῖον. Ἡ ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία καταρρέει. Ἀποχωρίζονται αὐτῆς ἡ Βοσνία καὶ Ἑρζεγοβίνη, χάνει ὁριστικῶς τὴν Ἀνατολικὴν Ρωμυλίαν, βλέπει τοὺς Ἰταλοὺς προσαρτῶντας εἰς τὸ κράτος των τὴν Λιβύην καὶ πρὶν ἢ λήξῃ ὁ ἰταλοτουρκικὸς πόλεμος ἐκρήγνυται ὁ Βαλκανικός, ἵνα ἡ Τουρκία ἀπολέσῃ τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Ἤπειρον καὶ ἴδῃ τὰς μὲν ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Εὐρώπῃ κτήσεις της καὶ τὰς ἐν τῷ Αἰγαίῳ νήσους καὶ τὴν νῆσον Κρήτην ἀποσπωμένας αὐτῆς, τοὺς δὲ Βουλγάρους φθάνοντας πρὸ τῶν πυλῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τί τὸ αἴτιον τῆς παραδόξου ταύτης συμμαχίας Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων καὶ Σέρβων καὶ Μαυροβουνίων κατὰ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ δὴ τῶν δύο πρώτων, Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων, ἀσπόνδων τέως ἐχθρῶν; Τί ἄλλο παρὰ τὸ ζήτημα τῆς καταδυναστεύσεως τῶν ἐν τῷ Αἵμῳ χριστιανικῶν ἐθνοτήτων, αἱ ὁποῖαι ἐζήτουν βελτίωσιν τῆς ἀφορήτου θέσεώς των. Ἦτο ἄλλως τε μοιραία ἡ ἐξέλιξις τῶν πραγμάτων. Ἐὰν δὲ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως εὑρέθη ὁ μέγας τῆς Ἑλλάδος Κυβερνήτης, ὁ ὁποῖος ἐπέπρωτο ἀργότερον νὰ δημιουργήσῃ διὰ τῆς ἐπικαίρου εἰς τὸν γενικὸν πόλεμον παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν συμμάχων φιλελευθέρων κυβερνήσεων ἀναμίξεως τῆς Ἑλλάδος, ***τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα***, οἵα διεμορφώθη διὰ τῆς

Συνθήκης τῶν Σεβρῶν, τὸ μέγα τοῦτο γεγονὸς δέον ν' ἀποδοθῇ εἰς ἐξαιρετικὴν τῆς Θείας Προνοίας εὔνοιαν, ἥτις οὐδέποτε ἔπαυσε διὰ τῆς πανσθενοῦς δυνάμεώς της νὰ σκέπῃ τὴν μικρὰν καὶ ἄσημον Ἑλλάδα, τὴν ὁποίαν καὶ σήμερον δὲν θὰ ἐγκαταλείψῃ.

Πῶς ἐδημιουργήθη, κατόπιν τόσων ἀντιδράσεων καὶ σοβαρωτάτων ἐμποδίων, τὸ ἐπαναστατικὸν τῆς Θεσσαλονίκης κίνημα, τίνι τρόπῳ ἡ Ἑλλὰς εὑρέθη σύμμαχος τῶν Δυτικῶν τῆς Εὐρώπης Δυνάμεων, μεγάλως βαρύνασα εἰς τὴν εὐνοϊκὴν ὑπὲρ αὐτῶν ἔκβασιν τοῦ ὅλου ἀγῶνος, τίνι τρόπῳ καὶ διατὶ ἐμεγαλούργησε καὶ κατέπληξε τὸν κόσμον ὅλον διὰ τῆς σημαντικῆς συμβολῆς της εἰς τὸν γενικὸν πόλεμον, πῶς ἐπέτυχε, χάρις εἰς τὸν ὑπερέλληνα καὶ ὑπερπατριώτην πολιτικόν της, τὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλον, τὴν δημιουργίαν τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, εἰς ἣν ἐξησφάλισε καὶ τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἐπὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ ἑλληνικωτάτου Πόντου προαιωνίων δικαίων της, εἶναι ζητήματα τόσον πρόσφατα καὶ τόσον γνωστά, ὅσον γνωσταὶ εἶναι καὶ αἱ συνθῆκαι, ὑφ' ἃς ἐγκατέλιπε τὴν ἀρχὴν ὁ ὑπεράνθρωπος Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος, προτιμήσας οἰκειοθελῶς τὴν ἐξορίαν.

*
* *

Ποῖαι αἱ φοβεραὶ διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ πρὸ παντὸς διὰ τὸν Ἀλύτρωτον Ἑλληνισμὸν συνέπειαι τῆς ἐπελθούσης ἔκτοτε μεταβολῆς περιττὸν θεωρῶ νὰ ἐκθέσω ἐνταῦθα. Τοῦτο μόνον σημειῶ ἐν ὅλῃ τῇ ξηρότητι τῶν γεγονότων, ὅτι καθ' ἣν στιγμὴν οἱ ἐν τῷ ἐλευθέρῳ βασιλείῳ καὶ τῇ μικρᾷ καὶ προσωρινῇ τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρωτευούσῃ, ταῖς Ἀθήναις, ἐν συναυλίᾳ παρὰ φύσιν μετὰ τῶν ἐν Κωνσναντινουπόλει Τούρκων καὶ τῷ ἐν Σοφίᾳ Βουλγάρων, προαιωνίων ἀμφοτέρων ἐχθρῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἑώρταζον ἐν ἐξάλλῳ καὶ παραφόρῳ χαρᾷ τὴν νίκην τῶν

πολιτικῶν ἀντιπάλων τοῦ κ. Βενιζέλου, ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς μεγάλης καὶ αἰωνίας πρωτευούσης τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀμέσως τὴν ἔκτασιν καὶ τὸ μέγεθος τῆς ἐθνικῆς συμφορᾶς του ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ σημασίᾳ ἀντιληφθείς, ἔκλαιε τὴν τύχην του, ὡς κλαίει ἀνήλικον παιδίον, προώρως ἀπορφανιζόμενον, καθ' ἣν στιγμήν, πλάσαν τὰ ὡραιότερα τῶν ὀνείρων, ἤρχισε νὰ βλέπῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴν πραγματικότητα. Εἶχεν ἤδη ἁπλώσει τὴν ὑποτρέμουσαν ἐκ συγκινήσεως χεῖρά του ὥστε ψαύσῃ καὶ αἰσθητῶς τὸν ἀποδιδόμενοναὐτῷ θησαυρόν, εἰς ὀλίγων μέτρων ἀπ' αὐτοῦ ἀπόστασιν εὑρισκόμενον, ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ λαμπρότητι ἀλλὰ καὶ ἐπιβλητικότητι, ὅτε ἀόρατος μυστηριώδης πλὴν βαρεῖα χεὶρ ἀπέσπασεν αὐτὸ ἐκεῖθεν, ἵνα ρίψῃ καὶ πάλιν εἰς τὰ σκοτεινὰ καὶ ἀνήλια δώματα τοῦ ὑποκόσμου τῶν ραγιάδων. Ἰδοὺ τὰ θετικὰ ἀποτελέσματα τῆς λαϊκῆς ἐτυμηγορίας τῆς 1 Νοεμβρίου 1920, ἅτινα ἰδιαίτατα ἔθιξαν τὸν ἀλύτρωτον Ἑλληνισμὸν καὶ τῶν ὁποίων τὴν σοβαρότητα καὶ αὐστηρότητα μάτην προσπαθοῦσι σήμερον νὰ μετριάσωσιν οἱ κυβερνῆται τῆς Ἑλλάδος καὶ τὸ Ἐθνικὸν ἡμῶν Κέντρον, ὡς πνευματικὴ ἀρχὴ τῶν Ἀλυτρώτων, προεξάρχοντος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Μελετίου τοῦ Δ΄, μάτην προσεπάθησε νὰ μετριάσῃ ἄλλοτε ἐν εἰδικῇ εἰς Λονδῖνον ἀποστολῇ ὁ ἀείμνηστος Τοποτηρητὴς μητροπολίτης Προύσης Δωρόθεος, τραγικῶς ἀποθανὼν ἐν τῇ ἐξασκήσει τοῦ καθήκοντός του.

* * *

Ἡ Νίκη καὶ ἡ Δόξα, κρυπτόμεναι ὑπὸ τὰς πτυχὰς τῆς κυανολεύκου καὶ φερόμεναι ἐν τιμῇ ἐπὶ τοῦ θρυλικοῦ ἑλληνικοῦ θωρηκτοῦ, ὅπερ πρῶτον διέπλευσεν ὑπερήφανον τὰ ἀπόρθητα τέως στενὰ τοῦ Ἑλλησπόντου, ἀντίκρυσαν ἤδη ὑπὸ τὰς πρώτας ἀκτῖνας τοῦ λαμπροτέρου τῶν ἡλίων, ὅσοι ἀπὸ τοῦ 1453 ἐχρύσισαν τὸν θόλον τῆς Ἁγίας Σοφίας,

« Ὑπάρχει, ἀδελφοί μου, τόπος εἰς τὸν Γολγοθᾶν δι' ὅλους.... »

Ο ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ

τὴν πόλιν τῶν ἑλληνικῶν ὀνείρων. Σάλπισμα ἠχηρὸν ἐκ τῆς ναυαρχίδος τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, δάκρυα συγκινήσεως καὶ χαρᾶς προκαλέσαν εἰς τὸ πλήρωμα τοῦ σκάφους, διέταξε χαιρετισμὸν πρὸς τὸ αἰώνιον τῆς Ἑλληνικῆς Χριστιανωσύνης μνημεῖον. Καὶ καθ' ἣν στιγμὴν πάντες, ἐν γονυκλισίᾳ ἱερᾷ ἀπέναντι τοῦ περιλαλήτου ναοῦ, ἐτέλουν ἄφωνον ἱεροτελεστίαν ἡ Νίκη καὶ ἡ Δόξα ἔστεφον μὲ τὰ ἀμάραντα τῆς Ἰδέας ρόδα τὰ μέτωπα τῶν ἡρωϊκῶν τῆς Πατρίδος τέκνων....

*
* *

Θὰ προτιμήσω νὰ σιγήσω ἐδῶ καὶ νὰ δώσω πέρας εἰς τὴν σύντομον ταύτην φιλοσοφικοϊστορικὴν μελέτην, ἵνα μὴ ἐξηγήσω διατὶ ἡ Νίκη καὶ ἡ Δόξα, στρέψασαι τὰ νῶτα, μᾶς ἐγκατέλιπον καὶ ἵνα μὴ ἀναγράψω τὰς μαύρας σελίδας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὰς μετὰ τὴν 1 Νοεμβρίου 1920. Θὰ ἤθελον ἐπίσης, ἐὰν τοῦτο ἦτο δυνατόν, ν' ἀποσπάσω ἀπὸ τῆς ἱστορίας τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ τὰς ἐπονειδίστους διὰ τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν φιλοτιμίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ σελίδας ταύτας τοῦ ἐθνικοῦ μας βίου μετὰ τὴν ἀποφράδα ἐκείνην ἡμέραν καὶ νὰ παρακαλέσω καὶ πάντας τοὺς ἱστοριογράφους καὶ συγγραφεῖς καὶ φιλοσόφους, ὅσοι ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν τύχην καὶ τὸν βίον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐξ ἀγάπης τοὐλάχιστον καὶ ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα, νὰ παρέλθωσιν ἐν σιγῇ τὰ μετέπειτα γεγονότα, διότι εἶναι φρικτὸν καὶ ταπεινωτικὸν δι' ἕνα λαὸν νὰ φθάσῃ πρὸ τῆς Πύλης τῆς Εὐδαιμονίας, νὰ εὕρῃ αὐτὴν ἀνοικτήν, νὰ θαυμάσῃ τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν λαμπρότητα τοῦ ἐπιφυλασσομένου παραδείσου καὶ ἐξ ὑπαιτιότητος αὐτοῦ καὶ μόνον αὐτοῦ, ἀνελπίστως νὰ στρέψῃ τὰ νῶτα περιφρονητικῶς, ἵνα ἐπανέλθῃ, μυκτηριζόμενος καὶ χλευαζόμενος παρὰ πάντων, ἐκεῖ ὅπου ἠρέσκετο νὰ φυτοζωῇ, ἄσημος καὶ ἄθλιος . . . .

Ἀπορφανισθεὶς καὶ ἀπογοητευθείς, ἀλλ' οὐδέποτε, ἐφ' ὅσον τοὐλάχιστον ἵσταται ὄρθιον τὸ περίλαμπρον τῆς Ἑλληνικῆς Χριστιανωσύνης μνημεῖον, καλοῦν αὐτὸν πρὸς ἐγκαρτέρησιν καὶ πρὸς θυσίας, ἀπελπισθείς, ὁ Ἀλύτρωτος Ἑλληνισμὸς δοκιμάζει ἔτι τὴν φρικτοτέραν τῶν δοκιμασιῶν καὶ σύρει καὶ σήμερον ἔτι ἀγογγύστως τὴν ἀθλιότητα τοῦ ραγιᾶ, ἀναμένων μετὰ πεποιθήσεως ἀκλονήτου τὴν ἀνατολὴν καλλιτέρων ἡμερῶν. Ἔχει πάντοτε τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν καὶ τὴν διάνοιαν ἐστραμμένην πρὸς ἐκεῖνον, ὅστις οὐδέποτε θὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν Ἀλύτρωτον Ἑλληνισμόν, ἐξ οὗ καὶ αὐτὸς προῆλθε, τὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλον, τὸν πολιτικόν του ἀρχηγόν, πολλὰ ἀπεκδεχόμενος ἐν τῷ νέῳ σταδίῳ τῆς ἀγωνίας του καὶ τῶν νέων περιπετειῶν του καὶ παρὰ τοῦ πνευματικοῦ αὐτοῦ ἀρχηγοῦ, τοῦ νέου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Μελετίου τοῦ Δ΄. Καὶ ἐν τῇ ἀναμονῇ νέων γεγονότων χαρμοσύνων συγκρατεῖ τὴν ὀδύνην του, πεποιθὼς ἐπὶ τὴν Θείαν Δικαιοσύνην.

Ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ Λεξικοῦ Nouveau Larousse Illustré

ΕΚ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΤΟΥ Ν. Γ. ΜΑΚΡΙΔΟΥ

« Ο ΑΛΥΤΡΩΤΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ »

Imp. Cornille et Serre
15 à 19, rue du Terrage, Paris

Ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ Λεξικοῦ "Nouveau Larousse Illustré,,

ΤΙΜΑΤΑΙ: ΛΙΡ. ΤΟΥΡΚ. 2